

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF

ÖSSZES MUNKÁI

XX

LEVELEK
ÉLETRAJZ

BUDAPEST MDCCCXIII
VIII., ÜLLŐI-ÚT 18. SZÁM.

RÉVAI TESTVÉREK
IRODALMI INTÉZET R.-T.

LEVELEK

LEVÉL KAZINCZY FERENCZHEZ.

(1)

Pest, 80. decz. 1880.

Tekintetes Uram!

Közelget az idő, melyen mindenki szíve érzelmeit az előtt, kihez vonzanak, szabadon kitárja, legyen hát szabad nékem is mély tiszteletemet, melyet Kazintzy úr eránt már régen érzek,¹ s hódolatomat, mellyel mint magyar tartozom, nyilván kimondanom.

Mennyit köszönhet hazám a tekintetes úrnak, én és minden igaz magyar mélyen érzi, mert alszik nagy erő minden nemzetben, de alszik, tsak a műveltség ébreszti fel, hazámba Kazintzi úr tette műveltségünk temploma első követ, mellyből kilép majd a géniusz, ki most még szunyadó² nemzeti erőnket felébreszti, s tsáf nyugalomból, nemes életre ragadgya.

Hazám nyelvét s műveltségét több emberkor múlva elvite volna arra a léptsőre, melyen örvendve szemléljük most, — egy nemzet a jót eléri végtére mindég, nagy emberek tsak az által válnak nagyá, hogy a közönség lassú lépését sebesítik, — honunkban Kazintzy úr tette ezt.

¹ Ezután e két szó állott: *szavakba öltennem*,

¹ Itt e kitörölt szó volt: *haza*.

Mit kívánok ily férfiúnak, érzi keblem, de szók azt ki nem mondhatják. Éltet kívánok és egészséget, nyugalmat és szerentsét, nagy tettek emléke és nemes szív szerez hazámnak pedig több ily embert, akkor boldogabb nála a földszínen nem lesz.

Emlékezzen meg Kazintzy úr rólam is, ki vágyódó szemmel tekintek hazám tündöklő tsilagira, s bátran repülök feléjük, ha szárnyaim tsak viaszok s a forró nap sugaraitól olvadnak, már-már merülvén a feledékenség tengerébe, aszt gondolom: hazámért halok s vígan merülök el.

Alázatos szolgája

B. Eötvös Joseph m. k.

Kazintzy³ úr engedelmével többször⁴ s többeket írok.

³ E szóban előbb a végső betű i volt, később y-ra javította.

⁴ Itt alább e két szó állott: *reménylek írhat...* de kitöröltetett.

LEVÉL PULSZKY FERENCZTŐL.

(2)

Bécs, 30. decz. 1845.

Kedves barátom!

Vedd ezennel szíves köszönetemet azon gyönyörű regényért, melylyel nekem s a közönségnek kedveskedtél, mert bármit mondjanak a szobatudósok, kik könyveik közt Pesten nem tudják, mi az élet alakja az ország legnagyobb részében s lakóinak túlnyomó többségénél, a *Falu jegyzője* mégis társasági életünk leghívebb képe, mesterileg felfogva, mesteri kézzel előadva, úgy hogy együttesen a tárgygyal, melyet festett, a művész kedves egyénisége is kitesék. Midőn azonban a *Falu jegyzőjé-től* a *Pesti Hírlap* hasábjaiiban szólok, mely még most is lapjaink közt a legolvasottabb, akkor természetes, hogy sem a regénynek helyesen feloldott bonyolításáról, sem a jellemek sikerült rajzáról, sem az előadás soha meg nem akadó költői folyamáról nem szólok, szóljanak erről kritikuszaink, kik a *Falu jegyzőjében* csak a szépirodalmi művet látják, de engedjék meg, hogy én a regényt mint politikai ténytet tekintsem, hatásáról szóljak s a tant vegyem vizsgálatom tárgyául, mely ifjabb gyermekéül ezen irányregényt

szülte, s a *Pesti Hírlap* első hasábjait azóta, hogy Kossuth a szerkesztőségtől megvált, szüntelenül átlengi.

A regény tetszett a közönségnek, tetszett még azoknak is, kik abban a magok s körüknek arczképeire bosszankodva ráismertek, tetszett minden körben, — még inasom is kileste mindig a helyet, hová a füzeteket tettem, hogy azokat titkosan elolvashassa, — tetszett conservativeknek s liberálisoknak, de azért legyen mégis szabad kételkednem, vajon hatása olyan volt-e, minőt a szerző kívánt, mert az olvasás ezereknek szerzett ugyan élvezetet, de alig szerzett új barátot a *Pesti Hírlap-nak*. A *Pesti Hírlap-nak* mondom, nem a *Pesti Hírlap* elvének, a centralisatiónak, mert az iránt régen tisztában van magával a magyar közönség, sokat szól ugyan elvekről a gyűlésekben, de csak alkalmazásban ismeri azokat, német tanszerű (doctrinair) vitatkozásokba nem ereszkedik s csak gyümölcseiből tudja megítélni a fát. Ugyan azért megbarátkozott a *Pesti Hírlap* centrálisaié elvével is, mióta tudja, hogy ez hazánk csak távol jövőjének körrajza, mely egyáltalában nem akadályoz téged, kedves barátom, abban, hogy a megyék hatóságának védelmében az előhadban megjelenjél, valahányszor azok által támadtatik meg, kik lapjokban e megyék legnagyobb barátai, tetteleg pedig azokat ki akarják vetkeztetni erejükből, hogy caput mortuumként semmi egyéb ne maradjon hátra a megyei szervezetből, ha az lombikjokon keresztül hajtattott, mint az olcsó rossz administratió s egy hivatalvadászó, csúszó mászó, tétet fejet hajtó, tisztelgő deputatiókat kiküldő s fáklyásmeneteket rendező közgyűlés.

De ha a közönség nem is félti többé alkotmányunkat a *Pesti Hírlap* embereitől, ha meg is van győ-

zódve, hogy ők a szabadság színtoly hű s megtörhetetlen barátai, mint a *Hírlap* előbbi szerkesztője, mégis nehezen veszi, hogy alig észrevehető színkülönbség miatt új zászlót emeltetek a liberálisok táborában, hogy hosszabb figyelmet nem fordítottok a megyei életre, hogy sok megyékben levelezőkről sem gondoskodtatok, hogy Erdély s az Unió csaknem egészen elmaradt a *Hírlap-ból* hogy a protestáns egyház újabb nevezetes mozgalmairól hallgatott, s hogy a centralisatió kérdésében beéritek a polémiával azon emberekkel, kikről tudjátok, hogy náluk a megyei szerkezet tisztelete csak csengő érez és zengő czimbalom. Bocsássátok meg, hogy véleményemet oly nyíltan fejezem ki, minthogy azonban a liberális pártnak nincsen egyéb orgánuma, mint a *Hírlap*, megvárom hazaszeretetetektől, hogy pártunk azon színezetének is nyitva álljanak hasábjaitok, mely kevésbé törődve a távolabb jövővel, a mostani körülmények közt ugyanazon ügyekért s ugyanazon fegyverekkel küzd, melyekkel s melyekért ti is küzdöttetek. Mert ha mi a centralisatiót nem is tűztük ki vágyaink non plus ultrájának, elveitek alkalmazásában csaknem mindenütt veletek egy téren állunk. Hiszen mi is akarjuk s akartuk mindig a kormány felelősségét, az országgyűlési verificatiót, az adó legtetemesebb részének az országgyűlésen történendő kivetését s elosztását, akarjuk az ország egységét s ugyan azért a törvények codificatióját, s akarjuk a collegiális formák megszüntetését, melyek a felelősséggel össze nem férnek.

Mik tehát azon életkérdések, melyekért érdemes lett volna azoktól elválni, kikkel oly soká s oly híven egy sorban küzdtetek s kiknek soraiba most mindig beléptek, valahányszor ez nemcsak dicsőség-

gel, de veszélylyel is jár? vagy talán az, hogy mi nem akarjuk rögtön eltörülni a követutasításokat, mert nem bízunk még sem a nemességben, hogy a megyei élet lankadásával a közdolgok s a szabadság iránt meg ne hűljön, sem a képviselőkben, hogy a csábításoknak ellentálljanak akkor, midőn a sajtó nem sújthatja szigorúan az elváltoztatásnál a könnyelműséget vagy árulást, — vagy az, hogy mi a választásokban látjuk az alkotmány egyik palladiumát s azt kezünkben nem akarjuk kibocsátani mind addig, míg nem leszünk tökéletesen biztosítva, hogy a kormány soha nemzetellenes szellemű férfiak kezébe nem kerülhet, kik parlamentáris taktika és vesztegetés által a képviselőket üres formává tehetik. Hiszen mind ezek talán nem annyira nevezetesek, hogy miattok bárcsak hírlapban is el kellene egymástól válnunk, fogjunk inkább kezét s adjunk helyet nyílt kérdéseknek is, melyek úgy sem oldathatnak meg tüstént; álljunk össze most, midőn a veszély több mint egy oldalról fenyeget, midőn még nemzetiségünk kérdése is minden hitegetések daczára bizonytalan alapon ingadozik. Ugyanazért hagyjatok fel az új évvel (1846) a pusztán tanszerű értekezésekkel, hiszen ti elmondjátok már centrálisaié szervezeteteket, mi elvben nem nyilatkoztunk ellene, sőt a jövő teendői közé sorozzuk azt, de szemeljük ki belőle már most is, a mi a jelenben kivihető, a mi a legközelebbi jövő feladata, minek megfontolása a közelgő országgyűlés tekintetéből is mellőzhetetlen.

Hadd csevegjen eddig a *Budapesti Híradó* ismert unalmas modorában, s tekintszen szét a teendők körül,⁸

* A *Híradó* ez időben cikksorozatot közölt ezen cím alatt: *Széttekintés a teendők körül.*

s keressen főképp módokat, miként szerezhette magának több előfizetőt: nekünk sem arra, sem privát subventióra szükségünk nincs, az olvasó közönség a mienk, mihelyt a theoria mezejét elhagyják, mert Goethe szavaival:

Grau ist alle Theorie
Doch grün des Lebens goldner Baum.

Szóljunk tehát a legközelebbi országgyűlés teendőiről, a centralisatio elvének szemben tartása mellett, mondjuk meg, mennyire szükséges, hogy gróf Széchenyi István működése törvény által emeltessék ki a királyi commissió keretéből, s hogy az országos közlekedések igazgatósága oldassék fél a collegialis formák bilincseiből, s elnökének személyében foglaljon helyet nemcsak a főrendeknél, hanem a KE. és RB. táblájánál is, valahányszor országos közlekedésről van szó; mondjuk ki, hogy a börtönök országos igazgatóságát hasonló módon akarjuk alakítani, egy legfelsőbb kinevezéstől függő, az országnak felelős igazgatóval, ki hivatalánál fogva az országgyűlés mindkét táblájának tagja. Alkalmazzuk a centralisatio elvét az igazság kiszolgáltatására; hozzuk indítványba a törvényszékek egyszerűsítését, a polgári pereknél a kettős felelősséget ugyanazon legfelsőbb ítélőszékhez, mi által a tárnoksék s a személynök-szék módosulna; szóljunk, ha tetszik, a népnevelés centralisálható elrendezéséről, mely ellen nekem némi kifogásaim is volnának, de szóljunk az elv alkalmazásáról kicsinyben vagy nagyban s a mint a discussiónak teste is lesz, majd fellobban a *Budapesti Híradó* embereinek haragja, kik most annyira örülnek a *Hírlap* irányának, mely csak a jövő előkészítésével foglalkozik, mialatt a liberálisok nagy része mélyen alszik,

s a sérelmek terére szorítva, készületlen közönség előtt lép az országgyűlés színpadára.

És ha ti, barátim, átjöttök az általánosságok teréről a specialitások mezejére, elégséges tért engedve a *Hírlap* hasábjában a liberálisoknak töletek némelyekben eltérő részének is: akkor engedjétek meg, hogy mi is gyakrabban állhassunk soraitokban, hogy melletted; kedves barátom, kihez politikai életem első perceitől mindig oly közel állék, én is járulhassak hírlaptokban hazánk átalakulásának nehéz munkájához. — Isten hozzád.

LEVELEZÉS GR. SZÉCHENYI ISTVÁNNAL.

Kívül:

A Monsieur le Comte Etienne de Szécsényi

á Pest.

(3)

10. Június 1838.

Édes Gróf!

Mély fájdalommal értettem, hogy némely emberek Gróf urat ellenem — nem tudom, mi okból — felingerelni kívánván, előbbeni Piqueniquen történt véletlen lábrahágásomat, Gróf urnák, feltettek — és mint egy megvetés jelét magyarázták. Mi adott a véleményre okot, én valóban nem tudom, mert az, ki megbántani akar, engedelmet nem kér; hogy én ezt tettem, arról, reménylem, pedig emlékezik.

Azt vitatják: én a' Grófot gyűlölem. Valyon miért? Azért-e, mert a' Gróf hazámnak sok jót tett? (mely nagy oka a' gyűlölségnek sok úgynevezett hazafinál), vagy azért, mert talán némely ellenkező politicus véleményeim vágnak? Nem egy-e mind kettőnknek kívánata; nem egy hazáért dobog-e' szívünk? És ha

oly gyenge volnék is, hogy nem a' cselt, csak az utakat nézném, oly alacsonynak vél-e a Gróf úr, hogy egy láb-tapodással bizonyítnám bosszúmat; oly gyenge eszűnek, hogy láb hágásnál véleményeim bebizonyítására egyéb okot nem találhatnék? — De bizonyos vagyok, ezt Gróf úr nem hiszi; ily alacsonyan másról csak alacsony gondolhat. —

Én Gróf urat pedig becsületes nevemmel bizonyosai teszem, hogy akár mi történt köztünk, a' mi a' Grófot megbánthatá, mind véletlen volt, és hogy ezt, mindeniknek, ki ezen kételkedik, akár mi módon bebizonyítani fogom, mert foljon el inkább utolsó csepp vérem, mint hogy azt mondhassa valaki, nem tiszteltem az érdemet, és durvasággal fizettem annak, kinek erántam mutatott szívessége csak barátságot érdemelt. Melyért kérem Gróf urat, legyünk barátok, hogy hazánknak szebb jövődőt készítsünk, mert magányossan lehetünk ugyan annak díszére, de csak egyesülve segíthetjük.

Barátja B. Eötvös Jos.

Kérem tessék e' levelet mindeniknek, ki még említést tesz e' vetélkedésünkről, nem önnön becsülete mentésére, mely meg nem bántódhatott, hanem csak kedvemért megmutatni.

(4)

Sály, HI/1. 841.

Tisztelt barátom!

Körüljárván Borsod- 's Szabolcsban, az utolsó két hetet pedig majdnem kizárólag Sz.-Mihályon töltvén, hol Emil betegen fekszik, csak most jutott arra időm, hogy — ígéretem szerint — írjak. A hol jártam, mindenütt s mindazoknál, kikkel e tárgy iránt

szóltam, a *Hírlap* köz tetszést nyert, hogy — kivéve természetesen a haladás megrögzött elleneit — nem találtam csak egyet sem, ki e részben veled egyet értene, sőt ha azon aggodalmakat, melyeket e lap némelyekben gerjesztő, közöltem is, mást felelne, mint hogy egyáltalában benne osztoznia nem lehet. S evvel kívánatod szerént megfeleltem kérdésedre; most legyen szabad nyíltan s őszintén szóllanom hozzád magadhoz, kinek nézetei talán különbözök azoktól, melyeket én követek, de kinek országos állását sokkal hasznosabbnak s hatását jótékonyabbnak tartom, mint hogy tökéletes igazságra nem érzem magamat lekötelezve iránta, ha bár azon veszélylyel volna is, hogy barátságod, mely szívemnek oly kedves vala, ez által csökkenni fog.

Én a *Hírlap* ellen való fellépésedet oly dolognak tartom, mely minden most történhetek között a a legkárosabb, s melyről, mint Mirabeau Siéyés hallgatásáról, elmondhatnám: c'est une calamité publique. Figyelmessé téve azok által, miket, midőn utolszor veled valék, a *Hírlap-ról* mondái, pihent haza jöttem, vezércikkelyeit az utolsóig végig olvastam, s ha erántok való véleményemben csalódtam is (mert én megvallom, jól megfontolva mindent, őket lázítóknak nem tartom), legalább azon meggyőződéshez jöttem e cikkelyek olvasása után, hogy ellenek való fellépésed nem e lap szerkesztője, hanem erántad csökkentené meg a közbizodalmat, hogy pedig ez a közügynek legnagyobb kára nélkül nem történhetik, azon, úgy tartom, senki kételkedni nem fog.

Jól tudom én nézeteidet a közvélemény iránt s magam is egyike lévén azoknak, kik inkább magok lábaim állnak, mint hogy a tömeg által felemelve ide s tova hurczoltassanak, helyeslem e nézeteket.

A közvélemény eszköz, a többségnél ön, egyes becsületes embernél a közjó előmozdítására, de eszköz mindég s nem egyéb; ki néki néha ellentállni nem tud, s laptaként kezébe adja magát, mint laptá pillanatokra magasra jut, de csak hogy annyival inkább sülyedjen ismét; a jövő nagy férfiai nem a kor kedvenceiből szokta választani, s annyi emlék között, mely való érdemnek állítatott, nincs talán egy, melynek mintája nem készülhetett volna azon sárból, mely az élő érdemesre hajított; de mind e mellett a közvélemény hasznos eszköz marad mindég, s éppen mert a leghatalmasabb, azért szorgalmatos munkás, mint te, nem veti ki kezéből a legszükségesebb eseten kívül; hogy pedig a jelen eset nem tartozik azok közé, arról kételkedni nem lehet; nem csak, mert most, hol a vidéki véleményeket ösmerem, biztossá tehetlek, hogy: a lapnak hatása távolról sem oly kártékony, mint gondolád, de mert még azon esetben, ha az volna, fellépésed — bármi nagy legyen is annak fontossága s tekintete — azt nem fogná változtatni.

Te a haladás embere vagy; mit ez ügy mellett tevéi, több, mint hogy barátaid vagy elleneid valaha elfelejthetnék; a *Hírlap*-ban nincs egy elv, mely nem volna *Stádium-odban* felállított elveidnek világos következménye s valyon ha ellene fellépnél, azokból, kik elleneid, már csak azért is, mert név, mint a tiéd, nem lehet irigyek nélkül, nem találkoznának-e számtalanon, kik e lap védelmére felszólálnának, csak már mert Téged ellenei között látnak? Valyon nem fognának-e tátott torokkal változékonyságról kiabálni? s végre magokkal ragadni azon egész csoportot, mely emelkedni gyenge, megelégedni aljas állásával hiú, abban keresi egyenlőségét, hogy min-

den ellen, mi magasabban áll, harcra kél; hidd el, barátom! nem lehet más következése fellépésednek, mint ez, s ki azon bámulatot, melyet barátidnál ezen dolognak csak mendemondája gerjesztett, azon kárörömet, melylyel a haladás ellenei felőle szóltak, látta s hallotta, az nem kételkedhetik ebbeli meggyőződésed helyességéről, s ha a közjó csakugyan szívében fekszik, nem tehet mást, mint arra kérni, hogy e feltételről mondjál le.

Haza érve, kevés napokkal később levél által tudósítottam, hogy egy valaki Heckenastnál e tárgy iránt szólt s hogy a *Hírlap* szerkesztősége igen szeretné ösmerni mind a te, mind szegény magamnak nézetét; én e dologban írtam Szalaynak, s e levélnek kivonatját, a mennyiben tisztán a tárgyat illeti, e sorokhoz rekesztem, nemcsak, mert kötelességemnek tartom tudtadra adni, miket felőled írtam, de mert a *Hírlap* utóbbi cikkelyeinek mérsékeltebb hangjából ítélve, a levél, mely Kossuthnak kezébe jött, talán nem egészen hatás nélküli vala.

S most még egyszer kérlek, engedj meg nyíltságnak, melylyel e fontos tárgyban tanácsot adni merészeltam, mely tőlem nem kéretett, sőt hihetőkép nem is váratott; talán a nyíltság, melylyel utolsó beszélgetésünk alatt velem szóltál, kötelességgé tévé ezt, s ha véleményed más, e rövid pillanatok, melyeket levelem olvasása elrabolt, legalább jó szándékból vétettek el tőled.

Egy idő óta távolabb kezdénk állani egymástól; ki ennek oka, — én nem tudom s nem akarom megvizsgálni, s ha a jövőre tekintek s látom azon bizodalmat, melyet te felső táblánk oppositójába helyezel, s én nem oszthatok: félek, barátom, idők jöhetnek, hol még távolabb esendünk; hála az

égnek, hogy egyike vagy azoknak, kik nagyobbak, mint hogy csak azoktól látszanak, kik mellett állanak, s bár mennyire elkülönözve, bár mennyire taszítva viszonyok által attól, kivel egykor kezét fogni ifjúságomnak büszkesége vala, én, ki éltemet a haladásnak szentelem, meg fogom látni távolról is azt, ki honnunk haladását megkezdé s nem felejtteni soha, hogy ki nehéz ösvényen az első lépést megtéve, ki először ki merté mondani a szót, midőn az még minden inkább, mint népszerű vala, ezerte érdemesebb, mint mi, habár mérföldeket haladnánk ez ösvényeken, habár egész könyveket íránk ez egy szó felett.

Tisztelő barátod
Eötvös.

A SZALAYNAK ÍRT LEVÉLBEN PEDIG EZEK ÁLLNAK:

Szétsényi haladás embere, oly mértékben-e, mint mi? vagy talán valamivel kisebbben? nem tudom, de haladás embere minden esetre, s olyan, ki aristokratikus formája által mágnási tömeginkre sokkal inkább hathat, mint bár ki más, ha nem volna is viseletében azon okosság s ügyesség, mely épen meggyőződés nélküli okosságok vezetésére elkerülhetetlen.

Szétsényi hazánkban a haladást megkezdé, s ha nem volna más, már mert neve ezen haladással felbonthatatlanul összevekött, érdekéből nem kívánhatja, hogy e pályán már most megálljunk s ez az, mi őt arra bírá, hogy a hírlap iránt elégedetlenségét némely barátjai előtt kijelentse, mit ezek baráti közlésként talán sokkal helyesebben elhallgattak volna.

A *Pesti Hírlap-ban* kimondott elvek oly tisztán és keserűen állnak elő, hogy ha ezen lap így folytatódik, szükségkép a mágnási oppositíóba szakadás történend. Minthogy tehát Szétsényi ezen szakadástól fél, azt mindenesetre idő előttinek tartja, a hírlap ötöt ki nem elégítheti, nem mi az elveket illeti, (mert hisz a hírlapba nincs egy elv, mely nem volna Szétsényi munkáinak világos következése), de csak a tónusra nézve, melyet Szétsényi s melyet sokan, kikkel szóltam, szerfelett keserűnek tartanak, oly időben, melyben még a reakciónak sehol jelei nem mutatkoztak, s oly aristokratia ellenében, mely ha nem is benső érzelmeiben, legalább tetteiben józanabb s nagylelkűebb Európa minden nemes testületeinél.

Ez Szétsényi nézete; hibás talán, de mindenesetre olyan, mely eddigi életével ellentétbe nem áll s talán szerfeletti óvakodás, de bizonyára nem rossz elveknek következése, s annyival természetesebb, mennyivel bizonyosabb, hogy ezen a jövőtől várt rossz követkeзések már most is, a hírlap első 10 számai után mutatkoznak, s annyival ijesztőbbek, mennyivel inkább észre vehető, hogy e vizálgodások, melyek most Zsedényi s hozzá hasonló urak által tapsolva fogadtatnak, a kormányi párt előtt váratlanok nem valának.

Hogy Szétsényinek nézetei figyelmemet magokra vonták, hogy látva egyfelől a kormány embereinek rendkívüli örömét, másfelől pártomnak szétoszlását, s meggondolva, hogy a censura mindent, mi a hírlapban a kormány ellen mondatnék, kitörülvén, s csak azt hagyván meg, mi megyei hatóságaink ellen mondatik, sokakat municipális szerkezetünk ellen fellázíthat, én is nem tagadtam e vállalatnak rész-

letes veszélyeit, sőt azt sem, hogy első következként talán visszalépést látandók, teljesen igaz, mást nem mondtam s nem hittem soha.

Hogy Kosuth talán jobban tenné, ha előadásait néha mérsékelné, vagy legalább az addig törtétek felszámolása által enyhítené, elhiszem. Véleményem szerint nem ártana, ha néha mágnási oppositiónk egyes tagjai mellesegesen említve dicséret által odaédesíttetnének, hol meggyőződés őket soha megtartani nem fogja; ha kimondatnék, mit remél a haza mágnásaitól, mit vár ily szép előzmények után, hogy így miután már a hiúságot soha a politicából kirekeszteni nem lehet, neki oly irány adatnék, mely hasznossá válhat. Mindez, mondom, történhetne a nélkül, hogy a hírlap szilárdsága általa szenvedne, mindez jó s tanácsos volna talán, de véleményem szerint mégis mindez olyan, minek hiánya engem soha arra bírni nem fog, hogy a hírlap ellen, míg az e megkezdett pályán tovább halad (azaz valóban nem lázít), nyilván csak egy szót szóljak.

Igaz, fognak történni visszaélések; mihent a birhatási jog, törvény előtti egyenlőség, adó s a t. a felső-tábla szőnyegére küldendének, az oppositio el fog oszlani, pedig annyival inkább, mennyivel tisztábban kifejté a hírlap eddigi elveinek végkövetkezéseit. A nemzet, mely múlt országgyűlésünk alatt a fejlődő erőnek tapsolt, fájdalommal fogja látni ezt, s nem fognak hibázni, kik e visszalépést egyenyessen a hírlapnak tulajdonítandják s talán nem egészen ok nélkül szemére fogják hányni szerkesztőségének, hogy erős hangja által az önérdékeket üdvös álmokból felrázá s idő előtt szétoszlata azokat, kik még egy pár évig együtt mehettek vala; de teljes meggyőződéseim szerint ennek később vagy előbb meg kellett

történni úgy is, s végre még nagy kérdés, nem hasznosabb-é, ha az alsó-tábla küldőji e tárgyak iránt felvilágosíttatnak, mint ha a felsőbbnek kisebbsége még egy ideig tovább hangoztatja szabadelvű nyilatkozásait. Úgy is nem ágaiban, gyökerében kell jobbitani nemzetiségünk beteges fáját s csak ha földjét körül kapálták, virnland magas sudara, ha azt nem teszszük, oltványaink el fognak romlani, bármi nemeseknek látszassanak is.

Ez véleményem a hírlapról; ha *a pillanatot* tekintem, osztozom Szétsényi véleményében, s hiszem, hogy egy időre visszalépésekre vezethet: ha a *jövőt*, meg vagyok győződve jótékonyágáról, minden esetre pedig soha, míg mostani színét megtartja, ellene fellépni nem fogok. Ha Kosuth a felső-táblának oppositóját hasznosnak tartja s szétozlatni nem kívánja, jól teendi, ha lapjában, a mint előbb érintem, némely hiúkat kecsegtetend, főképp azért, mivel e hazában nem hibáznak, kik szándékait már most is kétségbe veszik.

EHHEZ EÖTVÖS A KÖVETKEZŐKET ÍRTA HOZZÁ SZÉCHENYI SZÁMÁRA:

Ez nyilatkozásom a *Hírlap* iránt, melyet szükségesnek tartottam, nehogy tiszta szándékaid valaki által fére magyaráltassanak; úgy tartom, a mint előbb mondtam, hogy e sorok Kosuthra hatás nélkül nem valának, kérlek, tartsd e sorokat egészen magadnak; — ha valamit parancsolsz, leveleidet utasítsd par Harsány á Sály.

(5)

Pozsony, 1847. november 11.

Kedves barátom!

F. hó 7-én írt becses soraidat tegnap vettem öcséd kezeiből. — Igen sajnálom ipád elhunytát. ő talpig becsületes ember és lelkes hazafi volt! Béke hamvainak! Nődet tisztelve köszöntöm és őszintén osztozom fájdalemben.

Barátságos soraidnak veendem hasznát. Állásom oly különös, új pályám oly sikamlós, hogy nem járhatok elég óvakodással el, mikép »gyanú ne érjen!« S ily alkalomkor megbecsülhetlen a barátságos figyelmeztetés, az őszinte intés; és én ilyennek tartom és veszem is soraid minden szavát!...

A legokosabb ember, ha valóban okos, sokszor nem adhat magának tanácsot; mert helyzetében nem láthat eléggé világosan, mi történik körülte. Ily esetben vagyok most én, és haladattal veszem minden észrevételeidet.

Czélom ernyedetlenül egy! Honunk vagy inkább nemzetünk alkotmányos felvirágzása. — Éhez közeletni minden módon, minden úton, minden mozgató erővel (propeling pover): im ez, mi után vágjuk.

De kérdem, ilyest eszközölhetni-e ügyes és szerencsés gyakorti kóvágás nélkül?

Alkalmazása ennek most íme ebből áll, mint gondolom:

Várni, sokat hallgatni, minden párt jobbjával engesztelődni szabad tért engedni minden kis szerepelni akaró hiúságnak, stb. stb.

De e mellett torkon is ragadni kíméletlenül az indiscrét gyanúsítatókat! Én *csaknem* (Kendét például nem) minden követet személyesen felkerestem. Magyarok vagyunk, ne csépeljük egymást stb.!

Lakásom meglehetősen (Mosonyi csárda). 8, 10 naponként ebédre . . . Kossuthnál, Szentkirályinál, Szemerénél stb. voltam . . . Ámde egyhez — most nem nevezem, Don Quichotte de l'ancien régime — peregjen csak le a sok cerimonia A. Gyulával és Wenk. Bélával megyek. — Igaz-e, hogy az Úr azt monda hogy majd meglássuk a mosonyi csárdából nem lesz-e Pechovich-csárda. S ha igaz ám akkor gazember, ki ilyest állít és golyó elibe!! — stb.

Most csak ennyit mert nem igen bírom fejemet semmire! Sírni tudnék, hogy nem vagy követ, és nem vagy itt ...

Szándékom tiszta, becsületes, erényes! Nincs megtagadás, mire kész ne volnék! Ez egyedüli lecsillapítom, reményhorgonyom! A többit az égi lakosoknak, M. ország szellemének hagyom át . . .

Majd ha specialitásokba ereszkedünk: Horváthügy, — Helyettesek dolga stb., akkor állásom bajos lesz. Egy részről az utasítás köt, más részről . . . magasb nézet! . . . Én úgy hiszem, igen sokat fogok hallgatni.

Egészen mindenünnen meglehetősen hangulatot veszek észre, s oly szerencsés, oly fiatal kedélyű, ha akarod, oly bolond vagyok, hogy sokat reméllek!

Isten áldjon, szemeim nem győzik, kiég a lámpa de irántadi barátságom, bizalmam lángol, növekedik és elszenderedni csak a 6 deszka közt fog!

Sietve

Széchenyi István.

Trefortot köszöntöm.

LEVÉL LÓNYAY GÁBORHOZ.

(6)

Pest, 1848. ápr. 20.

Kedves barátom!

Minden sűrlődások elkerülésére szükségesnek láttam. tárczámnak kezelését úgy rendezni el, hogy minden vallásfelekezetnek vallásos ügyei egészen elkülönözve egymástól igazgattassanak. Erre három sectiót fogok felállítani, egy katholikust, egy protestánst, s egyet a görög nem-egyesültek számára. Ha a baráti viszonyra emlékezel, mely közöttünk évek óta létezik, természetesnek fogod találni, ha a protestáns sectio főnökének helyét számodra tartottam fel, úgy nem hámulhatod azt sem, hogy miután e helynek általad elfogadása az összes protestáns státus között véghetlen megnyugvást szülne, most téged erre mint barátod s a haza nevében kérlek.

Senki nem tudja nálamnál jobban, mily áldozatot hoz, ki jelenleg hivatalt vállal el, de ismerlek s bizton számolok hazafiségodra; ne tagadd meg kérésemet, s jöjj vagy írv mentül elébb

hív barátodnak
Eötvös Józsefnek.

LEVELEK TOLDY FERENCZHEZ.

(7)

Ostende, 11/VII. 56.

Tisztelt barátom!

Szalaynak levele, melyben az értekezés címlapján meghagyott hibáról tudósított, csak akkor jutott kezembe, mikor 8 példányt már elosztottam; képzelheti, mennyire bosszankodtam. Heidelberg felé utazván vissza, a Bunsen, Ereutzer és Schossernek adott példányokat sajátkezüleg ki fogom javítani, Hammernek és Follmerayernek írtam, de a három példányról, melyet Angliába küldék, nem tudom, kinek kezébe jutottak, minthogy azokat egy ösmerősömre bíztam, ki azokat hasonló tárgyakkal foglalkozó angol tudósok között elosztani ígérte s a könyveket elküldvén, maga egy nagyobb utazásra készült. Mint-hogy a munka kijavított címlappal később a közönség kezébe kerül, az egész, reményem, csak sajtó hibának fog vétetni, ámbár mint olyan is legalább gondatlanság hírébe hozhat. Bécsben tartózkodva s egy tegnap onnan vett levél szerint biztos reményem van, hogy a Kisfaludy-Társaság új alakításának ezen-túl akadály tétetni nem fog. Mihent haza jövök, — mi valószínűleg a jövő hó kezdetén történik, —

nem mulasztva időt, a Társaság nevében azonnal be akarom adni folyamodásomat. Erre szükséges, hogy főképp annak finaciális állására nézve tisztában legyek, s azt a folyamodásban előadhassam. Kérem tehát Önt, szerezze meg az erre szükséges adatokat s okmányokat, úgy is a felszólításoknak s kérdezőkődöseknek egész sora intéztetett e tárgyban hozzám, s nyílt — és pedig nemiként megérdemlett — megrovást csak úgy kerülhetünk el, ha ez ügyben egy pillanatot nem veszünk többé. Ha valaha, úgy Önnél, ki Eisfaludynak barátja s a társaságnak alapítója s lelke volt, felesleges minden buzdítás, fogadja tehát kérszem bővebb indokolása helyett csak azon őszinte tisztelet kifejezését, melylyel maradok

alázatos szolgája
Eötvös József.

A bibliotheque des D. de Bourgognenál megtettem a szükséges lépéseket; még ez évben egy 25 íves kötet okmányokat kapunk ezen oly érdekes gyűjteményből.

(8)

Kívül:

T. ez. Toldy Ferencz titoknok urnák
tisztelettel,

Pesten

A m. t. Akadémia leveleivel, Uri-utca, Tratner-Károlyi ház.

Postabélyegző: *Orosháza*.

Jul. 20-án 860.

Toldy írásával alatta: Vett. 23.

Tisztelt barátom!

A sürgöny, mely Kegyed levelét hozá, épen éjfélkor érkezett hozzám. Miután első álmomból felve, első pillanatban azt hívém, hogy családomat baj érte, ma egész nap fáj fejem, s így természetesnek

fogja találni kérésemet, hogy más alkalommal, ha közlése nem nagyobb fontossága, mint a jelen esetben, azt csak közönséges levélben küldje. Csőszöm úgy is naponként elmegy a postára, s ha levelét csak ma reggel kaptam volna, nem késünk a válaszsál. Mi már most a nagy gouvernementalis kérdést illeti, az egész abban áll, hogy én az említett ebédhez két meghívást kaptam.

Az elsőt valamely hivatali szolgálta hozta fel a Svábhegyre s ezt (mit a Herczeg meghívásainál is tenni szoktam), felírva reá: »Kann wegen Unwohlsein nicht die Ehre haben, zur erscheinen, azon ember által visszaküldöttem.

A másodikat az Akadémia szolgálja hozta fel, de csak pénteken s ezt, miután már válaszoltam, nem küldém vissza, — alkalmasint most is a Svábhegyen lesz.

Vasárnap lej övén, el akartam menni Benedekhez, hogy meghívási látogatásomat megtegyem, de akkor ő már elutazott, s így az explicatiót akkorra kell halasztanom, ha majd mindketten visszatértünk.

Közölje ezeket a nagyérdemű tanácsnokkal, ki a fontos telegraphicus dépécht szerkeszteni fogja s érezze magát oly jól s jókedvűen, mint én érzeném magamat, ha múlt éjjel fel nem költének.

Őszinte barátja

Eötvös.

(9)

Kívül:

T. ez. Toldy Ferencz úrnak
meg. tiszt.

Buda, 20/IX. 861.

Tisztelt barátom!

Jövő hétfőn, e hó 30-án, délután 4 órakor az írói segélypénztár ügyében ülésünk lesz Károlyi Ist.

szállásán; kérem, jöjjön el az ülésre és tudassa az órát Tóth Lőrinczczel, és ha mi valakivel őszre jön, kik utolsó ülésünkben részt vettek, hívja meg.

Károlyi, mint hallom, pár nap múlva elutazik, és szükséges, hogy ezen ügy már egyszer mozgásba

jöjjön.

Hive

Eötvös.

(10)

T. cz. Toldy Ferencz titoknok úrnak
tisztelettel

Pesten, 6/X. (1860.)

Kedves barátom!

Erős náthám van, s azért, hogy magamat el ne rontsam, ma nem jövök a városba. Kérem, tudósítsa erről a sectiót, mely teendőit nálam nélkül is elvégezheti. És most még néhány szót, de csak magunk között. Szeretném, ha a választásoknál a lehetőség szigorúak lennének. Ha valaki Falkot ajánlja, ki Galotti kiadása által mint geographus osztályunkhoz tartozik, nem ellenzem, egyébiránt mentől kevesebb választatik, annál jobb, s főképp arra kérem önt, intézze a dolgot úgy, hogy sógorom a sectio által ne proponáltassék. Épen mert azt hiszem, miként ha egész utazási munkája kijött, e megtiszteltetésre érdemesnek fog találtatni, azért nem akarom, hogy az, mit akkor megérdemel, neki most mint kegyelem adassék. ön ismer, s tudja, mennyire restelleném, ha csak azon gyanú háramlanék is rám, hogy az Acaadémia tagjainak barátságával pártfogoltaim érdekében visszaéltem; és sógorom választása, ha most történik, hol munkáját még senki nem ismeri, szükségkép hírlapi megjegyzésekre adna alkalmat, melyek sem

neki, sem nekem, s főképp az Académiának hasznára nem szolgálnának. Sapienti sat. Ég áldja meg Ont. Holnap a templomszentelés után Pestre jövök.

Híve

Eötvös.

(11)

Kívül:

T. cz. Toldy Ferencz titkár úrnak
megkül. tiszt.

8/VII. évszám nélkül. (1861.)

Tisztelt barátom!

Midőn a kívánt váltót ide zárom, nem titkolhatom el meglepetésemet rejtélyes sorai felett, melyekből csak annyit értek, hogy Révay tanszékére kineveztetett, miből azonban nézetem szerint éppen nem következik, hogy önt az Académiánál elveszítjük. Bővebben fogunk szólni e tárgyról, s azért kérem, jöjjön hozzám szerdán 9 óra után, mert csak ez nap lévén ülésünk, a keddet még családom körében töltöm.

őszinte tisztelettel

híve

Eötvös.

(12)

22/X. (1861).

Tisztelt barátom!

Nem válaszolhatok kérdésére. A tisztviselők, kikről minapi ülésünkben szóltam, nem az Archeológiai-bizottmányok, hanem a közoktatás és belügyminis-terium által nevezettek Franciaországban. A címzet nem tudom, emlékezem azonban, hogy 836-ban

Merimée neveztetett ki ezen hivatalra, s ha a bibliothekában (mint hiszen) újabb Ismerettár létezik, itt a eximet Merimée nevénel megtalálhatja. Ha nem csalódom: inspecteur.

Tisztelettel

alázatos szolgálja

Eötvös.

Köszönettel visszaküldöm Wieland biographiáját s egy könyvet, mely az egyetemi könyvtárból nálam volt.

(13)

8/12. 870.

Rajta Toldy kezétől; Vettem dec. 7-dén estve.

Tisztelt barátom!

F. hó 6-án hozzám intézett sorait csak ma vevém. Sajnálom, hogy az azokban kifejezett kívánatot nem teljesíthetem, nem csak, mert nincs időm, de azért is, mert ellenkezik nézeteimmel. Legjobban szeretném, ha a közönség és én soha sem ismerkedtünk Tolna meg egymással. De miután ez megtörtént s elég vigyázatlan voltam csaknem húsz kötettel a nyilvánosság elébe lépni, legalább nem akarom, hogy ezen ismeretség még intimebb legyen. Eleget nyomattam ki, min a jó- vagy rosszakaratú kritika elmésségét gyakorolhatja, — ahhoz, miként támadtak az egyes művek s miként jutottam meggyőződéseimhez, a publicumnak nincs köze, és ha már vázlatos életrajz kívántatik, az adatok, melyek a Conversations Lexiconban, vagy, ha több kell, azok, melyek Csengery *Szónokok könyvé-ben* foglaltatnak, bőven elegendők; a többit ön phantasiája fogja pótolni, akár világosabb, akár sötétebb modorban, ezt egészen művészetére

bízom. Ily mesteri kéztől köszönettel fogadom arczképemet, még ha kissé Rembrand modorában tartott is, és több árny, mint fénypont lesz benne. Egyet rectificálnom kell: nem neveltettem soha más, mint anyám által, Lilién nagyatyám házánál, de nagyszülőim minden befolyása nélkül.

őszinte tisztelettel
alázatos szolgája

Eötvös József.

**TÖREDÉKEK A CSENGERYHEZ ÍROTT
LEVELEKBŐL.**

(14)

München, 1850.

Miért távoztam el? azt annak, ki engem s lelkütemet ismeri, könnyű, — másnak lehetetlen megmagyarázni. — Ily viszonyok közt tökéletesen hasztalanak éreztem magamat. Engem az ég forradalmi embernek nem teremtett. Bármilyen nagy ezélt lássak magam előtt, az egyesek szenvedéseiről megfeledkezni nem tudok s meggyőződéseim szerint az anyagi erő, melyre minden forradalom támaszkodik, nem azon út, melyen az emberi nem előre haladhat.

(15)

Nőm és gyermekeim körén kívül alig van életviszony, melyet meg nem keserítettek volna nekem. Átmentem mindazon fájdalomon, melyet munkáimban kifejeztem.

(16)

Életem tanulsága mind tudományos, mind emberismereti tekintetben, fájdalom, nagyon is elevenen áll előttem. Az egyes leczkékről, melyeken e tant szereztem, csak annyit tudok, hogy inkább veréssel, mint szép szavakkal szereztem tudományomat.

LEVELEZÉS ARANY JÁNOSSAL.

(17)

X/16. 1854.

Tisztát barátom!

Miután Kegyed *Toldi Estéjé-nek* végszavában azon aggodalmát fejezi ki, hogy azok, kik e művet az első Toldival összehasonlítják, itt azon gyermeteg előadást stb. találni nem fogják, mely amabban elismertetett, talán nem veszi rossz néven, ha ezen aggodalom ellenében óvással lépek fel, s részemről kinyilatkoztatom, hogy én semmiképen ezek közé számíttatni nem akarok. Ha valaha művet láttam, mely minden követelésemnek megfelelt: *Toldi Estéje* az, s bár mit mondjon a kritika jelenleg, a jövő bizonyosan osztani fogja véleményemet, mely szerint e költemény még azoknál is magasabban áll, melyekkel Ön gazdagítja meg irodalmunkat. Fogadja köszönetemet azon élvezetért, melyet munkájánál találtam, s legyen meggyőződve legőszintébb tiszteletemről.

Híve

B. Eötvös József.

(18)

Kívül:

33

Nagyméltóságú báró Eötvös József magyar kir. Minister úrnak, s a M. T. Akadémia Elnökének teljes tisztelettel. Pesten. Saját kezébe.

Pest, VI/11. 1867.

Igen tisztelt barátom!

Nem tudom, mi benne igaz, de pár nap óta erősen beszélnek, hogy számomra fejedelmi kitüntetés készül. Valami rendjelt emlegetnek. Ha még lehetséges, múltjék el tőlem e pohár! Én a koronás magyar királynak buzgó loyalis híve és engedelmes jobbágya kívánok lenni; azt sem tudom, mi következménye lenne, ha én e fejedelmi legfensőbb kegyet magamtól elhárítanám; de úgy érzem, hogy helyzetemben e következményt kellene választanom inkább. Értem én s hálásan elfogadom az eszmét, hogy ez által az irodalom azon ágának legfensőbb figyelemben és buzditásban részesítése a cél, melynek én is igénytelen munkása vagyok: de sem az irodalom nem fogadna el képviselőül, sem én magamat annak nem tartom. Nem akarnám, hogy mindannyiszor gúnyosan föl-emlegessék, ha egy-egy kísérletet teszek lantomon; vagy hallgatásomért dobják szemembe.

Ha tehát valami kérésem lehet »á mes amis devenus minis trés f:* szíveskedjenek oda hatni, hogy e szándék vonassék vissza, mielőtt a nyilvánosság által helyzetem kényesebbé válnék. »La fleur des champs,** egyéb nem is illenék az én gomblyukomba, ha

* Béranger egyik költeményének czime. Kezdeté így szól:

Non, mes amis, non, je ne veux rien être;

Semez aüleurs piacos, titres et croixl

** „La fleur des champs brille á sa bouton mére ...”

Béranger: *Mon habit.*

keserű gyászom ez egyszerű örömtől is meg nem fosztott volna. Bocsáss meg!

Igaz tisztelő barátod

Arany János.

Erre Eötvös a következő levéllel felelt:

(19)

Tisztelt barátom!

Az, mit tőlem kívánsz, nem áll hatalmamban, s ha állana, nem tenném. Ha a törvényes királynak egy joga van, az az, hogy az érdemet elismerje, s ha a fejedelemnek legszebb kötelessége az, hogy abban, a mi szép és nemes, népének példája legyen, ide tartozik kitűnő férfiak tisztelete. Hidd el, kedves barátom, nincs senki az országban, a ki nem találná természetesnek, ha a magyar király a legnagyobb magyar költő iránt hódolatát fejezi ki. A régiek borostyánt adtak, a practicusabb Anglia pénzt, de az első nem díszlik éghajlatunk alatt, a második nem illenék hozzád; de midőn a király ugyanazon jogával él, melyet e hazában százezrek gyakorolnak, s azon meggyőződését fejezi ki, hogy Arany Jánost tartja a nemzet most élő legnagyobb költőjének; s ha ezt azon módon teszi, mely helyzetében legtermészetesebb, azaz rendjel által: neked jogodban áll e rendjelt nem hordani, s ezt alkalmasint tenni is fogod, de azt visszautasítani, ahhoz bizony, barátom, nincs jogod. Nemcsak a fejedelem iránti tiszteletet, de más érdekeket sértenél meg, melyek bizonyosan ép úgy szíveden fekszenek, mint bárkinek. Kérdezz erről bárkit, kérdezd Deákot, ki nálamnál sokkal okosabb lehet, de bizonyosan nem tisztel a nem szeret inkább, mint hív barátod

Eötvös József.

LEVÉL GRÓF KÁROLYI GYÖRGYHÖZ-

(20)

Pest, VII/20. 1857.

Tisztelt barátom!

Szalay László — mint tudod — a XVII. és XVIII. század magyar emlékiratainak kiadásával foglalkozik. Kemény memoirejai, fájdalom, megjelentek, Bethlené sajtó alatt vannak. Miután azonban ép ezen időszakban közdolgainkra senkinek Károlyi Sándornál nagyobb és elhatározóbb befolyása nem volt, a gyűjtemény csonka marad, ha ezen jeles férfiúnak emlékiratai, melyek levéltáradban tartatnak, nem jelennek meg; azon kérést vagyok tehát hozzád intézni bátor, hogy ezen becses munkának leírására és kiadására Szalay Lászlónak engedelmet adni, s a szükséges rendelkezéseket, hogy az neki e célra kiadassék, megtenni szíves legyél.

Miután ezen időszak csak erdélyiek s protestánsok emlékirataiból esmértek, e korról való felfogásunk addig, míg Károlyi Sándor munkája — melyet eddig csak Katona kivonataiból esmérünk — napvilágot nem lát, mindig hiányos fog maradni, s részedről csak kívánatos lehet, hogy ösöd, ki annyiszor félre-

esmértetett, s kit én a haza legérdemesebb fiai egyikének tartok, végre kellően méltányoltassék. Hogy oly kiadót a hazában, nem találhatsz, ki e munkát Szalaynál jobban, s lelkiismeretesebben végezhetné, arról eddigi munkái kezeskednek.

Szóval akartam, elédbe terjeszteni e kérésemet, de mikor utolszor találkoztunk, elfelejtém, s holnap fürdőbe utazok. Leköteleznél, ha mielőtt te is elmész, az emlékirat kiadása iránt rendelkeznél. Őszinte tisztelettel

híved
Eötvös.

LEVÉL HECKENAST GUSZTÁVHOZ.

(21)

Nem csekély meglepetéssel, sőt sajnálattal értesültem Kegyednek múlt hó 30-kán hozzám intézett soraiból, hogy az *Anyák hetilapja*, melynek kiadását Kegyed tanácsomra, sőt többszöri felszólításomra, magára vállalta, eddig még négyszáz előfizetőre sem emelkedett föl.

Az eredmény így meghazudtolta számolásaimat, s csak azon buzgóságnak, melylyel Kegyed üdvösöknek ismert irodalmi vállalatait folytatni szokta, s irántami bizodalmanak új jelét látom azon hozzám intézett kérdésében: czélszerűnek tartom-e, hogy az *Anyák hetilapjára-t*, melynek fenntartása eddig is már áldozatokba került, még újévig folytassa? Engedje meg Kegyed, hogy e bizodalomra hasonló bizalommal feleljek.

Ha meggondolom a buzgóságot, melylyel hölgyeink nemzeti irodalmunk minden ágát fölkarolják, a gyakorias, ismételt panaszokat, melyek részint az időszakai sajtó útján, részint hozzám s néha személyesen, ismeretlen hölgyek által, az iránt intéztettek, hogy irodalmunk épen a legszükségesebb, azaz: a nevelési szakban folytonos pangásban marad, s midőn látom a sikert,

melyet e szakban — részint szintén felszólításomra — az utolsó időben megkezdett vállalatok arattak: akkor én a részvétlenséget, melylyel az *Anyák hetilapja* eddig a közönség által fogadtatott, egyedül azon körülményeknek tulajdonítom, melyek között e lap megindult.

És valóban, ha az ápril elsejétől lefolyt időre visszatekintünk, alig bámulható, hogy oly vállalat, mely a politikával közvetlen összeköttetésben nem áll, sőt annak tárgyalását hasábjaiából kizárja, hónapok alatt olvasóközönséget nem talált, s e tapasztalás szemeimben nem módosítja azon meggyőződésemet, hogy egy ily tartalmú folyóirat nem csak irodalmunk szükségei közé tartozik, sőt hogy e szükség, épen hazánk hölgyei által, elevenen éreztetik is, s hogy e szerint egy ily vállalat, ha nem is azonnal, de biztos sikerre számolhat.

Mert ha azon reménynek, melylyel borús napjainkban e hon jövőjére tekintünk, egyik Kalapját azon lelkesedésben találjuk, melylyel hölgyeink mindent, mi e nemzet kifejlődését elősegítheti, felkarolnak, s ha senki az összeköttetést, melyben a nevelés hazánk jövőjével áll, hölgyeinknél tisztábban nem fogja föl: valóban nincs okunk kételkedni oly vállalat jövőjén, mely e czélok előmozdítását tűzte ki magának, főkép, midőn e vállalatot az vezeti, ki dicső, de szerencsétlen férje oldalán s mint anya, méltónak mutatta magát, hogy e hon hölgyeihez azon nehéz, de nemes hivatásról szóljon, mely iránt, hála a Mindenhatónak! közöttük sokan lelkesülnek, de melyet több áldozattal nálánál senki nem teljesített.

Röviden kifejezve, tanácsom tehát abban áll, hogy Kegyed újra körözve az *Anyák hetilapjá-nak* programját s a közönséget még egyszer felszólítva, a lap kiadását az év végéig folytassa. Ha Kegyed úgy véle-

kednék, hogy ezen nézeteim közzététele a vállalatnak legkisebb hasznára lehet, fölhatalmazom Kegyedet úgy élni soraimmal, mint azt legczélszerűbbnek tartja. Ki magamat egyébiránt szívességébe ajánlva, őszinte tisztelettel maradok

Buda, szept. 3. 1861.

alázatos szolgája

B. Eötvös József

KÉT LEVÉL BÁNÓ JÓZSEFHEZ.

(23)

Sit.-Tornyán, 12/X. 64.

Kedves Barátom!

Fogadd őszinte köszönetemet m. hó 25-én hozzám intézett szíves soraidért, melyekre csak azért nem feleltem azonnal, mert az iparegyletnek — kevés módosításokkal — megerősített alapszabályai éppen akkor érkeztek meg, s mert ezen s más sürgetős dolgokkal elfoglalva valék. — Szavaid, melyek felejthetetlen barátom iránti kegyelednek s hazafiségodnak hű. tolmácsai, jól estek szívemnek. Ha ily veszteség után, minő engem ért, ki Szalayban leghűbb barátomat vesztettem el, kivel 37 éven át jó- és balszerencsémet megosztám, ha ily veszteség után vigasztalás lehetséges, azt csak azoknak rokonérzetében találhatjuk, kik velünk ugyanazon cél felé törekednek, s nekem soha sem volt több szükségem ily vigasztalásra, mint most, midőn mindazt, miért éltemen át törekedtem, naponként inkább veszélyeztetve látom, s évről-évre, csaknem hónapról-hónapra ritkul azoknak sora, kikkel a közös célokért dolgoztam, kiknek egyesített fáradságival azokat elérni reméltem. Ha a veszteségekre gondolunk, melyeket hazánk csak egy év óta legjelesebb

fiaiban szenvedett, a bátrabbnak szívét is aggodalom szállja meg, s lemondva reményeinkről, talán lelép-nénk a pályáról, ha kötelességünk nem tartana vissza, s azon meggyőződés, hogy midőn a sorok ritkulnak, azoknak, kik megmaradtak, közelebb kell lépni egy-máshoz, kettős erővel folytatni a küzdelmet, hogy az ellen veszteségünket észre ne vegye. Én legalább így fogom fel helyzetemet, s a hangulat, melyben soraidat írtad, mutatja, hogy Te és sok más velem egyet-értenek. Bármi szomorú napokat élünk, nem kell lemondani reményeinkről, hanem tovább dolgozni, — bármily szűk körben, de azon irányban, melyet magunk választottunk. Ezt gondolom tenni tehet-ségem szerint, s fáradozásom nem egészen eredmény-telen. Így sikerült az utolsó időben megnyerni ügyünknek egy bécsi lapot (*Der Wiener Lloyd*). Miután a magyar sajtó lenyűgözve van, nagy fontos-ságú reánk nézve, ha egy idegen lap áll rendelkezésünkre, mely szabadabb viszonyok között ügyünkről szólhat, főkép most, midőn a Reichsrath összegyűl, s remélhető, hogy a magyar ügyet tárgyalni fogja. Én a jelen pangást az országra nézve veszélyesnek tartom. Nem tudom, hogy van nálatok, de Szabolcs, Heves s több törzsmagyar megyében, sőt nálunk az alföldön is, a jelen viszonyok alatt a középnemesség tönkremegy s oly depauperatio terjed, mely birtokos osztályunk nagy részének expropriatiójához vezet s oly lehangoltság terjed el, mely minden tett erőt ellankaszt. Egy országgyűlés nem segíthet ugyan mind e bajokon, sőt talán ismét eredménytelen lesz, de legalább újra fel fogja villanyozni a nemzetet s ez az, mit a jelen körülmények között legfontosabb-nak tartok, ezt pedig — a mint a dolgok jelenleg állnak — csak a bécsi journalistika segedelmével

a Reichsrath fellépésétől várhatjuk, melynek körében a nézet mindég általánosabbá válik, hogy Ausztria financiális bajain csak az segíthet, ha a magyar kérdés Magyarország megalégedésére oldatik meg. Ez az, miért a b. Lloyd fellépését, s a *Wanderer-ét*, melylyel hasonló viszonyban állok, fontosnak tartom. A Lloyd ellenszolgálatot nem kíván mást, mint hogy neki az ország különböző részeiből biztos híreket és — a mennyire lehet — előfizetőket szerezzen. Mindkettőre nézre hozzád fordulok. Ha időd van, vagy ha néked nem volna, más által küldjél correspondentiákat a b. Lloyd-nál, a levél elébe tétess egy E-t, hogy a szerkesztő tudja, hogy a correspondentia oly valakitől jön, kit én szólítottam fel. A német stílussal ne törődj, ők átdolgozzák, csakhogy a hírek és adatok igazak legyenek; a levelek Bécsbe intézendők (An Herrn Sehlesinger, Redactenr des *Wiener Lloyds*). Azonkívül légy azon, hogy kik más bécsi lapot járatnak, helyette a *Wiener Lloyd-ot* vagy a *Wanderer-i* hozassák, főkép az előbbit, melynek, hogy fennállhasson (mi, ismétlem, nagy fontosságú reánk nézve), pártolásra van szüksége.

Kérlek, ne említsed mások előtt leveletem, nehogy a viszony, melyben a laphoz állok, a kormánynak tudomására jöjjön, mi a redactionnak kellemetlenségeket okozhatna. Tudósíts pár sorral, hogy a leveletemet vetted s tartsz barátságodban. Híved

Eötvös.

(24)

Pest, 5/5. 866.

Tisztelt barátom!

Múlt hó 25 én hozzám írt érdekes leveledre csak ma felelhetek, annyira el voltam az utolsó napokban

foglalta s most is egész a nemzetiségekről írt iratommat kellene kivonnom, hogy aggodalmaidra feleljek. Mintán ez, úgy hiszem, két vagy három hét alatt meg fog jelenni, ott, reménylem, sok nehézségedet megczáfolva fogod találni, vagy legalább kifejtve látod az okokat, melyekért azon veszélyeknek daczára, melyek a nemzetiségi kérdésből hazánkra háramolhatnak, azt magunktól elhárítani, vagy máskép, mint a teljes szabadság útján, megoldani nem lehet.

A 48-iki törvények egy bizonyos helyzetbe állították hazánkat. Én részemről most is azt hiszem, hogy e törvények alkotása, a mi azoknak demokratikus részét illeti, nagy veszélytől mentette meg hazánkat, s hogy az, a mi azokban a köztünk és Ausztria közötti viszonyra vonatkozik, egész múltunknak szükséges következése. De lehetnek, kik e részben máskép vélekednek, s azt hiszik, hogy az országra nézve jobb lett volna, ha e törvények soha, vagy legalább sokkal később hozatnak. E nézetek a legtisztább hazafiságból eredhetnek s talán helyesek is; annyi azonban kétségtelen, hogy miután ezen törvények egyszer léteznek s azokhoz ragaszkodnunk kell, azoknak szükséges logikai következéseit nem utasíthatjuk el magunktól, miután annyian vannak, kik, ha azt akarnánk is, ezen következéseket helyettünk vonnák le, s azokat ellenünk agitationalis eszközül használnák.

Miután az 1848-diki törvények a teljes jogegyenlőség elvét kimondák, s a politikai jogok gyakorlatát oly censushoz kötötték, mely mellett a jogok sok helyen nem magyar többségek által gyakoroltatnak a kérdés nem az, hogy a nemzetiségek követeléseit visszautasítsuk, mi többé hatalmunkban nem áll, hanem az, hogy e követeléseket úgy teljesítsük,

hogy ebből az országnak kára ne legyen, vagy hogy legalább azon veszélyek a minimumra redukáltassanak, melyeket e tekintetben előre látunk; ez csak úgy történhetik, ha minden erőnket arra koncentrálok, hogy az országnak nemzetiségek szerinti felosztását ellenezzük, e helyett a nemzetiségek megnyugtatóására az individuális szabadság elvét állítjuk fel, azaz a nemzetiségi kérdésnél azon módon járunk el, mely a vallásos kérdés megoldásánál oly sikeresnek mutatkozott. Ismerem a nemzetiségek egyes szóvivőinek indokait s tudom, hogy a nemzetiségi kérdés egyeseknek csak hivatali kérdés s hogy azok a legtökéletesebb szabadság s egyenlőség megadása által megnyugtatóva nem lesznek. De ha azt megadjuk, elveszünk ezektől is az agitációnak fegyverét, s oly térre állunk, melyen egész Európa ép úgy támogatni fog, mint most ellenünk nyilatkozik s ez az egyik főtekintet, mely minket ezen irány követésére határoz; a másik az, mert csak midőn, így járva el, az agitációnak ürügyét elveszünk, biztosíthatjuk azon eszközöknek hatását, melyektől Te igen helyesen a magyar supprematia biztosítását várod. Éppen, hogy egy magyar erős kormány alakulhasson, erre mindenek előtt az szükséges, hogy az ország különböző nemzetiségei annak kivívásában velünk kezét fogjanak s hogy e kormány a felföldi birtokosnak szerencsétlen helyzetén segíthessen; hogy a haza különböző nemzetiségei a nekik az iskolában a magyar nyelv tanulására nyíló alkalmat felhasználják; hogy a protestáns autonómia biztossíttassák, erre szükséges, hogy a nemzetiségi agitációnak ürügye eltávolíttassák s azt más úton, mint melyet iratomban kijelöltem, elérni nem lehet.

Bocsánatot kérsz, hogy aggodalmaidat velem közölted. Hidd el, barátom, őszinte szívből köszönöm

nyíltságodat, mely valamint hazaszeretetednek, úgy ama rokonszenvnek biztos jele, melylyel irántam viseltetel; azonban hidd el, mindjárt az országgyűlés után, s így majdnem négy év előtt kezdtem meg röpiratomat, sokat tanultam s gondolkoztam azóta e tárgyról s hosszú megfontolás után bocsátom azt közre, azon meggyőződéssel, hogy a hazára nézve üdvös, sőt szükséges. Mi személyemet illeti, jól tudom, hogy ezen iratnak kiadása nem populáris s midőn a többi nemzetiségeket nem elégíti ki, sok magyar-nak kellemetlen lesz. Harmincz évi fáradtságos tevékenységemnek egyedüli jutalma azon bizodalom s rokonszenv, melyet hontársaim egy részénél találtam, de mint minden, mit bírok, úgy e csekély popularitás is hazámnak szolgálatára áll s én panasz nélkül feláldozom azt, ha azt hiszem, hogy a közérdek azt kívánja. Oly embernek, kit hontársai közül sokan bizodalommukkal tiszteltek meg, van egy kötelessége, melytől magát semmi szín alatt nem mentheti fel, és hogy meggyőződését tartózkodás nélkül mondja ki. Csalódhatik s meglehet, hogy azt nem tudják meg soha, de csalnia nem szabad, s ha pályámra visszatekintek, azt látom, hogy a kevés szolgálatot, mit hazámnak tettem, csak annak köszönhetem, hogy mindig ezen elvhez ragaszkodtam. Ha 843-ban Szalayval a ministerialis rendszer mellett nem lépek fel s magamat azok által, kik föllépésemből a hazára nézve a legnagyobb károkat jósolák, visszatartóztatom, ha egész népszerűségemet nem áldozom fel, hogy meggyőződésemet kövessem: soha a 848-diki törvényeknek azon része, mely Ausztriához való viszonyainkat alkotmányos alapon tisztán formulázza, nem alakul; s ezt tapasztaltam, maga idejében, a városi kérdésnél, azt másoknál s azt fogom tapasztalni

minden bizonynyal a nemzetiségi kérdésnél is. El kell tehát túrnöm, hogy népszerűtlen leszek s azzal vigasztalni magamat, hogy barátjaim népszerűség nélkül is hívek fognak maradni hozzám s azok közé számítalak téged is.

10/5.

Elhalasztottam levelem elküldését, míg érdekes archeológiai felfedezésedet az Akadémia illető osztályával közöltem. Ez a talált tárgyakat, melyeknek leveledből jegyzékét ismeri, a legnagyobb érdekűeknek találja s e végett Henszlmann Imrét küldi ki. A nevezett tag valószínűleg még a jövő héten indul útnak s Téged Kassáról mindenesetre tudósítani fog megérkezéséről, hogy kegyes ígéreted szerint az általad Eperjesre küldendő alkalmatossággal hozzád kimehesen. S most fogadd még igaz őszinte köszönetemet bizodalmas leveledért s ha röpiratomat olvastad s időd engedi, írdál ismét őszinte barátodnak

Eötvös.

LEVÉL LÓNYAY MENYHÉRTHEZ.

(25)

Ragaz, 1867. augusztus 14.

Kedves barátom!

Vedd mindenekelőtt köszönetemet szíves leveledért, mely nemcsak nem zavarta nyugalمامat, sőt az ellenkező hatást tette reám. Föltettem magamban, hogy néhány hétig minden komolyabb dologgal föl-hagyok, s azért hoztam magammal leányaimat, hogy kedves csevegésökkel, ha lehet, elűzzék még gondolataimat is. Éreztem, hogy szükségem van ily pihe-nésre, s az eddig élvezett nyugalom már is jól hatott reám, úgy, hogy, ha pár hetet e csendes fürdőben tölthetek, talán szert teszek az erőre, melyre jövő ülőszakunkban szükségünk lesz. De a gyógyszer, melyet Balassa rendelt, s melynek magamat annyira alávettem, hogy még az előttem fekvő hírlapokba se nézek bele, nem oly könnyű, mint látszik, s vannak pillanatok, midőn a kényszerített nyugalom mondhatatlanul kínessá válik. Főképp, ha nem áll-hatva ellen, mégis valamely hírlapot veszek kezembe, s ott — mi csaknem mindig történik — hazai dol-gainkról egy sereg badarságot olvasok. Így jártam tegnapelőtt a *Frankfurter Zeitung-gal*, mely a bécsi

deputatióról szebbnél szebb híreket közlött s való jótéteménynek mondhatom leveledet, mely a zavarban útba igazított. Nem irigylem helyzeteteket s ő felsége, midőn Téged a deputatiohoz nevezett, az által tüntet ki, hogy nagy terhet rak vállaidra. Igen félek, hogy a kiegyenlítés eszközlésénél nemcsak Ghyczyvel lesz bajotok, hanem barátainkkal is, kik valamennyien egyiránt óhajtják a békés kiegyenlítést, de ennek föltételeit elismerni nem akarják. Átalában véve, csaknem csodálatos, hogy annyiak között, kik hazánkban politikával foglalkoznak, oly kevés található, ki ennek első kellékét bírnia, mely kétségtelenül az, hogy helyzetünk iránt tisztában legyünk. Soha talán nem volt politikai situatio annyira világos, mint a mienk, fia a külföldi journalistikát áttekintjük, alig találunk lapot, mely azt különbözőleg fogná fel. Minden párt megegyezik a meggyőződésben, hogy egy döntő nagy harcához közeledünk. Csak mi nem akarjuk belátni, mit mindenki tud, s küzdünk szavak felett s csatározunk törvényczikkelyekkel, midőn létünk forog veszélyben. Nézetem szerint a főkérdés, melytől a kiegyenlítésnél követendő eljárás függ, egyszerűen az: fekszik-e érdekünkben, hogy az osztrák birodalom, melynek részét képezzük s melyre most elhatározó befolyást gyakorolhatunk, ezentúl is fönnálljon; vagy azt reméljük, hogy Magyarország más szövetségben, mely az ausztriai birodalom helyébe lép, állami integritását fentarthatja? Ha ez utóbbit hiszszük, mint — úgy látszik — a *Magyar Újság* emberei, igen helyesen járunk el, ha azt bizonyítjuk be, mi jogilag úgyszólván kétségbevonhatatlan, hogy az osztrák államadósság minket nem illet. De ha nem, ha úgy vagyunk meggyőződve, hogy a birodalom fönnállása egyszersmind saját fönnállásunknak feltétele,

akkor valóban nem látom át, okos ember miért törí fejét máson, mint azon kérdésen: mennyi az, mit áldoznunk kell, hogy Ausztria fönnálljon s mennyit birunk el, nem hogy Ausztriát, de hogy magunkat mentsük meg.

Észreveszem, hogy, minden diaetetikai szabály ellenére, ismét politikáról szólok. Félbeszakítom tehát okoskodásomat. Ég áldjon meg; ha időd engedi, szép lenne Tőled egy pár sor henyélő collegádhoz.

Eötvös.

TÖREDÉK EGY MÁSIK LEVÉLBŐL.

(26)

Svábhegy, 1865. aug. 21.

A föltétlen magasztalásokat, melyek egy idő óta a *Naplóban* olvashatók, sem indokoltaknak, sem ildomosoknak nem találom. Az állás, a melyet a kormány jelenleg elfoglal, nem eléggé tiszta, hogy azt az ország érdekében föltétlenül pártolni lehetne, s nem eléggé biztos, hogy ahhoz már most csatlakozni tanácsos volna.

LEVÉL STUART MILLHEZ.

(27)

Pest, 1869.

. . . Nem hallgathatom el meggyőződésemet, hogy midőn ön meglepetését fejezi ki a fölött, hogy művei hazánkban közelismeréssel találkoznak, szerényen ítélok azon befolyásról, melyet irodalmi tevékenysége által kortársaimra gyakorolt. Nincs korunkban senki, ki az államtudománynyal komolyan foglalkozik, kire az, mit ön a téren tett, hatást nem gyakorolna; és minthogy az általános művelődés következtében a *tudomány* századunkban *az életre* nagyobb befolyást gyakorol, mint valaha, nincsen nép, melynek újabb fejlődésében a hatás nem volna felmutatható, melyet ön munkái annak irányára gyakoroltak . . .

A continens népeit, talán az egy Schweiznak kivételével, az absolutismus nevelte azzá, minek őket most találjuk. Kemény mestereknek vesszeje alatt álltak és természetes, ha a szenvedéseknek emléke, melyeken keresztül mentek, szívöket keserűséggel tölti; de el kell ismernünk, hogy sokat, miben büszkélkednek, *a nevelésnek* és éppen ezen nevelésnek köszönik. Ez alapította meg a nagy nemzetiségeket, ez fejtette ki az egyes államok körében a civilisa-

tiónak azon fokát, mely, bár csak azért pártoltatott, hogy a népet engedelmesebbé tegye, még is minden újabb haladásnak feltételévé vált.

. . . Igen jól érezzük a veszélyt, mely abban rejlik, hogy azon eszmék, melyek más országokban a socialis viszonyokból fejlődtek, nálunk kellőleg előkészítve nincsenek és hogy újabb alkotmányos formáinkban az előrehaladottabb népeknek soraiba lépve, civilisatióink foka politikai institutióinknál alantabb áll, mi főkép *oekonomikus fejlődésünkre* is káros hatást gyakorolhat. De ha az, hogy az absolutismus kemény iskoláján keresztül nem mentünk, egyes előnyöktől fosztott meg, vannak annak jó oldalai is; és a mellett — mi a legfőbb, — hogy nemzetünk jelleme az által az elaljasodástól oltalmaztatott meg, nem kis fontosságú az is, hogy a szabadságnak eszméje azon értelemben tartotta fel magát, melyben azt a continens más népei csak ön munkáiból tanulták ismerni újra . . .

Mindenesetre e törekvések, melyek között egy számra csekély nép nehéz viszonyok között a civilisatió ösvényein, melyeken hátramaradt, előbbre törekszik, méltók azon férfiúnak figyelmére, ki korunk politikai fejlődésére oly hatalmas befolyást gyakorolt, mint kevesen kortársai között.

. . . Küldöm a *XIX-ik század eszméinek befolyásáról az álladalomra* című, több mint 10 év előtt megjelent munkámat. Mentségül szolgáljon, hogy ámbár 1850-ben, mikor a munka megjelent, önnek kitűnő dolgozatait nem ismerém, sokban ugyanazon irányban haladtam, melyet önnek nagy tehetsége és ereje most már sokak által elfogadtatott . . .

LEVELEK FIÁHOZ, B. EÖTVÖS LORÁNDHOZ.

(28)

1867. 2/XII.

Kedves fiam!

Ez egyszer az adós én vagyok, mi levelezésünknel ritkán fordul elé, — de ha valaha miniser lennél — mitől egyébiránt Isten őrizzen meg, főkép Magyarorszáiban, — át fogod látni, hogy e helyzetben épen azt nem tehetjük soha, mit legszívesebben tennénk, s hogy az egész hatalom, miért annyian irigylenek, tulajdon képen csak a szolgaságnak legkellemetlenebb neme. Leveleid — épen ma jött egy anyádhoz — igen hív képét adják életednek. Nem fárasztod magadat hosszú leírásokkal, de minden sorból érezni, hogy jól érzed magadat, és igazságod van, mert helyzeted csakugyan a legkellemesebb. A nyugalom egymaga még nem boldogít. Leheverni kényelmes pamlagon, szobájában, minden kellemetlenség nélkül, még nem nagy élvezet. Jól esik az is, ha elfáradtunk, s mert én is fáradt vagyok, nem kívánok mást; de még koromban is a nyugalom maga sokára nem elégíthet ki. De pihenni egy magas tetőn, honnan határtalan kilátás nyílik, vagy pihenni a hajó fedezetén, mely duzzadt vitorlákkal tovább halad s míg semmi idegen

zaj nem bánt, míg minden zavaró érintkezéstől mentek vagyunk, végtelen tért látni magunk alatt, egy dicső látkört fogni fel, egy tekintettel, vagy míg magunk nem mozdulunk, érezni, hogy haladunk: — ez már a legfőbb gyönyör, s ilyent csak a tudományos foglalatosság adhat. A legszebb, a legháladosabb, s az, mely szabad férfilhoz a legméltóbb. És azért örülök, hogy ezt választád magadnak, s azon pályán jársz, melyet én, ha hajlamaimat követhettem volna, soha nem hagytam volna el.

Mi itt a lehetőleg kellemetlenül élünk, — hála Istennek, a »mi a alatt nem családom, de politikai barátaim értendők. Küzdeni naponként az értelmetlenség ellen; fáradni, hogy azoknak szabadságát biztosítsuk, kik arra ész- és kedélyi tulajdonaik miatt képtelenek; avval vesztegetni idejét, hogy oly dolgokat magyarázzunk meg, melyeken a XIX. század második felében senkinek nem kellene kételkedni: oly foglalatosság, melynél a Danaidák hordájának töltögetése nem sokkal kellemetlenebb lehetett. Vannak pillanatok, melyekben néha oly érzés fog el, mintha egy nagy követ látnék magam előtt, melyet föl kellene emelnem, s melynek fölemelésére sem saját erőm nem elégséges, sem másnak segítségére nem számolhatok. Mert ha itt-ott akad is egy, honnan vegyem az embereket, kiknek segedelmével az egész ország közoktatási rendszerét megváltoztassam? De végre is benn vagyunk, s ki, vagy legalább kifelé kell gázolnunk, s abban keresni vigasztalásunkat, hogy ha nem tettünk is semmit, legalább megtettünk mindent, mi helyzetünkben lehetséges volt. Vannak helyzetek, melyekben fáradtságunk jutalma nem a siker, hanem csak azon meggyőződés, hogy kötelességünket teljesítettük, habár a sikernek reménye nélkül is.

Ég áldjon meg. Mind egészségesek és csókolnak. Tiszteld nevemben Bunsen, Eirchhof, Welker, Blunt-schly és Wangerowot.

Szerető apád
Eötvös.

(29)

Pest, 24/XH. 867.

Kedves fiam!

Soha még házunk karácsony est vejen ily csendes nem volt. Anyád Jolán- és Mariskával Trefortékhoz ment, Ilona náthás és ágyában fekszik. Én Gypsyvel magam ülök szobámban, s várva anyádra, ki, mint monda, egy óra múlva visszajön, azalatt e sorokat írom, hogy, ha távolból is, legalább gondolatijaimmal veled társalkodjam. Bár egy óráig veled lehetnék. De reményelem, jól érzed magadat, s ha ezt biztosan tudnám, evvel beérném. Ámbár valószínűleg írtál, leveled nem érkezett meg. A hófúvatok minden utakat járhatatlanná tettek s miután a főbb vonalokon a posta-lovak már csak a históriához tartoznak, minden közlekedés megszakadt. Andrassy Bécsben van s a legfontosabb országgyűlési tárgyalásokhoz nem jöhet le; mi itt veszekszünk a képviselő-házzal s minis-terelnökünkkel telegrammok által tanácskozunk. Tegnap 7 telegrammot kaptam s ugyanannyit küldöttem el s így talán nemsokára megszokom a távsürgönyöket, melyeknek érkezése elébb idegessé tett. Tegnap ment át a zsidó- emancipatio a főrendeknél. Csak négyen szavaztak ellene, a többi nagy úr hatalmasan szónokolt az egyenlőség mellett. Én 1840-ben tartottam nagy beszédet ez ügyben, mely akkor méltóságos collegáim között nagy botrányt okozott.

1842-ben írtam az emancipatio mellett, mi természetesen még nagyobb scandalumot okozott, és azért ez alkalommal hallgattam. Valószínűleg akkor jobb lett volna, ha hallgatok s most ha szólok s diadalmi zajt ütök, hogy azon elvek, melyeket én mondtam ki először, az egész ország által elfogadtattak. Barátaim tanácsolták ezt, de elhagytam. Először azért, mert nem fér össze nézeteimmel, hogy nagy kérdések közé parányi személyemet vegyítsem; másodsor, mert igen nevetségesnek tartanám, ha azt, mit végre is csak a mindig terjedő világosság s a közvélemény hatalma vitt véghez, magamnak tulajdonítanám. Úgyis az egész szavazat nem meggyőződésnek eredménye, hanem csak azon félelemnek, mely urainkat megszállta, hogy a közvélemény által ne tartassanak annak, miknek őket jobb ismerőseik tartják: obscurans, mindenben hátramaradt úri embereknek. Nem volt semmi kedvem, hogy a discussióban részt vegyek, s így a beszéd, melyet azon esetre készíték, ha valaki a törvényt ellenezné, kárba veszett. Én a politikában valóságos Zukunfts-muzikus vagyok, ki egész életemen át oly dallamokat énekeltem, melyeket húsz évvel később minden suszter-gyerek füttyöl, de melyeket akkor senki érteni nem akart. Mennyire áll ez, azt egy könyvből fogod látni, melyet a napokban küldeni fogok s melyet czáfolatúl adtam ki azok ellen, kik egyik ülésünkben következetességemet támadták meg. Mintán félek, hogy éppen e részben benned is sok van természetemből, azért valóságos megnyugtatómra szolgál, hogy más pályán látlak. Haladj bátran előre, és ne sajnáld fáradságodat. A tudomány körében a legnagyobb erőfeszítés eléri jutalmát, mert azt nem várja az emberektől, hanem magában a tudományban találja. A legfőbb élvezet a földön bizonyosan azon

érzet, hogy magasabb álláspontot értünk el; s az emberek legjobb akarattal alacsony vállaikon nem emelhetnek senkit magasra, azt mindenki csak saját erejével teheti. Adjon az ég erőt ehhez, adjon kitartást s annyi megelégedést, mennyi egy emberi szívben megfér. Hogy egész háznépünk köszönt s csókol, az magától értetik. Isten áldjon meg.

Eötvös.

(30)

Pest, 31/XII. 67.

Kedves fiam!

Pár óra múlva az év végét érjük. Kedveseim közül távol tőlem csak Te vagy, s most először történik, hogy e napon nem szoríthatlak karjaim közé. De légy meggyőződve, helyed nincs betöltve, s ha szóval nem mondhatom is el, kívánataim, melyek követnek, nem kevésbé őszinték, mint ha köztünk lennél. Tartson az ég, neveljen férfiúvá s adja, hogy boldogan lássalak. Csaknem kifogytam az időből, hogy magamnak sokat kívánjak, annál nagyobbak óhajtasaim számotokra. Oly megelégedve szeretnélek látni, mint emberek a földön lehetnek, s ha ezt elérem — mi részben tőled függ, mert hisz minden való megelégedés csak azon aránytól függ, melyben hivatásunkat betöltjük, — ha boldogan látlak, éltém legfőbb vágya teljesült. Ég áldjon meg minden áldásával.

Szerető atyád

Eötvös.

(31)

Pest, 7/1. 1868.

Kedves fiam!

Köszönöm új év napjára írt leveledet és szíves kívánataidat. Mit a múlt évről írsz, igaz. Nem volt rossz év egyikünkre nézve sem, mert elértük, mit te kívántál, s mi után én fáradtam; a különbség csak az, hogy Te azt, miért külföldi egyetemre menni kívántál, elérheted, mert csak magadtól függ, míg én, ki az alkotmányosságot csak azért óhajtám, hogy nemzetünk haladásának eszköze legyen, talán nem fogom teljesülve látni reményeimet. Nekem ehhez saját iparkodásomon kívül még az egész nemzet közreműködése volna szükséges, s ehhez eddig nem sok kilátás van. Európa népei hosszú s kellemetlen nevelésen mentek keresztül. Az absolutismus volt iskolamesterük, s az néha erősen használta feruláját s többnyire igen is nagy tanpénzt fizettetett magának. De végre is, rosszul, lassan, nagy költséggel, ők tanultak valamit s legalább odáig jutottak, hogy miután a mester kezeiből kikerültek, azon belátáshoz jutottak, hogy még sok van, mit tanulniok kell, s hogy tanulniok szükséges. — Mi nem mentünk keresztül ily nevelésen. Sem valóságos alkotmányossal, sem igazi absolutismussal nem bírván, egész multunk politikai küzdelmek, vagy helyesebben mondva czivódások között folyt el s most, midőn végre szabadon rendelkezhetnénk, nem vagyunk előkészítve rá. Pótolhatjuk-e azt, a mit elmulasztottunk, meg fogjuk-e oldhatni feladásunkat, — a jövőnek titka; — de annyi bizonyos, hogy nehéz munkára vállalkoztunk. Néha csaknem kétségbeesem. Vannak pillanatok, mikor körülbelül úgy érzem magamat, mint ki egy

nagy köret lát maga előtt, melyet fel kellene emelnie, s melyhez tudva, hogy saját ereje nem elégséges, még sem talál senkit, ki őt segíteni akarná. — Ég áldjon meg. Ha időd engedi, írj mentül többször s ha nem válaszolok, tulajdonítsd a sok telegrammnak, mely, mióta Andrassy Bécsben van, üldöz; most is négy fekszik asztalomon. Anyád s a lányok csókolnak.

Szerető apád

Eötvös.

(32)

Pest, 22/1. 868.

Kedves fiam!

Rég nem örültem semminek inkább, mint arczképednek. íróasztalomon áll, kedves órád mellett, s dolgozás között rá nézek s gondolom, mennyivel kellemebb munkával foglalkozol, s ez jó kedvbe hoz. A photographiák épen anyád névnapjára érkeztek. Alkalmasint nem is jutott eszedbe, de a sors jól rendezé, s nem hiszem, hogy valami több örömet adhatott volna neki, mint hogy e napon — habár csak in effigie — körünkben megjelentél. Anyád és a leányok azt találják, hogy vonásaid s főkép kifejezésed férfiasabbak. Én csak azt látom meglepéssel, hogy gond nem zavar, s bátran nézsz a jövőnek szemébe, s ez a fődolog. A férfiúi kor, mint később az aggság, úgyis nagyon hamar jönnek; adja az ég, hogy mentül tovább fiatal maradjál, testben s főkép lélekben, mely az emberek nagyobb részénél — főkép századunkban — még hamarabb elvénül, mint a test. De ezek régi, elkopott dolgok, s ma — fájdalom! — újságot is írhatok. A Lipót templomának kupolája a pillérekkel együtt, melyek

azt tarták, ma fél négykor délután ledőlt. A szép épület, mely városunk felett emelkedett, most csak egy halom töredék, mely az épen maradt falak között a templom-hajó belsejét eltölti. Bármily nagy a kár, megnyugtatómra szolgál, hogy legalább egy ember sem vesztette életét, mi bizonyosan nem volna így, ha a katastropha csak néhány órával később történt volna. Ybl, kire a templom befejezése bízva volt, már november vége felé jelenté, hogy a pillérek egyikéhez nincs bizodalma. A városi municípium bölcseségében csak mosolygott és midőn Ybl javaslá, hogy a kupola falai lehordassanak, erősen meg volt győződve, hogy az építész csak azért tanácsolja ezt, hogy többet keressen. Én az építés folytatását betiltani és comissiót rendeltem megvizsgálására, s miután tudomásomra jutott, hogy a pillérek belseje vegyes anyagból (gemischtes Mauerwerk) készült, s nagy részben a porózus neustifti kőből, azt határoztam, hogy az építést mindaddig folytatni nem szabad, míg az egész egy pár kitűnőbb külföldi építész által meg nem vizsgáltatott. Még pár nap előtt alapos remény volt, hogy az épületet még nyugodtan leszedhetjük. De az erős szelek, melyek a kupolát az utolsó napokban megtámadták, meghiúsították végre e reményt is és ma az egész felépítvény s a pilléreknek fele egy roppant halomban fekszik a templom közepében. Holnap kezdi a külön e czélra kiküldött comissio munkálatait. Tudósítani foglak az eredményekről. Egy dolgot graphice megmutatott az eset: hogy azon alapokra, melyeket elődeink raktak le, semmit sem építhetünk. Ég áldjon meg.

Szerető apád

Eötvös.

Kedves fiam!

Azok után, miket írtál, a königsbergi élet nem tartozik a kellemesek közé; de ha, mint én, naponként 6 órát töltenél képviselőházunkban, megértenéd, mennyire vágyódom Kant városába, s ez egyszer nem csak hogy veled lehessen, de a hely kelleméért. Már csak napokig tart az országgyűlés, de még ezeket is alig bírom bevárni, főkép mintán még tegnap óta fogfájásom kezdődött, s így egész nap unva magamat, még azt is nélkülözni kell, mi az unalom jutalma szokott lenni, az álmot.

Ha a sessionak vége lesz, legalább 3 hétig van még dolgom hivatalomban, s így július vége előtt nem mehetek el; azonban reménylem, augusztus 1-én már Karlsbadban leszek, s reménylem, ott találkozunk.

A napokban levelet kaptam a római akadémia matematikus osztálya elnökétől, melynek örültem és elszomorodtam egyszerre, s melynek tartalmáról most sem tudom, büszkék legyünk-e reá, vagy piruljunk.

Az elnök tudósít, hogy ugyanezen postával Bolyay Jánosnak és Farkasnak Rómában kijött olasz biographiáját küldi, hozzá egy Parisban s egy Bordeauxban kijött biographikus ismertetést, melyhez Bolyay Jánosnak a paralelák teoriájáról írt kisebb munkája szintén fordításban csatoltatott.

Ezen munka 834-ben jött ki s állítólag, a római tudósnak nézete szerint, a legnagyobb, mi a matematika körében e század alatt történt. Bolyay munkáját csak Gauss ismerte, kivel Bolyay János apja, Farkas, a dolgozatot közlé és ki annak következ-

* Tollban maradt szó.

tében egy hasontartalmú dolgozatát, melyen 35 évig dolgozott, eldobta, miután a kérdés, melyet ő megfejtetni akart, Bolyay által megoldatott. Csak Gauss correspondentiájából, mely 59-ben kiadatott, lettek figyelmessé a tudósok Bolyayra, s miután róla egy mérnök ismerőse által czikk jelent meg *Grunert*-ben, nagy nehézséggel megszereztek végre egy példányt, mely most olasz és francia fordításban megjelent, és a legnagyobb sensatiót csinálja a matematikusok között. Buoncompagni csak azért fordult hozzám, mert biztos tudomást szerezvén, hogy a két Bolyay irományai Maros-Vásárhelyen vannak, három év óta mind 6, mind a bordeauxi és párisi akadémiák tízszer írtak a marosvásárhelyi collegiumhoz, de még választ sem kaphattak, s most, — meg lóvén győződve, hogy ily lángész irományai közt sok becses jegyzet lesz, — azért fordulnak hozzám, hogy az irományokra kezemet tegyem s érdemes részét vagy az akadémiánál adjam ki, vagy nekik engedjem át kiadás végett. És azon ember soha nem volt akadémikus, Erdélyben félbolondnak tartatott, s míg Gauss vele éveken át levelezett, Ausztriában mint genie-hadnagy pensionáltatott; s ha örülünk, hogy nagy matematikust adtunk a világnak: lehet-e nagyobb bizonyosága barbarizmusunknak? De elfogyott papírom.

Ég áldjon meg.
Eötvös.

(84)

30/X. 869.

Kedves fiam!

Háromszor vagy négyszer fogtam az íráshoz, mint azt idő szükében tenni szoktam: a képviselőház ülése

alatt, s mindannyiszor félbeszakasztottak. Ma azon fertály-órát használom fel, míg a ministerek esti conferenciájokra öszvegyülnek s talán szerencsésebb leszek. Miután kedves collegáim mindig késnek, lesz legalább annyi időm, hogy jólétünkről tudósítsalak, azaz legalább relatív jólétünkről, mert mi engem illet, a dicsekvésre nincs okom. Gyomrom rossz, néha fejem fáj s egészben véve nincs okom a legénykedésre, de megvagyok, és ha Carthesius szerint, a »Cogito ergo sum« elve után, a gondolkozás a létnek mérlege, inkább megvagyok, mint sok más úri ember, kiket látva, Carthesius állításán csaknem kételkednünk kellene, mert létök tagadhatatlan, — csak azért is, mert mindég útban állnak, — s még sem fogja senki állíthatni, hogy gondolkoznak.

Mióta a király s Andrassy elment, még sokkal több dolgom van, mint máskor. Helyettesítem a miniszerelnököt, helyettesítem a honvédministert, és vezetnem kell saját tárczámat, mihez még az járul, hogy ellenzékünk rendkívül tevékeny, azaz nem abban, hogy valamit tesz, de hogy sokat akadályoz. Türelmemet nem könnyen veszttem el, de megvallom, néha vesztetni kezdem reményemet, s a gondolat, hogy egész életem törekvései elérhetetlen célnak voltak áldozva, bántja lelkemet. De leküzdöm a hypochondrikus gondolatokat. Hisz végre, ki oly célzt tűzött ki magának, melyért küzdeni érdemes, soha nem érheti el azt és az életben a fődolog nem a cél, hanem a küzdelem. Mint Te nem azért mászol minden magasabb hegyre, a mit csúcán látni vagy találni remélesz, hanem mert magában a mászásban, erődnek megfeszítésében, az egyes akadályok leggyőzésében, sőt a veszélyben találod élvezetedet, úgy járnak el más, sokkal böl-

csebnek tartott emberek is. Van élvezet a felfelé törekvésben és azon érzetben is, hogy magasabb pontra jutottunk. Mindazonáltal a mászás költői élvezetének vannak igen prózai részletei, s térdig érő havon vagy épen posványon átgázolni nem tartozik a kellemes dolgok közé, s én jelenleg ily helyzetben vagyok. Collegáim nagy része sem nem érti, sem nem érzi feladatának nagyságát, s így sokkal többet boszant maga a kormány, mint az' oppositio, mely tulajdonképen a legjámborabbak közé tartozik s Mephistóra csak annyiban emlékeztet, hogy mindent tagad, de épen nem esze által.

Ég áldjon meg. Ha időd engedi írnál

szerető apádnak
Eötvösnek.

(35)

20/XI. 869.

Kedves fiam!

Még nem történt eddig s reménylem, nem fog történni ezentúl sem, hogy válaszzal ily soká adósod maradtam; de reménylem, nem is jövök soha többé oly helyzetbe, minőben most vagyok. Félig miniszterelnök és honvédelmi miniszter, félig közoktatási, — a szó legszorosabb értelmében két széken ülök s ily helyzetben a balancírozás egész mesterségére van szükségem, hogy két szék közé ne jussak. — Te, mint leveledből nagy örömmel látom, jól érzed magadat s ez nemcsak kellemetes, de fontos is, mert minden haladásnak első föltétele, hogy egészségeseknek érezzük magunkat s a levertség, akár a sors csapásainak következtetésében, akár ok nélkül jöjjön, el bénítja minden erőnket. Igen helyeslem, hogy collegiumaid választá-

sában mérséklettel éltél. A tudományból, mint mindenből, csak annyi válik hasznunkra, a mennyit nagy megerőltetésünk nélkül kezelhetünk s ki ennél többet gyűjt, az lexicont vagy compilatiót irhát, de a tudományt nem fogja előbbre vinni. Azonkívül a doctoratus is sok idődet fogja igénybe venni s igen kívánatos, hogy a társaságtól se szigeteld el magadat. Mi Eötvösök úgyis kissé bűvő természetűek vagyunk, ez családi hibánk s azért olyan, melytől őrizkednünk kell. A társalgás is szokás dolga s ki magát izolálja, végre elijed, mennyire magányosan áll s mint a szentírás mondja: nem jó az embernek magának lenni. Ha a társaságnak nem volna más haszna, mint az, hogy bohóczságait látva, néha nevetehetünk, már az is megérdemli azon kisebb áldozatokat, melyeket a socialis élet az egyestől kíván. E részben is, mint mindenben, magamat hozhatom fel például, ki ifjú erőmnek érzetében sokaknak közeledését elutasítottam, sőt már létező összeköttetéseket széttéptem, hogy annál szabadabban haladhassak s ki ezt nem csak most, de már évek óta sajnálom. Az élet későbbi szakáiban senki barátot nem szerez magának, legfeljebb ha a jó ismeretségig jutunk viszonyainkkal; minden évvel ritkul körünk, mindég magányosabban érezzük magunkat s mi ifjú napjainkban mindezt pótolá, képzeletünk s nagy feltételeink, melyek akkor egyszersmind nagy reményeink voltak, eltűnnek az ifjúsággal s vágyódunk társaság után, de elfelejtettünk benne mozogni, s azért rosszul is érezzük magunkat körében. Hajlamaid e tekintetben nagyon hasonlítanak az enyimekhez s vigyáznod kell, hogy következéseit kikerüljed.

Igen köszönni fogom, ha azokra, kiknél heidelbergi hontársaid között talentumot és iparkodást találsz,

figyelmeztetsz. Magyar közoktatási miniszter a talentum, főképp a hasznavehető talentumoknak nagy szükségét érzi és én valóban nem tudom sokszor, honnan szerezzem a tanerőket azon intézetekhez, melyeket alapítok. — Elképzelheted, hogy a pályázók nem hiányzanak, azonban igen sokszor fordul elő az eset, hogy olyanok kérnek tanárságot, kik még arra sem lennének képesek, hogy az illető tudományt tanulják, mert még ehhez is nélkülözik a szükséges előismerteket. — Krennert kineveztem s így már is legalább tűrhető állapotba helyeztem őt. Ha, mint reményelem, a Múzeum organisatióját még 1870-ben kiviszem, a fizetések is javulni fognak s így jövőjéről gondoskodva van. Anyád s nővéreid egészségesek. Ég áldjon meg, ne kövesd apád példáját s válaszolj mentől előbb.

Szerető apád

Eötvös.

(36)

Budán, 11/XII. 869.

Kedves fiam!

Miklós napján, mikor a jó gyermekeket meg szokták ajándékozni, jött kezembe egyszerre leveled s jégbarlangról írt cikked, mely a *Vasárnapi Újságban* megjelent s nem hiszem, hogy a megajándékozott fiúk között valamelyik jobb kedvben feküdt az nap ágyába, mint én. örültem először levelednek, mely azt bizonyítja, hogy jó kedélyi hangulatban vagy s még inkább a cikknek; először, mert vele megelégszem és sok jó oldalai mellett nem találtam benne azon hibákat, melyektől fiatalabb írók nehezen őrzik meg első munkájukat, — másodszor, mert elhatározta magadat cikked kiadására.

Senki sem rosszallhatja inkább azon szokást, mely nálunk mindinkább terjed, mely szerint minden fiatal ember, ki az orthographiát — legalább körülbelül — megtanulta és két könyvet olvasott, azonnal a harmadiknak írásához fog; — de az ellenkezőnek is vannak rossz következései s ha az, hogy nagyon jókor és készületlenül lépnek a közönség elébe, sokakat haladásukban akadályoztat: akadály az is, ha valaki fellépését akkorra halasztja, mikor majd valami nagy eredményel, valami olyannal léphet a közönség elébe, mi a tudomány állását megváltoztatja. Kevés író ismerék, — legalább tudományos író, mert a költők a dolgok természeténél fogva kivételt képeznek, — ki mindjárt nagy művel lépett volna fel s mielőtt ilyennel a világot meglepé, nem készült volna kisebb művekkel nagy feladatához. Ily kisebb dolgozatoknak nem csak azon haszna van, hogy velők foglalkozva, tárgyunkat alaposabban tanulmányozzuk (és kétségtelen, hogy mégis inkább fárad mindenki, — bármi kevéssé hiszi is, — ha nyomtatás alá, mint ha csak jegyzeteinek bővítésére dolgozik), hanem azon haszna is* hogy az előadásban gyakoroljuk magunkat, mi arra nézve, ki a tudományban hatni akar, nem kis fontosságú. Meg vagyok győződve, hogy sok ember, ki később minden egyéb képességgel bír, hogy magának tudományos nevet szerezzen, ezt csak azért nem is kísérti meg, mert az előadás nehézségeivel megküzdeni nem tud. Nálunk Magyarországon ehhez még az járul, hogy nemcsak az által, hogy a tudományt előbbre visszük, hanem az által is, ha azt terjesztjük, nagy érdemet szerzünk magunknak. Nem azért írom ezt, mintha kívánnám, hogy hónaponként egy-egy értekezéssel lépjél fel, hanem csak arra akarlak figyelmeztetni, hogy azon esetre, ha éppen

valami dolgozatod van, melyet kiadásra czélszerűnek tartasz, magadat a gondolat által, hogy az nem eléggé fontos, ne tartóztasd vissza a kiadástól s úgy ne járjál, mint a néhai bajor király, ki, valahányszor emlékeztették, hogy Siebold japáni utazónak valamit ajándékozzon, mindenre, mit neki ajánlottak, mindég azt mondta: »Das ist für dem Mann viel zn wenige, míg végre Siebold s ő maga meghaltak, még mielőtt ígérétét teljesíthető.

Tudományos állapotainkról új bizonytságot tesz a zaj, melyet Vogtnak látogatása okoz. Minden lap szól róla, az egyetemi ifjúság fogadására készül s a belépti jegyek hat előadására mind elkelték és felpénzzel árultatnak azoknak, kik jegyet nem kapván, Vogt szájából hallani akarják annak bebizonyítását, hogy a majmoktól származnak s azokkal családi rokonságban állnak. Ha Bunsen vagy Kirchhof jönne ide, talán néhányunk kívül alig venné észre valaki; de hogy most, midőn a német doctor, ki a concertisták közönségcsődítő eljárását a tudományra alkalmazza, városunkat jelenlétével szerencsétlenni, valaki a spectaculumban részt ne vegyen, ezt már a nemzet becsületéért sem tehetjük. Én, mint gondolhatod nem megyek az előadásokra és a lányok sem; azonban meg vagyok győződve, hogy ez is mint ultramontanismusom bizonytsága fog hirdettetni a lapok által, ámbár részemről nem is egészen helytelennek kezdem tartani a tant, mely köztünk s az állatok között szoros rokonságot állít fel. Ezt talán a történelem és socialis tudomány útján ép úgy be lehetne bizonyítani, mint az összehasonlító anatómiával. Ég áldjon meg; írjál, ha időd van.

Szerető apád
Eötvös.

LEVELEK GRÓF ANDRÁSSY GYULÁHOZ.

(37)

Pest 18/VII. 865.

Kedves barátom!

Ha, a mint reménylem, a mostani változásoknak legalább azon eredményök lesz, hogy a tisztviselők egy részétől szabadulunk, reménylem, nem feledkeznek meg a budai postahivatalról, melynek ostobasága miatt július 2-án irt leveledet csak ma kaptam meg, az illetőknek nem lévén annyi eszök, hogy azt az Akadémiához vagy házamhoz küldjék. Ha valaki ismerőseim közül a levelet a budai postahivatalnál kitéve nem látja, valószínűleg jövő évig ott marad. Meg kell vallani, hogy az Buda városa törvényes képviselőjének dicsőségét nem bizonyítja, ha még Budán sem tudják, hol található. Egyébiránt levelednek megörültem, mint azóta semmi másnak. Sok levelet kaptam nemzetiségi röpiratomról, de valamennyi között egy sem volt kedvesebb. Midőn utoljára e tárgyról szóltunk, észrevettem, hogy kétkedel, nem hibáztam-e kiadásával s véghetetlenül jól esik, hogy azt most Te is helybenhagyod. Kissé veszélyes volt népszerűségemre nézve, legalább annak látszott;

de meg voltam győződve, hogy kötelességem, és, hála Istennek, jól ütött ki. A *Vidov Dan* Belgrádban cikksorozatot közöl róla, leveleket kaptam több helyről, melyekben megígérik, hogy a szerbek támogatására számíthatunk, az oláhoknak egy része is megelégszik s így a haragot, a melylyel a csehek föllépnek, s a bécsiek neheztelését, melyet azért vontam magamra, mert országunkat mint államot s nemzetünket mint politikai nemzetiséget tekintem, könnyen elviselhetem. Aggodalmaimat a most történetek iránt osztom. Mondád egyszer, hogy bizonyos urak júniusban is csak októbert tudnak csinálni s ez bizonyosan igaz. Mi engem illet, tisztán látom magam előtt az utat, melyet követnem kell s működésem nem lesz befolyás nélkül arra, hogy a barátságos viszony, a melyben az osztrák liberálisokkal állunk, minden ellentőrekvés daczára ne bomoljon föl. De ez magában még nem elég, s ha csak az 1861-dikihez hasonló módon a majoritást, mely most kezünkben van, elveszteni nem akarjuk — csak nem a határozatiak, de a conservatívek javára — szükséges, hogy az országgyűlés előtt a teendők iránt értekezzünk s biztos eljárási tervben megállapodjunk. De, a mint a dolgok állanak, ezt csak Deák teheti, s azért jónak látnám, ha nézeteidet vele közlenéd. Neked reá hatásod van, nekem nincs, s valóban nagy szolgálatot tehetsz nem csak hazádnak, de személyesen neki is, ha őt erre bírod. Az emberek, főképp miután nyilatkozataival föllépett, mostani tétlenségét rosszul kezdik venni. De ha én szólanék vele, e lépés sikertelen maradna. A hízelgő sereg, mely őt környezi, jónak látta őt ellenem izgatni s nem tudom miért, de egy idő óta bizonyos bizalmatlanságot veszek észre irányomban, melyet nem bánnék, ha a közügynek nem ártana.

A napokban talán ismét írok. Képzelheted, mennyire el vagyok foglalva. De ha nem gyülekeznénk össze Pesten, s ha Te nem jössz ide, én mindenesetre elmegyek Terebesre, ha csak egy napra is. Mondd szép Grófnédnak tiszteletünket.

Hív barátod

Eötvös.

(38)

Svábhegy, 1865. aug. 1.

— Szükségesnek tartom, hogy a dolgok állásáról értesítve légy, s lapjaink ezt nem képviselik, még az általam szerkesztett *Politikai hetilap* sem, mely, hogy szakadást ne okozzon, a *Napló-n&i* kormánymagasztalásait nem támadhatja meg, habár a nagy bizodalmat, melylyel még a *Hon* is Mailáthról és az új kormányról szól, nem igen érthetni. A positio, a mint én azt látom, az, hogy Mailáth és az ó-conservativek naponkint több terrénumot nyernek, s hogy másrésről azon politika, mely magának elvül tűzte ki pontról-pontra védeni a formális jogot, míg végre fokonkint mindig több tért és hívókét vesz és utoljára tekintélyes minoritásban marad és mint oppositio léphet föl, hogy — mondom — ezen politika, mely nálunk fődöztetett föl azok számára, kik semmitől sem félnek annyira, mint minden felelősségtől, most több valószínűséggel számíthat sikerre, mint előbb. A helyzet új s az alkotmányosság annálisaiban talán még nem fordult elő, hogy valamely párt, mely roppant többségben van, minden erejét arra fordítja, hogy a főnforgó politikai kérdések egy más párt által oldassanak meg, a melynek tagjaiban bírni semmi oka sincs; hogy

saját elveinek keresztülvitelét politikai elleneire hagyja, vagy helyesebben mondva, hogy a helyett, hogy saját elveit kivinné, minden erejét arra koncentrálja, hogy elleneinek elveit némiképp módosíthassa. De a helyzet, ha ny is, a mi helyzetünk, s minthogy a katolikus naptár századunkban az immaculata ünnepeivel szaporodott, talán IX. Pius még azon oppositio számára is ki fog tűzni egy napot, mely harmincz évig fáradott, forradalmat csinált és túrt tíz évig minden kint és nélkülözést, csak hogy ugyanazokat segítse kormányra, kik azt előbb elfoglalták, s maga ismét oppositio lehessen, mint előbb volt. Mert ha azok, kiknek a gordiusi csomó megoldása sikerülne, dicsőségre számolhatnának: azok, kik a megoldás sikerülte után a fonalakat másnak adják a kezébe, hogy ez kényelmesen új csomót kössön, megérdemlik, hogy szenteknek neveztessenek. Dy eljárásnak jutalma nem lehet más a canonisationál; a világ romlottságában nem képes ezt még fölfogni sem. De hagyjuk a tréfát. Hiszem, hogy ó-conservativeink az utolsó négy évben tanultak valamit, legalább a mennyiben több dolgot most kivihetetlennek ismernek, melyet 1860-ban még könnyűnek tartottak. így szintén tanultak nálunk is, legalább azon része az országnak, mely akkor a határozat mellett buzgott. De a pártoknak céljai nem változtak.

A conservativek most is mindenekelőtt hivatalokat akarnak. A határozatiak most is elszakadást. S minthogy azon clique csak addig számolhat biztosan hivatalokra, míg azoknak osztogatása az udvartól függ) s minthogy az elszakadást és minden forradalmi mozgalmat semmi sem tenné annyira lehetetlenné, mint ha az országban valóban alkotmányos viszonyok jönnének létre, melyek a nemzet nagy részét kielé-

gítik: amazok dolgozni fognak, hogy a koronának a lehetőleg legtöbb törvényes befolyást szerezzenek, vagy ügyeinket legalább az előbbi nobilis confusióban tartásák, ezek pedig oly követelésekkel fognak föllépni, melyeknek kivihetelenségét előre látják, vagy legalább oly formában fogják kivinni akarni elveiket, mely elfogadhatatlan, s így e két párt, mely legtávolabb áll egymástól, egy célra dolgozik, a mennyiben mind a két párt törekvése oda irányul, hogy megakadályozza viszonyainknak valóban alkotmányos és oly elrendezését, mely, mint mi azt akarjuk, Magyarország teljes önállásának s a birodalom nagyhatalmi szükségeinek egyaránt megfeleljen. Ha mi magunk között valóban egyetértenénk, vagy legalább arra törekednénk, hogy ily egyetértés létrejöjjön, nem lenne semmi aggodalmam; de mivel ily egyetértés csak úgy volna eszközölhető, ha azt Deák akarná, vagy, ha csakugyan akarja, a szükséges eszközökhöz nyúlna, és mivel nem hiszem, hogy ha neki írtál is, őt arra bírjad, hogy pártjával az országgyűlés előtt értekezzen és megegyezzen: helyzetünk csakugyan nehéz s kétségbe esném törekvéseink sikere iránt, ha nem lenne határtalan bizodal mam az igazsághoz, s ha nem volnék elhatározva, hogy ez egyszer egész erélylyel fogok föllépni mellette. ötvenkét esztendő s korában, főképp oly beteges ember, minőnek magamat érzem, nem sokat halogathat, s én nem akarok síromba szállni a nélkül, hogy legalább tisztán kimondtam: mi volt törekvéseimnek ez élj a egész életemen át. Mit a nemzetiségi kérdésnél tettem, s minek, ha nem is mindjárt, legalább idővel bizonyosan meglesz az eredménye, habár az aradi nagy politikusok könyvemet elégették, azt fogom tenni a hazánk és a birodalom között fenforgó kér-

désekre nézve is. Nem könnyelműen s nem a nélkül, hogy azoknak tanácsát kikérjem, kiknek belátásához bizodalمام van s kiket barátainnak ismerek; de tenni fogom tekintet nélkül saját személyemre s a népszerűségre, melynek becsét nem értem, ha az csak saját elveink megtagadása és hazugságok által érethetik el. Ne félj, hogy ismét brochure-rel lépek fel. E tárgy nem arra való. De tisztán formulázva, mindjárt az országgyűlés kezdetén követársaim elébe fogom terjeszteni programomat, s ha nem győztök meg annak hibáiról, föl fogok lépni vele, bármi kevesen legyenek, kik velem mennek. Fölfogásom szerint helyzetünk nem hasonlít Európa egy nemzetéhez sem, de azért nem kevésbé világos. Az, mit ausztriai birodalomnak neveznek, nem egy állam, hanem egymástól jogilag teljesen független két államnak összeköttetése egy fejedelem alatt, melynek ennélfogva közös kötelességei s még több közös érdekei vannak, de melyet egységnek nevezni jogosan nem lehet, s melyben — ha csak a jogtól nem abstrahálunk — az egység után még törekedni sem szabad. Ebből következik, hogy mindenekelőtt biztosítani kell nemcsak administratív autonómiánkat, de állami önállóságunkat is, s hogy semmit nem fogadhatunk el, mi által ez veszélyeztetnék; de hogy gondoskodnunk kell oly eszközökről is, melyek által a birodalomnak — mely a mi birodalmunk is, melynek állása ennélfogva jólétünkkel összeköttetésben áll — hatalmi állása fentartassék; hogy a birodalomnak közös dolgaira elhatározó befolyást gyakoroljunk s a közös ügyek közös kezelésének szüksége az absolutismus ürügyéül ne szolgáljon, s így gondoskodnunk kell oly institutiókról, melyek mellett a közös ügyek alkotmányos kezelése biztosíttassék. Múltheti lapom-

ban megmutattam (természet szerint csak a legnagyobb általánosságban), hogy ez lehetséges a nélkül, hogy a veszélynek tegyük ki magunkat, hogy közparlamentet alapítsunk meg. Méltánylom azonban azoknak aggodalmát, kik másképp vélekednek s azért, mióta elmentél, sokat gondolkoztam azon modalitásról, melyet a közös ügyek tárgyalására nézve velem utolsó ittléted alatt közöltél, sőt közöltem nézetedet Bartallal is. A mint a dolgot most látom, s Bartal nézete is ez, nem tartom eszmédet kivihetetlennek, legalább nem olyannak, melyet proponálni ne lehetne. (Azaz jelenleg úgy látom a dolgot, hacsak később új nehézségeket nem találok.) Mindazon tárgyak, melyeknek közös tárgyalása szükséges, egy vagy más módon a budgethez tartoznak. Ha már most azok, kiket a magyar országgyűlés ezen kérdések tárgyalására kiküld, s azok, kik a birodalom többi tartományainak nevében hasonló minőségben kiküldetnek, mindenik külön egy-egy kamarába állnak össze: miért ne küldjön ki a két kamarának mindegyike egy commissiót a budget tárgyalására, mely összeülve jelentését elkészíti, s azt mindenik saját küldőinek elébe terjeszti, hol az, külön a magyar és külön a német delegált testület által, tárgyalatik. Ha a commissio véleménye mindkettő által elfogadtatott, a dolog tisztában van s nem szükséges semmi közös tanácskozás. Ha a vélemények eltérnek s meg nem egyeztethetők, csak akkor jön össze a magyar és német delegált testület közös tanácskozásra, mint nálunk egyes esetekben hajdan a felső- s alsó-tábla mixta sessióra, s határoz a többség szerint. így a közös parlamentnek még formája is kikerültetik s még az iránt is biztosítva vagyunk, hogy a tárgyalási nyelv — kivételes eseteken kívül — mindig a

magyar lesz. Ez természetesen csak eszme még, s ámbár eleget forgattam eszemben, meglehet, később nem leszek úgy meggyőződve kivihetőségéről, mint most, de minden esetre érdemes, hogy róla komolyan gondolkozzunk. Ha éppen időd van, írd e tárgyról, s általán véve közöld velem nézeteidet, valahányszor időd és kedved van reá. Fontosabb pillanatot a jelennél alig fogunk élni és szükséges, hogy azok, kik a czélban egyetértenek, lehetőleg egyetértéshez jöjjenek az eszközökre nézve is.

(39)

Svábhegy, 1865. aug. 8.

— Általán véve dolgaink jól állanak; a financiai kérdés, Ausztria bonyodalmi Poroszországgal, melyek szükségképp oda vezetnek, hogy a német kérdésben határozottabban lépjen fel, a német érzések Bécsben és a monarchia többi németjénél, melyek a magyarok elleni antagonismus által neveltetnek, de azért ügyünknek mégis minden másnál inkább használnak, most a dualismust még szükségesebbé teszik; szóval minden kedvező, — — csak azon fölötté nagy barátság és bizodalom, mely Mailáth és az ó-conservatívek irányában nyilatkozik, semmiképp nem akarnak tetszeni. A mennyiben az új kancellár azon dolgozik, hogy az országgyűlés összehívása — mely viszonyaink rendezésének föltétele — lehetővé váljék, támogatnunk kell őt. Kerülni mindent, mi neki e részben nehézségeket okozhatna, — mint például az, ha a megyék tekintetében nagyon követelőleg lépünk fel. Azonban tisztán fenn kell tartani pártállásunkat, s pedig azért, mert ha ezt nem tesszük, csak azon fogjuk észrevenni magunkat, hogy majoritásban

vannak. Akárhány embert tudok, ki csak alkalomra vár, hogy oda szegődjék, hol hivatalokat osztogatgatnak, s ha a közvélemény nem tartja vissza, pártunknak fele eláll zászlójától. Már a napokban oly áttéréseket fogsz hallani, melyeken bámulsz. S ez még csak a kezdet. Deák ezt nem bánja, sőt valószínűleg óhajtja, mert ezen úton oly állásban marad, mely neki a legkedvesebb — azaz az oppositíóban; de én, megvallom, szégyenlem, s a mi tőlem kitelik, el fogom követni, hogy állásunkat tisztán körvonalozzam, lapomban szintúgy, mint más utakon. Ez azonban, ha magamra hagytok, legfeljebb arra jó, hogy személyes állásomat fentartsam, de a pártot, mint olyat, nem fogja megmenteni attól, hogy, ámbár roppant majoritásban van, feloszolják, s részint a conservatívek, részint a határozatiak pártjába olvadjon belé.

(40)

Szent-Tornya, 1865. aug. 10.

— Ismered nézetemet a nagy politikai manoeuverről, melyen keresztül megyünk. Többször mondtam Széchenyinek, s hiszem most is, hogy azoknak, kik egy nép nevében lépnek föl, legjobb politika a nyíltság; mert semmi nép nem diplomata, s a magyar még kevésbé az, mint mások, s támogatására csak addig számolhatunk, míg azt, a mit akarunk, neki megmagyarázhatjuk. A *Napló*, vagy inkább azoknak eljárása, kiknek inspiratióit követi, csak úgy magyarázható meg, hogy azok, kik a pártot vezetik, maguk is kívánják, hogy kisebbségbe jövéen, a felelősségtől megmeneküljenek. Ki ezt nem tudja, az a magasztalásokat, melyeket a *Hon* kivételével minden magyar lapban a kormányról talál, nem értheti. Én

legalább igen természetesnek találom, ha hlyeink egy része a *Honhoz* szegődik, a másik, a *Napló* tanácsát követve, kormányi vagy főispáni hivatalt vállal — mert más nevet a főispán önkényétől függő hivatalok csakugyan nem érdemelnek — s ha maholnap iszolálva állunk, vagy minden erőnket leszünk kénytelenek megfeszíteni, hogy azokat visszanyerjük, kiket a határozati párthoz mi magunk kergettünk át, vagy kiknek mi magunk építettük a hidat, melyen a kormányhoz átmehetnek. Én nem most, de régen meg vagyok győződve arról, hogy ellenzéki jellemünkről lemondanunk nem szabad, s ha még azon cikkemet is, melyet a megyei rendszerről írtam, olvasod, látni fogod, hogy benne kimondom: a kormányt, a mennyiben csak az országgyűlés összehívásán dolgozik, akadályoznunk nem kell; de hogy mind az egész kormányrendszer törvénytelenége, mind az iránt elég világosan kimondám nézetemet, hogy a kormányt ezen egyen kívül nem szándékom semmi másban pártolni. Még Sennyey is panaszkodik a felett, hogy minden alkalommal a véleménykülönbséget emelem ki, mely köztem s a kormány mostani vezetői közt mindig létezett, s előre mondom, hogy velők oppositíóban fogok állani. Igaz, hogy tovább kellene mennem, s nincs senkinek több kedve hozzá, mint nekem; de 52 éves lévén — fájdalom, éppen ma egy hete volt születésem napja — nagy politikus kezdek lenni. Teljes meggyőződésem, hogy Deáknak jó szándékú manoeuverjei, melyeket Kemény nagyon is buzgón támogat, pártunk desorganisatióját vonják maguk után. Már most is teljes dissolutióban vagyunk. De éppen ezért kerülnöm kell mindent, mi által ennek responsabilitása reám háramlanék, s ez okvetetlenül bekövetke-

zik, ha oly kérdésekben, melyekben Deák valamely positiv irányban föllépett, én az ellenkezőt követném. Míg az országgyűlés együtt nincs s magunkat tisztin nem orientálhatjuk, s míg főképp a kormány positive nem nyilatkozott, s, mi bizonyosan történni fog, Deákot nem hajtotta ismét az oppositíóba: szorosán az utolsó országgyűlés fölírásaihoz tartva magamat, ott, hol Deák jelen taktikája azoktól eltér, ki kell kerülnöm a vitatkozást, ha csak nem akarom, hogy az egész ó-conservativ had, s azok, kik igen kényelmesnek tartják, hogy Deák firmája alatt hivatalba léphetnek, tátott torokkal hirdessék, hogy a szakadást a fölirati pártban Eötvös idézte elő, s hogy ha e párt többségben nincs, csak én okoztam fellépésem által, ich kenne meine Pappenheimere. De nem félek tőlök, éppen mert ismerem őket. Ez az ok, a miért lapom kevésbé oppositionális, mint azt magam is kívánnám, s a miért a megyei kérdéshez is csak glacé keztyűvel nyúltam; azonban más úton ugyanazon célhoz jutunk. Az által, hogy a constitutionális kérdésben, habár a legloyalisabb phrasisokkal, határozottan lépek föl, s mindig visszatérve a német kérdésre, a dualismusnak szükségét hirdetem, s az által, hogy egymásután fölvéve az egyes kérdéseket, azokat elveink értelmében tárgyalom. S itt újra örömet fejezhetem ki, hogy, a mi már annyiszor történt, nézeteinkben találkozunk. Egészen úgy ítélek a közhangulatról, mint te. Embe-reink a ministeriális felelősséget nagy zajjal éltetik, de annak lényegéről nincs fogalmuk; ellenben még nagyobb lelkesedéssel ragaszkodnak a megyei rendszerhez, mint melyet ezen institutio érdemel, mely a selfgovernementnek lényeges, de mégis csak egy részét valósítja meg. Már miután a felelősség,

ha az nem úgy, mint Angliában, hanem a francia rendszer szerint alkalmaztatik, csakugyan igen gyöngé biztosítékot képez, s miután bölcseink — ignorálva Angliát, Belgiumot, a Schweizot és Amerikát — tátott torokkal hirdetik, hogy a kormány felelőssége a helyhatósági autonómiával össze nem fér: kétségtelen, hogy ha a jövő országgyűlésen e két érdek — a felelősség elve és megyei rendszerünk — ellentétbe állíttatnak, a többség inkább a felelősségről, mint a megyéről mondana le. Míg törvényhozásunk nagy része régi táblabírákból és olyanokból áll, kik megyei hivatalok után vágyódnak, ez a dolgok természetében fekszik s e részben a határozati és fölirati emberek között nincs különbség. S ez az, mire Mailáth et socii, ide értve Belcredit is, reményeiket építik. Ismerem a jelen kormánynek terveit és az ellenszenv, mely ellene Bécsben és a tartományokban nyilatkozik, onnan ered, mert azok ismeretnek mások által is. Bécsben egy bizonyos számú udvari kancellária: »Ungarische, Böhmische, Galizische, Oesterreichische Hof-Kanzlei«. A tartományokban locais kormányok, melyek azok alatt állnak. Megyei szerkezet, de olyan, melynek fő ez élj a az, hogy az administratio olcsóbb legyen, s melynek alapvonalait a főispánoknak kiadott utasításban látjuk. Országgyűlések az egyes országok beldolgaira, a közösekre egy neme a Reichsrathnak, mely nem a dualismus alapján a két birodalom részének küldötteiből, hanem az egyes tartományok követeiből alakíttatnék, s a lehetőségig kevés tagból állva, a lehetőségig kevés alkotmányos jogokat gyakorolna. Ez azon ideál, mely után törekszünk? Ha valaki kormányunkat avval vádolja, hogy Magyarország beolvasztásán dolgozik, igazságtalan, ők nem a beolvasztást, hanem

szabadságunk korlátozását kívánják, s a mennyiben ez a divide által könnyebben elérhető, ha lehet, még több egymástól független, sőt ellenséges részekre osztanak föl a birodalmat. S így a jelen pillanatban különállásunkat is, de főleg szabadságunkat és alkotmányosságunkat kell védenünk. A kormánynak ezen positiója bizonyos tekintetben könnyíti állásunkat, mert köztünk és a lajtántúli alkotmányos párt között érdekközösséget idéz elő, melyet nekik, ha nem is egyszerre, de lassankint meg fogok magyarázni. De más tekintetben ezen positió veszélyes reánk, mert a ki nálunk a függetlenséget és különállást használja célul, bizonyosan pártolókra talál. Nagy azoknak száma az országban, kik mindenek fölött csak a zsinóros magyar nadrághoz ragaszkodnak, s ha huszárok maradhatunk, nem bánják, akár mint Leibhuszárok váltjuk a fenséges uralkodó ház tényérjait, akár mint hősök küzdjük a szabadság csatájában. Akárhányan örülnek, ha csak a németet szidhatják és üthetik, akár a szabadság, akár az absolutismus érdekében tölthetik rajtuk kedvüket, s ha ezeknek még azt mondhatják, hogy a megyei rendszer a ministeriális formával össze nem fér, s hogy 1848-ban nemzetiségünk garantiájáról mondtunk le, midőn más európai nemzeteknek alkotmányos elveit elfogadtuk: lesz akárhány, ki egy magyar kancellár és magyar tárnokban alkotmányosságunk non plus ultráját látja, s annál inkább éljenez a coronatióánál, mentől tökéletesebben hasonlítana ez ahhoz, midőn megesküsznek az alkotmányra, hogy meg ne tartsák. Ezen veszély az, melytől tartanunk kell, s ez az ok, a miért minden erőmet összeszedve azon dolgozom, hogy a felelősség elvét az embereknek ismét eszükbe hozzam s megmutassam, hogy e

nélkül egész alkotmányosságunk mit sem ér, bebizonyítva egyszersmind, hogy a ministeriális rendszer következtében ugyan régi megyei szerkezetünkben bizonyos módosítások elkerülhetetlenek, hogy azonban azt, a mi benne lényeges, a szabad önkormányzást, nem csak megtarthatjuk, sőt nagyobb kiterjedésben bírhatjuk, mint ennekelőtte. Ma jött ki ezen irányban második cikkem, s ha Isten éltet és egészséget ad, oly tisztába hozom e kérdést, mint a nemzetiségit, melyről most, miután könyvem hatásáról az ország különböző vidékein és nemzetiségeinél biztos híreim vannak, tudom, hogy az úgy fog megoldatni, mint én felállítottam. A közigazgatási kérdés egyike a legnehezebbeknek, főképp nálunk, hol azoknak nagyrésze, kik politikáról szólnak, e tudományak még első elemeit sem ismerik. Nehéz úgy szólni, hogy mindenki megértsen s cikkeim mégis szerfölött unalmasak ne legyenek. De 25 évig foglalkoztam e tárgygyal s összeszedem minden erőmet. Ha e kérdést tisztába hozom, szolgálatot teszek a hazának, habár az utolsó volna is, mire 50 éven túl mindig gondolni kell. Hogy azonban boldoguljak, támaszra van szükségem, s ha itt-ott tévednék, hú barátok tanácsára. Az *Idők Tanúja* már megtámadt, a *Hírnök* követi s biztos lehetek benne, hogy nemsokára az egész tisztas falka talpamon követ. Tudják, hogy az egész szabadság kérdése az administratio szervezésétől függ, s azért bizonyosan nem fognak semmit elmulasztani, hogy utamat állják. De mottóm szerint — »Viel Feind, viel Ehn — szinte örülök a küzdelemnek, csak tudjam, hogy, ha kell, magam nem maradok, s ebben főképp reád számolok. Meggyőződésemm az, hogy a mohácsi vész óta talán nem volt pillanat, mely hazánk sorsára elhatározóbb

befolyást gyakorolt, mint a mostani. S innen van, hogy csaknem nevetséges tevékenységet fejtek ki. Ha látnád, mennyit dolgozom, hány cikket és levelet írok s mily fáradsággal nézem végig régi jegyzeteimet az egyes kérdésekről, mosolyognál. De érzem, hogy forduló ponton állunk, s habár néha betegnek találok magamat, fel akarom használni egész erőmet, az utolsó cseppig kifacsarva mindent, mi bennem van, hogy ha majd a citromot nemsokára elvetik, ne legyen kár érte. Segítségtek nélkül azonban minden fáradozásom hasztalan. Nézeteidet a közös ügyek tárgyalásáról ne közöld senkivel, hanem formulázd azokat Írásban. Megkísérlem én is, s ha találkozunk Terebesen vagy máshol, előbb tisztába hozzuk e tárgyat magunk között, s hogy mikor és mily módon lépj föl az indítvánnyal. De nem bámulsz e roppant ildomosságomon? Még politikus sakkista lesz belőlem. Hiában, vénülünk. Meglásd, ha még egy pár évig élek, nem megyek soha többé egyenes úton, vagy legalább nem járok többé egyenesen. Mit használ, hogy meghajolni nem akartam, végre is meghajlít az idő.

(41)

1865. szeptember 18.

Átalában véve biztos lehetsz benne, hogy ellenzéki állásomat, a mennyire ez a Deák által elfoglalt positio mellett lehetséges, mindig tisztán fogom marquirozni.

(42)

13/IX. 869.

— Én azon candidatusok közt, kik a belügyre eddig említettetek, egyet sem tartok alkalmasnak. Ezen állás betöltésénél mindenekelőtt az szükséges,

hogy idegen elemet ne hozzunk a ministeriumba, s ne olyat, ki az általad folytatott politikát nyíltan vagy kéz alatt ellenezné . . .

Szükséges, hogy az illető tökéletesen értse az adminisztrációt, és kinevezése által a kevés rend, mely még az országban létezik, ne zavartassák meg.

Szükséges, hogy jó és kész szónok legyen.

Szükséges, hogy ne csak jelen adminisztratív organismusunkat, de a tisztviselők személyét is ismerje.

Szükséges, hogy szorgalmatos legyen.

Szükséges, hogy legyen elég esze a ministerium határozatát kivinni, de ne legyen annyi, hogy külön sistemákat állítson fel.

Kívánatos végre, hogy kinevezése által senkit, vagy legalább a lehetőségig kevés embert sértsünk.

(43)

1869. okt.

... Mi minket illet, tekintve azt, hogy a Pest ellen elhatározott erélyesebb lépés ez által nem hátráltatik és Heves ellent nem áll, s így parancsolatunk végrehajtatván, a ministerium auctoritása nem compromittáltatik: valamennyien azt hiszszük, hogy ez eset nem oly fontosságú, hogy kedvéért egy ministerialis krisisnek tegyük ki magunkat vagy inkább az országot, mely ez által főkép szenvedne, azonban természetesen nem akarunk s nem fogunk tenni semmit helybenhagyásod nélkül. Hogy a párt egészen Deáktól függ s ha ő ellenünk nyilatkozik bármily kérdésnél, de főkép ennél, elhagyna, azt magad ép oly jól tudod, mint én, s a kérdés csak az, tovább viseljük-e a nyűgöt, mely azon természetelleni helyzetnek következése, hogy a ház többsége oly férfinak kezében

van, ki a ministeriumon kívül áll? Vagy pedig dobjuk oda tárczáinkat, azokra hárítva a következőket, kik azt okozták? Mi azt illeti, mit a jövőben tenni kell, előttem világos, hogy a jövő választásokig nem kormányozhatunk rendesen, főképp az adó behajtásának lehetősége miatt, hacsak egy ideiglenes törvényt nem alkotunk, mely által a megyék a ministerium rendeleteinek végrehajtására köteleztetnek. Bódi formulázott egy ily törvényt, melynek egyes határozatai megváltoztathatnak, de mely egészben véve a célnak meg fogna felelni s melyet holnapi levelemmel megküldök, hogy, ha épen szabad pillanatod volna, felette gondolkozzál. Hogy pártunk ily törvényt megszavazna, hogy áltálján véve megszavazna mindent, mit a rendnek fenntartása kivan . . arról meg vagyok győződve; de mindig csak azon feltétel alatt, hogy az öreg úr nem mond ellent...

(44)

1869. nov. 2.

Tisztelt barátom!

.... Véleményem, mit kell tennünk, most mintegy hét óta, csak az, hogy míg vissza nem jössz, semmit tennünk nem lehet, s hogy ezért a legfontosabb, sőt a jelen pillanatban egyedül fontos az, hogy mentől előbb jöjj haza. Ha csak egy héttel jössz is elébb, mint feltevéd, az is nyereség.

Miután hazánkban a régens kérdése elhatározva nincs, s így Magyarország egy hónapnál tovább fejedelmi hatalom nélkül van; miután a minister-

* Horváth Boldizsár igazságügyminister.

elnökség decretum útján, mi ennek egyedüli módja, senkinek nem adatott át, s így személyed a minister-tanács, azaz egy — s pedig nem is rendkívül érlelyes — collegium által helyettesítetik; miután azonfelül a közösügyeket annyira saját fejedben tartod, hogy igen fontos ügyekről, mint például a határörvidéki kérdés, még értesítve sem vagyunk, s a lajtántúli ministeriummal semmi összeköttetésben nem vagyunk: a dolgok jelen állásában nálunk tehetlenebb kormány alig létezik, és nem valószínűtlen, hogy a monarchia egy válópillanatához közeledik. Alig volna hihető, de igaz, hogy mióta elmentél, sem a had-, sem a külügyi ministerium a Dalmáciában történekről* nem tudósított, még akkor sem, midőn telegraph és levél útján tudósításokat kértünk, úgy hogy végre kénytelenek voltunk Bedekovichot és Kerkapolyt személyes érintkezésre felküldeni. Kerkapolyt — ki neked valószínűleg írt Bécsből — még nem láttam. Bedekovichtól csak annyit hallottam, hogy a bécsiek ezentúl tudósítani fognak; az egészből azonban annyi világos, hogy ők maguk sem tudnak sokat. Úgy látszik, hogy, mint közönségesen, semmi vezéreszméjük nincs, s hogy a jó szerencsétől várják az ügyek kibonyolítását.

Mi itt megtettünk mindent, mi hatalmunkban áll, hogy magunknak a dolgok állásáról tudomást szerezzünk. összeköttetésbe tettük magunkat Fiúmében Csehvel, Bauch hal, Péchyvel, s le fogunk valakit küldeni Újvidékre, hol Miletics személyében minden veszedelmesebb agitációnak focusa kereshető. Az országban, ide értve még a Határörvidéket és Horvátországot

* A dalmát ügyben Eötvös, Andrássyt helyettesítvén, kétszer is nyilatkozott; 1869. nov. 9. és nov. 25-én L. Beszédek. III.

is, eddig semmi összeköttetés a dalmát mozgalommal nem mutatkozik, ellenben Rauch és mások értesítései szerint a hangulat mindkét helyen rendkívül ingerült Magyarország ellen, s úgy látszik, a felsőbb katonai hatóság részéről nem történik semmi annak csillapítására. Mindazok a jelen felgerjedett hangulatban a valónál talán nagyobbaknak látszanak, azonban mindenesetre figyelemreméltók, s nem fognak általunk elhanyagoltától, úgy hogy ha visszatérsz, legalább a situációnak hű képét állíthassuk elédbe; de határozunk nem lehet semmit, pedig jöhetnek pillanatok, midőn ez nagy kár. Mert a jelen viszonyoknak legalább azon hasznát lehetne venni, hogy most, midőn az ellenzék maga az ország integritásának megtámadása iránt aggódni kezd, a sajtótörvény, gyülekezési jog, stb. stb. könnyen keresztül vihetők volnának, mi máskor legyőzhetlen akadályokra találna.

El vagyunk halmozva interpellációkkal. Minden lehető ministertanácsban határozunk el, s el fogunk követni mindent, hogy, a mennyire lehet, intentióiddal ellentétbe ne jöjjünk; de képzelheted a nehézséget, miután a Határőrvidékről, annak bekebelezéséről kiadott handbilletekről, melyek kontrasignatura nélkül jelentek meg, s ehhez hasonló tárgyakról interpellálnak.

E perczben kapok telegrammot Orczytól, melyben tudósít, hogy a lázadás nem terjed, hogy Bosznia és Hercegovina eddig nyugodtak és hogy a montenegrói fejedelem telegramm által minden részvétet a lázadásban desavouiroz, úgy mint arról is, hogy eddig montenegróiak részvéte e lázadásban constatirozva nincsen . . .

Kedves barátom!

. . . Magam is nem a dalmáciai eseményekért kívántam visszatéréseidet ... Én azt, hogy visszatérj, belállapotainkért, a ministeriumért kívántam, és ha ismét körünkben leszel, be fogod látni, hogy igazságom volt. Ministeriumunkban az egységet egyedül személyiséged tartja fenn ... és így a ministerium meg van bénítva oly pillanatban, midőn távolléted az ellenzék felbátorítja és saját pártunk összetartását gyengíti.

Még más viszonyok között is azon pillanat, melyben a törvényhozás együtt van, nem alkalmas arra, hogy a fejedelem s a kormány feje utazzanak, és ha az út politikai okokból nem volt mellőzhető, el kellett volna napolni vagy szüneteltetni a Házát. Minderről egyébiránt kár most értekezni. Azon voltam és azon leszek, hogy minden hevesebb vitát kikerülve, addig, míg vissza nem jössz, helyrehozhatatlan baj ne következék be, s mindent úgy találj, hogy azt az előbbi kerékvágásba hozhassad; de hogy elég fáradságba fog kerülni, azt előre mondhatom. Ha a felség azt hiszi, hogy mihelyt te elmégysz, minden ingadozik, teljesen igazsága van. A dolgok természete és egyéniséged úgy hozták magokkal, hogy a kormány csak benned van képviselve. Lónyay kivételével, ki saját kezére dolgozik, mi többiek több vagy kevesebb ügyességgel bíró bureau-chefek vagyunk, és csak udvariasságból neveztetünk ministereknek, úgy hogy Téged nem pótolhatunk. Még ha valaki közülünk képes volna is reá, senki nem fogja azt elismerni, s ily helyzetben minden a közvéleménytől függ. Mindezt azért írom, hogy megmagyarázzam,

miért nem lépünk (el több erélylyel a discussióban, mert kétségen kívül feltűnt, hogy távolléted alatt úgy szólván a leszavazással védtük positionkat, mintha nem lenne senki közülünk, ki beszélni tud.....

A Határőrvidékről nem hiányzanak a rossz hírek. Természetes, hogy ily költői nemzetnél, ily alkalommal, mint a mostani, naponként fellép valaki a legborzasztóbb jóslatokkal. Az, hogy a Határőrvidéken izgatás létezik, s hogy azt főkép a tiszték szítják, tagadhatatlan; miután azonban a dalmáciai zavarok kedvezőbb fordulatot vettek, nem valószínű, hogy a jelen izgatás, legalább jelenleg, nagyobb bajt okozna, minek már az is bizonyossága, hogy minden nemzeti-ségi agitátoraink, kik eddig mind az országgyűléstől távol tarták magokat, most valamennyien — ide értve még Mileticset is — itt vannak, s így valószínűleg lenn az oláhok és a szerbek között nem találnak elfoglaltatást.

Reménylem, tíz vagy tizennégy nap múlva köztünk leszel, s akkor majd hosszasan referálok mindenről; addig is tartson Isten jó egészségben s hozzon vissza mentől elébb. Híved Eötvös.

(46)

1869. decz. 1.

Deák, Csengery, s mondhatom: kevés kivétellel egész pártunk azt kívánja, hogy a kinevezés a képviselőház által előterjesztett három egyén között történjék. Praktikus fontossága a kérdésnek nincs. Most, miután a ház hármat proponál, és az nem is gondolható, hogy a minisiterelnök annyi befolyással se bírjon a többségre, hogy a három közül egyik az

legyen, kit ő a kineveztetni akar, az eredmény egyik mint a másik esetben ugyanaz lesz, és Deák propositiója elfogadása által a korona praerogatiyája épen nem szoríttatik meg. Miután azonban itt a praerogativának — habár csak formális — megszorítása forog szóban, ő Felségének megegyezése nélkül mi ministerek nem engedhetünk, habár előre látjuk is, hogy ezen kérdésnél megbukunk; s ezért kérlek, gondolkozzál e tárgyról és szólj ő felségével, mert én a bukást ez esetben, főkép a most folyt discussio után,* biztosnak tartom. Pártunkban sok elkeseredés van e miatt . . . Többen, kikkel a számszék iránt szóltam (s pedig pártunk legbuzgóbb hívei), kinyilatkoztatták, hogy e kérdésben ellenünk szavaznak, mert pusztá caprice-ért magukat nevetségessé nem teszik. Kötelességemnek tartottam tisztán előadni az állást. Én minden ministeri functiók közül a megbukást tartom a legkellemesebbnek és azért szívesen részt veszek benne, azonban gondold meg jól, vajon a jelen eset megérdemli-e mindazon veszélyeket, melynek a jelen ministerium bukása az eddig kivitt eredményeket mind, sőt az egész monarchiát kiteszi.

(47)

1870. júl. 22.

. . . Úgy látszik, nagyon kívántatik, hogy Tisza interpellatiójára felelet adassék. Ohczyn és Tiszán kívül még többen kérdezték, fogunk-e válaszolni és mikor? Ha lehetséges volna, nagyon kívánatos lenne, hogy 24 órára ide jöjj. Ha ezt hétfőn tennéd, az

* Eötvös e discussión az 1868. évi zárszámadás megvizsgálása iránt beadott javaslatokról folyt vitát érti, mely november 25-dikén kezdődött és december 2-dikáig húzódtott

interpellációra is válaszolhatnál s jelenléted nem csak a pártnak erélyét emelné, de a házon kívül is a legjobb hatást tenné. A hangulat általánosan békés, azonban csaknem mindenki megjegyzi, hogy miután a harcz eredményei bizonytalanok, és még Törökország, sőt a Schweiz is arra határozta magát, hogy minden eshetőségekre készen legyen, ez még sokkal szükségesebb a mi helyzetünkben. Pártértekezletre sietek. Ég áldjon meg. Híved

Eötvös.

(48)

1870. júl. 23.

Ülés alatt ma ministertanácsot tartottunk, melyben a hajók neutralizálása iránt velünk közlött körlevélen kívül az országgyűlés fölosztatásának módjáról tanácskoztunk és a piacet-jog kérdéséről szoltunk, a melyben a fölterjesztést a ministerium nevében kell tennem. Az utóbbira nézve, Horváth kivételével, a ki a pápa irányában sokkal erélyesebb lépéseket kívánt, később azonban a többséghez állt, valamenyien azon meggyőződést fejezték ki, hogy ha valaha, ezen esetben a piacetet meg kell tagadni.

Már több püspökkel szoltam, délután még néhányval találkoztam, igen józanul nyilatkoznak, s én jót merek állani, hogy ha ő felsége tanácsaimat követi és én munkaképes maradok, minden nagyobb zavar és conflictus nélkül fogom Magyarországot az egyházi bajokon keresztülvezetni. Fog-e főképp a második föltétel realisálatni, nem tudom, mert egy hétnél vagy tíz napnál tovább alig bírom el, s ha Karlsbadba nem mehetek, ágyba kerülök.

(49)

1370. júl.

A conciliumra nézve reményilem, hogy ő felsége a ministerium fölterjesztését eddig jóváhagyta. Ezen esetben a placetum tárgyában a szükséges teendők a ministeriumra bízván, ennek nevében és így a Te aláírásoddal levelet kell intézni a püspökökhöz, melyben intetnek, hogy a k. piacet kihirdetése nélkül semmi pápai bullát ne hirdessenek ki. E levél formuláját, melyet már a többi ministerrel közöltem és ők helybenhagyták, ide zárom, s ha Te is elfogadod, ministeriumom minden püspök számára el fogja készíteni és Hozzád aláírás végett fölküldeni.

Ily levélnek szétküldését a jelen esetben elkerülhetetlenül szükségesnek tartom.

Először, mert az 1794. bulla alkalmával ugyanezen eljárás követtetett, azaz akkor is, még mielőtt a bulla az országba küldetett, de annak kiadása a követség útján a kormány tudomására jutott, hasonló levél küldetett a püspökökhöz, mint ezt előterjesztésemben is megemlítem.

Másodszer, mert ezen levél nem közöltetvén a hírlapok útján és csak a püspökökhöz küldetvén praesidiális úton, semmi provocatiót vagy sértést magában nem foglal.

Harmadszer, mert mihelyt a kormány ezen kérdésben interpelláltaim fog, a mi most is csak azért nem történt, mert a középbal az utolsó napokban a kormány elé nehézségeket gördíteni nem akart, azon választ kell adhatnunk, hogy a kormány mindent már *megett*, mi az állam jogainak megóvására szükséges.

Negyedszer, mert azon előre látható esetre, ha a Curia püspökeinknek a publicatiót megparancsolná,

igen könnyíti helyzetöket, ha a kormány, vagy inkább a fejedelem tilalmára hivatkozhatnak.

ötödször, mert ha püspökeink között valaki találkoznék, ki Rüdiger* példáját utánozni akarná, a kormány állása sokkal könnyebb, ha az illető püspök egy pozitív parancsot ellen cselekszik, mint ha magát avval védelmezheti, hogy bona fide járt el.

Habár ezen úgy most nagyobb események által háttérbe szorított, nagyfontosságú főképp következményeiben, s ezért ajánlom figyelmedbe, mert végre is csak Te vagy az, ki az erélyt a kellő óvatossággal egyesíteni tudod, s ez esetben mindkettőre van szükség.

(50)

1870. aug. 3.

.... Mi a nap égető kérdéseit illeti (a monarchia magatartását a porosz-francia viszály ügyében), ismervé' befolyásodat, nincs aggodalmam. Csak egy van, mi néha gondolkodóvá tesz. Napról-napra többen s inkább hirdetik, hogy Beust helyére lépsz. Nem hiszem, sőt nyugodtan gondolkozva, meg vagyok győződve, hogy nem igaz; de hypochondrikus ter-

* Kónyi a szöveg alatti jegyzetben ezt írja róla: Egy kath. pap, a kit Felső-Ausztriában egy reáliskola vallástanítójának választottak meg, megtagadta az esküt az állami alaptörvényekre, s Rüdiger linzi püspök kijelentette, hogy a római poenitentiarium rendeleténél fogva egy kath. papnak sem szabad ezt az esküt letenni.

Az osztrák vallásügyi miniszter erre elhatározta: Minthogy sem az nem engedhető meg, hogy az esküt megtagadó, sem az, hogy az egyházi hatóságtól alkalmatlannak kijelentett vallástanító alkalmaztassák, nem marad más hátra, mint hogy, ha kiegészítő alkalmazása nem lehetséges, a vallástanítás függőben maradjon.

mészetemnél fogva néha mégis aggódni kezdek, mert a hazára s magadra nézve nincs semmi, mit nagyobb szerencsétlenségnek tartanék. A sorsnak azon ritka kedveltjei közé tartozol, kiknek személyes állása egy nemzet jövőjével van összekötetésben. Ha Te e fontos pillanatban mint magyar minister intézed és igazgatód a birodalom ügyeit, evvel egyszersmind Magyarország jövő állását biztosítod; ha mint közös minister állsz ott — elvonatkozva attól, hogy személyes állásod is, részben legalább, annak köszönhető, mert egész Magyarország áll hátad mögött, — ha a monarchia a közös minister által kormányoztatok, a befolyás legföljebb egy magyarnak, Andrásynak dicsőségét, de nem a haza jövődjét állapítja meg. Bocsásd meg, hogy e valószínűleg fölösleges intéssel háborgatlak; de tudom, nem fognak hiányzani a hízelgő szövegök, melyek ellenkező irányban csábítanak; miért ne szólaljon fel az is, kinél hívebb barátod nincs, mert hajlama, melylyel irántad viseltetik, félig hazafiságának kifolyása.

(51)

Karlsbad, 1870. aug. 14.

Az első, a mi megjegyzésre méltó, azon népszerűség, a melyet te és a honvédek az osztrák tisztek között élveztek. A bizodalom nem lehet teljesebb; főképp irányodban oly nagy, hogy szinte sokallom, mert mindennek az a refrainje, hogy a monarchia külügyeit neked kell átvenned, minek pedig első következése az lenne, hogy az osztrák hadseregnek mindjárt kevesebb bizodalma lenne a honvédekhez.

Nagyobb hírek az utolsó napokban nem jöttek. A német lapok, a melyeket, időm lévén, most figyelemmel olvasok, telve vannak dithyrambusokkal;

a közönség a maga álláspontja szerint commentálja az eseményeket s e tekintetben csak azon egyetértés feltűnő, mely a történetekre nézve az oroszok és lengyelek közt létezik. Egy század óta bizonyosan ez az első eset, hogy e két nemzet ugyanazon eseményt, habár különböző okokból, szerencsétlenségnek tartja, s ez annál érdekesebb, mivel nem a véletlen helyzetnek, hanem a dolgok természetének következése. Azon arányban, a melyben a francia túlnyomóság enyészik — minek szükséges bekövetkezéséről már húsz év óta meg vagyok győződve — előtérbe lép a német és szláv népek közötti antagonizmus, s ez — és úgy hiszem, rövid idő alatt — annyira fog fejlődni, hogy háttérbe szoríthatja még a lengyel és orosz közötti ellenségeskedést is, mi a jelen pillanatban annál veszélyesebb, mivel a. katolikus papság a pápának szerencsétlen eljárása következtében csakugyan sokat veszített befolyásából, úgy látszik, még a lengyeleknél is.

A cseh|ek tekintetben, mint az oroszok és lengyelek közti békítők, nekünk sok kárt tehetnek és fognak is tenni, s a cseh lapok már is fölfogták positiójukat és a cseh párt erősen dolgozik, hirdetve a szláv és német nép közötti természetes ellentétet, s dolgozva az itteni választásoknál, a melyek nem sokára kezdődnek, még pénzzel is, a melynek, mint hiteles kútforrásból tudom, bőségében vannak. Helyzetünk-nél fogva e két nemzet — vagy inkább faj — közötti küzdelmek fognak határozni jövőnk fölött, s habár ez előre volt látható, bizonyosan nem gondolta senki, hogy a pillanat, a melyben egészen új politikai állást kell elfoglalnunk, oly közel áll, s hogy neked fog jutni a föladat, hogy, úgy mint 1815-ben Metternich, a monarchia irányát meghatározd. Itt az a hír

kering, hogy az orosz követ a wörthi csata óta nagyon jár körülöttem. Herezeg Suwaloff (a czárnak nem tudom milyen udvari főtisztviselője) nagy bizodalommal szól a magyar ministerium politikájáról s az oroszok általánvéve minden alkalommal hangoztatják, hogy senkinek nincs inkább érdekében Poroszország korlátozása, mint az osztrák-magyar monarchiának. Mindamellet, ha a poroszok győzelmének könnyűsége némi aggályt okozhat is, valószínű veszélyünk csak a szlávoktól jöhet, már csak azért is, mert nálunk az összes populatiónak egy harmadát, a Lajtán túl meg épen két harmadát képezik s mert a német nép még hosszabb ideig nem gondolhat foglalásokra, főkép mivel jelen győzelme nem Poroszországnak, hanem a német népnek győzelme, s mint ilyen meg fogja tenni hatását Poroszországra is, a mennyiben a porosz eszme helyébe a német egység eszméjét állítja. Megengedem, hogy a német császárság visszaállítatik s hogy Frankfurtban egy Hohenzollern koronázását fogjuk látni; de épen azért, mert a jelen hadjárat bebizonyította, hogy Németország erős lehet, a nélkül, hogy a bajor, württembergi, szász, stb. államok bekebeleztesse, a jelen háború nem csak nem fogja megszüntetni a még létező particularismnst, sőt Bajorország, Württemberg stb. megerősítésére fog vezetni, s a forma, a melyben Németország constituáltatik, mindenesetre foederativus lesz. Habár sok tekintetben szoros, de mégis csak foederatio, s az ilyen nem alkalmas a foglalásokra. E kívül a helyzet olyan lévén, hogy Németország az egész Duna völgyét nem foglalhatja el, érdekében van, hogy az egy barátságos, részben német és mindenesetre nem szláv hatalom kezében maradjon. Épen mert a porosz politika oly ember által vezetetik, kit sentimenta-

litas nem bánt, Poroszországtól, ha csak nem provokáltatik, nincs mit félnünk s én azért mindenekelőtt e hatalom irányában tartom szükségesnek a barátságos viszonyok helyreállítását. Hogy Németország képezi jelenleg azon pontot, mely politikánkra nézve határozó, az nem szenved kétséget.

Kívánatos, hogy az ott történekről minden egyes mozzanatot ismerjünk és a mennyire lehet, Németország közvéleményére is hatást gyakoroljunk. Nem árt, ha déli határainkra különösen vigyázunk. Az esetre, ha a francziák újra megveretnének, a császárság napjai letűntek. Francia respublicára készülhetünk, — habár csak átmenetképen — s ez a forradalmi trombitába fog fújni, épen úgy, mint mikor 1793-ban megszorult; már pedig sem Olaszországban, sem déli határainkon nem hiányzik az elem, melynél e hangok visszhangra találhatnak. Ég áldjon meg s adjon az enyémnél több erőt és egészséget.

(52)

1870. aug. 16.

Kedves barátom!

E perczen jön kezembe Beustnak a concordatum iránt írt nótája, a melyben ez van:

»Die ungarische Regierung, indem sie sich auf ein *altes* Privilegium der apostolischen Könige stützt, bereitet sich vor das placetum regium anzuordnen. In österreich ist die Aufhebung des Goncordats genügend erschienen, ohne dass wir zum placetum regium greifen, *das überdies mit dem liberóien Geiste der österreichischen Staatsgrundgesetze im Widerspruch steht.*«

Mir scheint es nicht die Aufgabe der österreichischen Regierung zu sein, irgend eine Massregel der ungarischen Regierung, welche diese im Einvernehmen mit dem Souverain und mit dessen Einwilligung ergriffen hat, einer Kritik zu unterziehen. Am wenigsten kann dies die Aufgabe des gemeinsamen Ministers der Auswärtigen Angelegenheiten sein, der ja auch der Minister für die Angelegenheiten Ungarns sein sollte.

Jedenfalls aber muss ich Dich bitten, Seine Exeellenz hierauf aufmerksam zu machen. Die Interessen der Monarchie und Sr. Majestät liegen mir zu sehr am Herzen, als dass ich mich hinreissen liesse, auf diese Insinuation auch nur durch die Presse zu antworten. Es ware mir ganz gewiss nicht schwer zu beweisen, wie wenig die Aufhebung des Concordats im gegenwartigen Falle nützen kann, wenn man mit derselben nicht auch das Becht des Piacet ins Lében ruft. Die Zeit wird diesen Beweis liefern. Obrigens bitté ich Dich auch Seine Majestät darauf aufmerksam zu machen, wie sehr unsere Stellung erschwert wird, wenn die Herren des Wiener Ministeriums ad captandam benevolentiam publici unsere Massregeln verdächtigen. Ich habé, ohne meine Person zu schonen, bis jetzt jeden Gonflict in Beligionsachen zu vermeiden versucht, und werde dies, solange ich noch im Amte bleibe, auch in Zukunft zu thun suchen, doch für den Erfolg kann ich nur insofern gutstehen, als mir wenigstens von jenen keine Hindernisse in den Weg gelegt werden, die eben so wie ich die Interessen Sr. Majestät zu vertreten habén, und diese fordern von allém die höchste Vorsicht in allém, was mit der Frage der Religion zusammenhangt.

Ezeket németül írtam, de mondhatom, magyarul káromkodtam, mikor Beust nótáját olvastam.

Stremeyer Fortrop-járól nem szólok; ezt is, ha már publicálni akarták, másképp kellett volna írni. Gondoskodjál, hogy a mi folterjesztésünk a közönség elé ne kerüljön. Én fölterjesztéseimet ő felségének írom s azok nem valók a lapokba. Ha az országgyűlés összejön, Ghyczy interpellálni fog az infallibilitas iránt; ekkor majd válaszolok; addig ezen ügyben semmi nyilatkozat nem szükséges. Mert mintán nálunk concordatum nem létezik és a placetum-jog soha nem szűnt meg, az, hogy ez esetben vele élünk, nem kivan semmi explicatiót. Ez kötelességünk, s azt, hogy e kötelességet teljesítjük, külön kihirdetni vagy motiválni képtelenség. Valamint a concordatum irányában nem nyilatkoztam soha, hanem egyszerűen törvényes állásomhoz ragaszkodtam, azaz nem létezőnek tekintettem e szerződést, hasonlóan akarok eljárni itt is. Ég áldjon. Híved Eötvös.

(53)

1870. aug. 22.

Épen Szent István napján érkezett meg ide a 18-diki metzi ütközet híre. E vereséggel a háborúnak első része, mely még a császárság nevében folyt, valószínűleg be van fejezve, ámbár a drámának alkalmasint több és talán még véresebb felvonását várhatjuk.

A benyomás itt, mivel egy pár lengyel és oroszon kívül csak belföldiek vannak, olyan volt, minő Bécsben lehetett. A csehek és lengyelek gyűlölik a németet; katonatisztjeink, kik a vendégek nagy contingensét képezik, nem felejtik el, hogy 66-ban megverettek; a többiek részint boszankodnak, mert előrelátásukban

csalatkoztak, részint félnek már a poroszoktól, mint féltek volna mástól, ha a francziák győznek, mert félni termosztokhoz tartozik. Magyarjainknál, kik a szent király ünnepére, még a zsidókat sem véve ki, a templomban összegyűltek, a consternatio általános volt. Kivéve Ghyczyt és engem, körülbelül úgy szóltak az eseményről, mintha Magyarországot új mohácsi vész érte volna. Franciaország a XV. század óta annyiszor megcsalta Magyarországot Ígéreteivel, hogy a francziákban való remény nemzeti betegséggé vált, és sokan szegényebbnek érzik magukat, mert egygyel kevesebb lesz, ki őket ígéreteivel rászedheti.

.... azon jóslattal lépett fel, hogy meglátjuk, egy év múlva Tyrol, Salzburg és Felső-Ausztria nem fognak a birodalomhoz tartozni. Én, mint tudod, egészen más nézetben vagyok, és minthogy Franciaország, ha még többször megverik is, azért nem fog megsemmisülni, sőt annál engesztelhetetlenebb lesz a poroszok ellen, minél kevesebb dicsőséggel végzi a háborút; minthogy a háború, melynek győzelmei részben bajorok, württembergiek, stb. segedelmével vívattak ki, nem végződhetik ezen államok annexiójával, hanem szükségkép Németországnak egy bizonyos mértékig foederatív constituálását fogja maga után vonni, és minthogy épen Poroszország hatalmának váratlan nevedése azon meggyőződést fogja előidézni minden államnál, hogy az osztrák magyar birodalom fennállása kettős szükség mind az orosz, mind a porosz túlsúly fékezésére: mind ez okoknál fogva én a poroszoknak győzelmét reánk nézve nem tartom veszélyesnek. Mindenesetre sokkal kevésbé az, mint az ellenkező. Mert ha Poroszország legyőzetik, ez Németországban a Sadowa előtti állapotok

helyreállítását vonta volna maga után és ez esetben nem tudom, ki tarthatta volna vissza . . . mind azokat, kik Ausztriában az ügyeket intézik, hogy ők is a régi játékot folytassák, s mint elébb, úgy ezentúl a birodalom minden erejét arra fecséreljék, hogy Ausztriának Németországban minimális befolyást szerezzen; pedig valószínűleg ez lenne a legnagyobb csapás, mely hazánkat érhetné.

Nekem nem a poroszok túlhatalma okoz aggodalmakat, hanem a jelen pillanatban csak két dolog.

Az első a forradalom; mert miután a császárság bukása már nem is idő kérdése, hanem bevégzett tény, és miután az, mi a császárságot követi, a *respublica*, annál vadabb formában, mennél nagyobb a veszély, mely Franciaországot környezi: igen valószínű, hogy a francziák, mint 1793-ban, úgy ezen, az akkorihoz hasonló helyzetben szintén a revolutionaris propagandában fogják keresni frigyeseiket, habár csak azért is, hogy egy általános conflagratiót idézve elő, más államokat is a harcba vonjanak, melyek közül az egyikhez vagy másikhöz csatlakozhatnak. Ezen eljárás annyira a situációban fekszik, hogy bámulnám, ha nem követnék, és habár Németországban a forradalomnak ez ügyben nincsenek kilátásai, Olaszországért kevésbé mernék jót állani, és még kevésbé a Törökországban lakó keresztyénekért, sőt talán még déli szlávjainkért sem; hasonlókép egy mindig kész gyúanyag van a lengyeleknél, és valamint a látszólagos barátság, mely jelenleg az orosz és porosz között létezik, a lengyel közös érdeknek az eredménye: úgy positive tudom, hogy francia részről már most is folynak agitációk a lengyelek között. Minden revolutionaris mozgalom, pedig, főkép határainkon belül, még ha azonnal

elnyomatik is, gyengíti állásunkat. Ezen oldalról, kérlek, intsd a belügyministeriumot a legnagyobb óvatosságra. Főkép a szerbek szelleméről kaptam az utolsó hetekben rossz híreket a Bánátból, s úgy látszik, hogy Horvátországban is, bár a törvényes majoritás mellettünk van, de a közszellem a lehetőségig rossz . . .

Ausztriának természetes állása e pillanatban egyedül a semlegesség, még békekötés siettetésére nézve is. Az általános humanitási érdeken kívül nem látok okot, melyért birodalmunk kívánhatná, hogy a küzdők az eddig történetnél egymásnak több kárt ne okozzanak.

Főkép egy pont van, melynél vigyázni kell. Németországban — a Dél és Észak lapjai e részben egyet mondanak — mindinkább meggyőződésé válik, hogy a háború nem végződhetik máskép, mint Elzász és Lothringen visszafoglalásával . . . Nézetem, hogy az nem igen fogná erősíteni Németországot, mely, ha e tartományokat elfoglalja, biztos lehet, hogy Franciaország által újra meg fog támadtatni. Azonban bizonyos, hogy Németországban ezen irányban folyik az agitatio és hogy, ha a harcz kereke nem változik, nem csak a porosz király, de még Bismarck sem lesznek elég erősek, hogy még többször győzve ezen kívánságnak ellenszegüljenek.

Európa többi államai itt közbe fognak szólani, és valószínűleg a status quo antét fogják követelni, talán még fenyegetőn is, — és ez nem árt, sőt magam sem kívánom, hogy a béke területális változások alapján köttessék. Csak arra kérlek, használd fel egész befolyásodat, hogy ezen negotiatióknál ne a mi külügyministeriumunktól jöjjön az indítvány, hogy akkor, midőn Franciaország érdekében a neme-

tek egy kedvelt óhajtásuktól fosztatnak meg, ne mi játszunk a főszerepet, mit sem Németország, setn az Ausztriában lakó németek nem bocsátanak meg, és mi végre nem is szükséges, minthogy e szerepet Muszkaország már azért sem utasítja el, mert az, hogy Elzász és Lothringen Franciaországhoz tartozik, a balti tartományok felett gyakorlott orosz aralomnak legitimitációja.

Engedjük az oroszoknak az alkalmat, hogy maguknak a francziák előtt ezen érdemet szerezzék. Beánk nézve nem sokkal fontosabb, hogy Poroszországnak ingerültségre okot ne adjunk, mert, mint 66-tól mindig, úgy most még inkább meggyőződésem, hogy békés kifejlődésünknek egyedüli biztos garantiája az, hogy Poroszországgal egy időre, azaz addig, míg megerősödünk, jó lábon álljunk. És épen ez az oka, hogy sokszor még álmainkban is külügyministerünkkel foglalkozom . . . Egyedüli bizodalمام Te vagy, ki e fontos pillanatban ... a journalisták kegyét nem keresve, csak egy egoismust ismersz, a hazáét.

(54)

Ha (Beust) mindazon mozgásainak csak egy tizedrésze igaz, a melyekről a kül- és belföldi lapok szólnak, ez uri ember túlbuzgóságával bizonyosan bajba kever bennünket.

(55)

Salzburg, 1870. szept. 8.

A rossz idő ide szorított, s arra használok fel a kelleetlen pihenést, hogy Neked az utolsó napok tapasztalatairól jelentést tegyek.

Én az nap érkeztem Regensburgba, melyen MacMahon seregének megsemmisítését hirdette a távirda, s másfél napot töltöttem a városban. Trefort ugyanakkor három napig tartózkodott Münchenben s mint-hogy mind a ketten már laktunk Bajorországban, képesek vagyunk arra, hogy azt, a mi a nyilvános demonstrációkban csak csinált és mesterséges, a valóságtól meg tudjuk különböztetni.

A lelkesedés sokkal nagyobb, mint gondoltam. A középosztályok kivétel nélkül lelkesednek, sőt a nép is, ámbar a papság, melynek Bajorországban az ördög után még mindig a legnagyobb befolyása van, bizonyosan a német egységtől fél leginkább. Kivételt e tekintetben csak az aristokratia képez, de Te tudod, mi ennek befolyása Németország déli részében, hol a nemesség — kevés család kivételével — vagyoni állásával nem takarhatja azon fogyatkozásokat, melyeket szellemi tekintetben szemére hanyhatni. Túlzás nélkül állítható, hogy Bajorország lelkesedéssel karolta fel az ügyet, melyért a német seregek küzdenek, s talán készebb az áldozatokra, mint 1813-ban, — és ez bizonyosan még nagyobb mértékben áll déli Németország többi tartományairól, mert az ellenszenv, mely déli Németországban a poroszok ellen létezett, bizonyosan sehol sem volt nagyobb, mint a bajoroknál, s talán leginkább azoknál a középosztályuknál, kik az őket minden téren túlszárnyaló északi szomszédokat soha máskép, mint praepotens idegeneket nem tekintették.

Ha Napóleon dicsőségét semmi sem tartja fenn, egyre büszke lehet: Németországban elért sikerére. Maga az, hogy egy francia uralkodó a Nordbundnak megalakulását nemcsak eltúrte, de rokonszenvvel követte, már a legoriginálisabb politikai eszme, s

ezt még háttérbe szorítja az, hogy Napóleon kivitte azt, mit valamennyien lehetetlennek gondoltunk: egész Németország egyetértését. Az eredmény, főképp abban a kiterjedésben, a melyben látjuk, olyan, hogy ez, a németek iránt táplált minden jó véleményem mellett, még engem is meglepett. De a jelen pillanatban az egyetértés tökéletes és oly hatalmat ad a német nemzetnek, legalább egy időre, melynek ellentállni nem lehet s melylyel az összeütközés addig, míg az első lelkesedés tart, még a leghatalmasabb államra is veszélyes lehetne.

Az összes német nép, mi journalistikájából és az ország minden részéről jött nyilatkozatokból kitűnik, követeli, hogy a békealkudozásokba ép úgy ne szóljon belé semmi idegen állam, mint a győzelmet ő maga vívta ki, s a német nemzet a békét nem fogja kötni másképp, mint Elzász és Lothringen egy részének visszacsatolásával, és nincs hatalom, mely Németországot e cél elérésében veszély nélkül megakadályozhatná. E kísérlet legalább is egy nagy háborúba kerülne, mely annál kevésbbé lenne igazolható, mivel éppen ezen annexio egy bizonyos pontig mérsékli a veszélyt, melylyel Németország váratlan emelkedése más államokat fenyeget. Még az is kérdés, nem nyer-e Németország az annexio által csak két belső ellenséget; de az mindenesetre kétségtelen, hogy egy kiengesztelhetlen ellenséget teremtett magának, ki csak alkalomra vár, hogy boszút álljon s ki ezáltal Németországot minden mozdulatában akadályozni fogja ... Az annexio után Németország mindig egy nagy háború elő est vejen látja magát, és ez az, miért barátokra van szüksége s még engedményekre is kész leend, hogy magának a magyar-osztrák birodalom barátságát megszerezze.

ANDRÁSSY VÁLASZA:

(56)

1870. szept. 16.

Kedves barátom!

Leveleidet köszönettel és pontosan vettem. Igaz, nem jutottam hozzá, hogy válaszolhassak, de azért meg lehetsz győződve, hogy nem hiába írtad azokat, mert nem csak a legnagyobb érdekekkel olvastam, de igen megfontoltam azokat. Egészen egyetértek veled mindenben. A mi azon kilátást illeti, hogy én Beust helyére jöjjek, minden módon küzdöttem és küzdök ellene. Beám nézve semmi sem lehetne kellemetlenebb ezen fordulatonál, mert egy majdnem lehetetlen feladattal állítana szembe. Távollétedben megteszek minden lehetőt, csak te pihend ki magadat jól. Ne siess jobban, mint kell, és annak idején egészen helyreállítva jöjj vissza, mert ismét szükségünk lesz erőre. A delegációk legalább is 20-dikáig vagy 24-dikéig fognak elhalasztatni, ha létrejönnek is, miről itt biztosat senki sem tud. A küldölgökre nézve csak annyit, hogy mindenben egyetértek veled, miként az eredményből meggyőződhetél. Viszontlátásig ölel őszintén tisztelő barátod

Andrássy Gyula.

(57)

1870. nov. 17,

Tisztelt barátom!

Már tegnap este érkeztek telegrammok, melyek jelentik, hogy a külügyek vezetését általveszed. Miután azonban nem tehettem fel, hogy e fontos lépésre a nélkül határozta volna el magadat, hogy ministertársaidat

arról tudósítsad, nem adtam hitelt e tudósításnak. Tegnap csaknem minden Bécsből jött levél és kereskedelmi telegramm ismétli e hírt, sőt a város beszéli, hogy Te magad táviratilag tudósítottad nődet e fontos eseményről.

(58)

1870.

Habár a részletekben és a kivitelre nézve néha eltérnek nézeteim s itt subordinálom magamat, tudom azt: hogy elvi ellentét hazánk közügyeinek mezején soha nem lesz közöttünk.

(59)

1870.

Az itt teendőket bátran bízhatod rám; én se a fáradságtól, se a felelősségtől nem ijedek vissza, a melylyel helyettesítésed járhat, s biztossá teheted ő felségét, hogy szelídségem daczára nem fog hiányozni bennem az erély annak megvédésére, a minek alkotása egész életem főtürekvése volt.

LEVELEK FALK MIKSÁHOZ.

(60)

Pesten, 15/XI. 868.

Tisztelt barátom!

Hartleben közölte velem a formát, melyben *Gondolataim* német fordítását* kiadni akarja, a én ezen alkalommal kértem őt, hogy ha nem is a kéziratot, legalább az egyes ívek levonatát, mielőtt azok kinyomatnak, közöltesse velem. Miután eddig ily levonatot nem kaptam, most önhöz intézem ezen kérésemet. — Soha írónak teljesebb bizodalma nem volt fordítójához, s meg vagyok győződve, hogy mindent, mit én tisztán és szabatosan kifejeztem, azt ön tökéletesen fogja visszaadni. — Ennyi egyes gondolatnál azonban nemcsak lehetséges, de valószínű, hogy egyesek kifejezése nem oly szabatos, mint kívántam, s így saját hibából a fordítás mást fejezhetne ki, mint mit mondani akartam, s ennek elkerülésére az utóbbinak megjelenése előtti átnézését elkerülhetetlenül szükségesnek tartom, annál inkább, mert a fordítás

* A *Gondolatok-at* Falk Miksa fordította németre, de a címlapon fordító nincs megnevezve és így a német szöveg is mint eredeti került a közönség elé.

mint eredeti jelenvén meg, mindennek felelősségét elvállalom, mi abban megjelenik. — Hetilapunk engedménye még nem jött ki. Különböző okoknál fogva, melyeknek részletezése felesleges, a jelen pillanatot a lap megjelenésére nem tartom alkalmasnak, s így ha az engedmény megjön is, 1-ső január helyett valószínűleg csak tavaszkor indítjuk meg. — Azt tapasztaltam, hogy setétben legjobb veszteg maradni, s hogy a ki sokat jár s tapogatódzik, az megüti magát; mialatt a francia Caesar szándékai iránt a világot felvilágosítá, körülbelül ily helyzetben vagyunk. Ég áldja meg Önt. Ószinte tisztelettel

alázatos szolgája
Eötvös József.

(61)

Pest, 3/XII. 868.

Tisztelt barátom!

Ószinte köszönetemet szíves soraiért, melyeket csak alföldi fáradtságos utamból visszatérve vettem, s melyekre csak ma felelhetek, mert számtalan apró bajaimon kívül, melyek minden időmet igénybe veszik, az utolsó napokban még Fejérmegyébe is kellé utaznom. Meleg szavai valóban jól estek, épen mert azokat nem bóknak, hanem érzelmei kifejezésének vevém, s mert minden dicséreték közül, mikben érdemem felett részesülök, épen az, melyet ön *Gondolataimul* mond, az egyetlen, melynek valóban örülök. Száz kedvező kritika, ezereknek tapsa, oly író előtt, ki egy bizonyos kort elért s egyes sikerült műveket írt, végre elveszti becsét, de ha művei által egy szívet megindított, ha egy barátot szerzett magának, ki nem stylusát, nem egyes gondolatait, hanem

személyességét szerette meg, mely művében nyilatkozik, ez oly jutalom, mely iránt soha közönyössé nem válhatunk. — ön bámulni fogja, hogy a fordításnak velem közlött íveiből eddig egyet sem küldöttem vissza. Ennek egyszerű oka az, mert az eddig látott íveken egyetlen oly hely nincs, melynél az szükséges lett volna. Kétségen kívül vannak egyes szavak, melyek helyett én mást használtam volna, de az értelem mindig tökéletesen ugyanaz, s miután ön kétségen kívül nálamnál jobb német, czélszerűbbnek tartam, ha az egész úgy marad, mint Ön írta, s én őszintén megvallom, büszke vagyok — minden írónak meg van hiúsága, — hogy ennyi gondolatot oly tisztán fejeztem ki, hogy egyszer sem érttettem félre. — Kétségen kívül abból, hogy ön egészen megértett, még nem következik, hogy a publicum sok helyet nem fog félreérteni; de Ön fordítása meggyőzött, hogy ha ez történik, annak nem én, hanem a tisztelt közönség lesz oka, mely, valamint egész életemen át tetteimet félre szokta érteni, úgy valószínűleg hasonló szabadságot vesz magának gondolataimmal is. — A könyv mottója anyámtól van, ki nem is tudott magyarul, s a mi könyvem előtt áll, fordítás. Levelében a gondolat így áll: Glaube keinem Gedanken, dem Dein Herz widerspricht.

Újságot nem írhatok, hisz az egész ország öntől várja újságait. Annyi bizonyos, hogy mióta a zsidók országa elpusztult, soha a Megváltó hit egy népnél sem volt ily általános, mint nálunk. Mindenki Megváltót vagy Antikrisztust vár, és örvend minden szónak vagy jelenségnek, melyből annak közeledését magyarázhatja ki magának. — Mily állású ember Stendel, ki a Gemeinderathban Magyarország mellett

felszólalt? mily módon fogadtatott az indítvány a Gemeinderathban? s mit mond hozzá a bécsi közvélemény? Én első pillanatban czélszerűnek tartottam a *Naplóban* felszólalni saját nevem alatt, s meg is irtam a czikket; de mintán sem az indítványozó személyiségét, sem az indítvány hatását nem ismerem, még is jobb várni, míg ezekről értesülök. De most bocsánatot e hosszú s félek, igen olvashatatlan levélért. Ég áldja meg önt.

őszinte barátja

Eötvös.

(62)

Pest, 2/II. 866.

Tisztelt barátom!

Egy titkot közlök, s egy kérést csatolok hozzá.

Naponként inkább érzem egy lapnak szükségét, mely csak tőlem függjön s azért újra visszatérve előbbi szándékunkhoz, a jövő hét kezdetén újra folyamodványt adok be egy hetilapért a rendőrségnél. — Előbb elutasítottak s az mondatott, hogy a lap azért tagadtatott meg, mert egyszerre politikai s nemzetgazdasági lap akart lenni. Most én magam folyomodom s kizárólag politikai hetilapért. — Meglátjuk, lesz-e bátorságuk azt újra megtagadni. Mihelyt a recursus beadott, tudósítani fogom önt, s igen fogom szeretni, ha azt a bécsi lapokban tudatja. Legalább, ha újra megtagadják, tudni fogja mindenki, ki oka, hogy politikai kérdéseink pártunk által nem discutáltak. — Én részemről nem gondolom, hogy az engedély most is megtagadtassék, hanem hiszem, hogy a lap kiadása ez oldalról lehetségessé válik; de a lehetőség egymaga még nem elég, s itt minden a dolgozó társaktól függ. Legczélszerűbbnek tartanám,

ha ön, ki a bécsi viszonyokat legjobban ismeri, egy heti-czikket vállalna magára a bécsi politikai eseményekről (a journalistikai és más politikai mozgalmakról). Folytonosan foglalkozva e tárggyal s olvasva minden hírlapot; egy ily cikk írása Önnek kevés fáradságba fog kerülni, s bizonyosan nincs senki, ki azt jobban tehetné.

Minthogy — épen mert jó lapot akarok adni — a közönség nagy részvételére nem számolok, s a hetilapot saját költségemen adom ki, tiszteletdíjul most minden cikkért csak 10 frtot ajánlhatok. Ha előfizetőink száma 2500-ra megy, minden cikkért 20 frtot fizetek, addig a rossz honoráriumot a jó kompánia fogja pótolni, mert a vezércikkeket sógoromon* s magamon kívül Bartal és Lónyay írják, s mint rendes dolgozótársak csak Salamon, Thaly, Gyulai, a nemzetgazdászati rovatban Jelinek és a szerkesztő Keleti vesznek részt. Mily sikerrel, nem tudom, de iparkodni fogunk, hogy a hetilap irodalmi szempontból is megfeleljen minden méltányos követeléseknek. Várom válaszát, s pedig kedvezőt.

Itt küldöm utolsó photographiámat, mely az *Akadémiai Album* számára készült. Mondják, hogy jó, de van valami kesernyés a képben, mi nekem nem tetszik, s azonkívül avval sem elégszem meg, hogy a német közmondás szerént: Es ist nichts so fein gesponnen, was nicht kommt an's Licht der Sonnen; redőim és ősz szakálam is kitűnik, melyeket festő talán még a keresztyén szeretet fátyolával takarhatott volna. — Ég áldja meg önt.

őszinte barátja
Eötvös.

* Trefort Ágoston.

Tisztelt barátom!

Ma délbe kaptam az *Österreichische Revue*t szíves sorainak kíséretében. Félre dobtam Napóleon *Caesar*-ját, és végig olvastam. Fogadja legőszintébb hálámat e munkáért, melynek olvasása szívemnek jól esett. Nem hiszem, hogy valaki, főképp a német közönség számára, jobbat írni képes legyen. Ha valaha, úgy annak irányában, ki Szalay életét megírja, nagy követelésekkel lépek fel s ki voltam elégtve, ön Szalay sokoldalú tevékenységének egy ágát sem hagyta méltánylás nélkül, s mégis e sokoldalúság nem zavarja az egységet s az egészből boldogult barátom nemes alakja tűnik fel egész egyszerűségében, mintha magam előtt láttam s még egyszer átéltem volna közös életünket, mely után ő megpihen s én, őszintén megvallva, mindinkább fáradtnak érzem magamat. Reménylem, nem veszi mindezeket bókoknak; nem értek e mesterséghez, de meg vagyok győződve, hogy ön műve legalább a Lajtán innen másokra is hasonló hatást teend, csakhogy mások nem oly kompetensek, mint én, ki Szalay biographiáját nemcsak eszemmel, de szívemmel ítélt meg, s tudom, hogy ha ő maga azt olvashatná, teljesen megelégedve érezhetné magát. — Későn van, s elfáradtam, mert az olvasás felgerjesztett, tehát fogadja még egyszer köszönetemet, annak köszönetét, ki Szalayhoz bizonyosan közelebb állt, mint családjának bármely tagja.

őszinte baráti tisztelettel
híve

Eötvös.

(64)

Pest, 4/IV. 865.

Tisztelt barátom!

Két kérdéssel, illetőleg kéréssel alkalmatlankodom egyszerre.

Az első a nemzetiségekről írt röpiratomat illeti, melyet nyomtatás végett ma küldöttem Bécsbe. Nem volna-e oly szíves, hogy annak fordítását magára vállalná? A kiadó ívenként (körülbelül 18000 betű egy ívre) 15 frt-ot ajánl. — Nem szükség mondanom, mennyire lekötelezne, ha a munkát magára vállalná? s így legalább teljesen megnyugtatta lennék, és sokkal bátrabban néznék azon kellemetlenségek elébe, melyek rám azért várnak, mert politikai kötelességünk szabályát: *hogy hallgassunk*,—megszegni merészeltém. A röpirat — ha csakugyan így akarom nevezni, ámbár a röpülésre szükséges könnyűség hiányzik benne — úgy hiszem, megérdemli figyelmét. Nem mulatságos talán, de azon érdeme megvan, hogy minden mellékgondolat nélkül tiszta meggyőződésemet fejezi ki, s hogy oly dolgokat mond ki, melyeket kimondani az egészre nézve épp oly szükséges, mint arra, ki azokat kimondja, veszélyes.

Második kérésem Szalay históriájának fordítása. Itt — hogy a családnak valami maradjon — ívenként (az originális ívért értve) csak 10 frt-ot adhatok s alig merem reményleni, hogy ön, annyira elfoglalva, vállalkozik; azonban ha ezt nem tehetné, — mit Szalaynak családja s minden barátjai bizonyosan leginkább óhajtanának, — nem ajánlhatna-e valakit, kit e munkával megbízhatok?

Rendelést tettem Bécsbe, hol röpiratomat nyomtatják, hogy az egyes íveket mindjárt önhöz vigyék.

Azon esetre is, ha nem fordítaná, írja meg véleményét, a addig is tudósítson minél előbb, remélhetem-e kéréssem teljesítését? Isten önnel.

Híve
Eötvös.

(65)

Pest, IV/21. 865.

Tisztelt barátom!

Tegnap jöttem vissza az Alföldről, hol a húsvéti ünnepeket töltöttem. Ezért nem válaszoltam elébb levelére. — Mintán hetenkint két ív a kiadót kielégíti, s ön a honoráriumot mindég általam kapja, úgy hiszem, nem lesznek nehézségei, s én azon leszek, hogy Laufferrel kivigyem, hogy a könyvet Bécsben nyomtassa. Ön nem hiszi, mennyire lekötölez, hogy e terhes munkát elvállalja. így legalább barátom fő-munkája méltó alakban jön a német közönség elébe. — Saját iratomnak ma 5-ik ívét corrigáltam magyarul, a fordításból még nem láttam semmit, nem is erre vagyok annyira kíváncsi — mert az jó lesz, — hanem inkább ítéletére. Nem egy kissé nehézkes-e az egész? Reményilem, olvasóimat jobban mulatja, mint engem a corrigálás; engem néha szörnyen untat az egész. De miután a tárggyal húsz évig foglalatostkodtam, természetes, hogy nekem minden elcsépeltnek látszik et tout génre est permis hors Tenuyeux. Mindenesetre írhattam volna mulatóságosabban e tárgyról is, de e kérdésnél puszkapor között járunk, s egy szikra romboló lehet. Nálunk a nehézkesség és unalmasság oly népszerű, hogy végre az is, kinek természettől e tulajdonokhoz hajlama nem volt, azokat megszerzi magának, s ezen

Iratom, mint ön látja, nagy előmenetelt mutat e szép kvalitásokban. — Még egy más bajom van. Eddig nincs címem. A gyermek maholnap megszületik, s nem tudom, hogy' hívják. *A nemzetiség kérdése* vagy *A nemzetiség kérdése Magyarországon* vagy nem tudom hogy', s azért kérem, adjon tanácsot, csak szeretném, hogy a cím minél egyszerűbb legyen. — — Deákkal, mióta visszajöttem, még nem szóltam. Czikke* egészben véve jó hatást tesz, mert mint a biblia mannájánál, mindenki azon izúnek találja, mely neki legkedvesebb. Egy rész a birodalom érdekeit, melyek mindenk felé emeltetnek, más az álláspont megtartását, a harmadik a conservatívek ellen irányzott s találó csapást lát benne, de az egésznek azon jó hatása mindenesetre volt, hogy az embereket felrázta egy kissé.

Ha a *Napló* a megkezdett hadjáratot folytatná, e lépésnek nagy következései lehetnének, de ehhez nincs kilátás. írja meg, ha ideje van, személyes nézetét.

Híve
Eötvös.

(66)

Pesten, IV/21. 865.

Tisztélt barátom!

Csak azért írok, hogy kérjem, hogy a kéziratot Jákob és Holzhausen nyomdájába küldje. Mind a magyar, mind a német kiadást ő nyomja, s úgy kívánom, hogy azok együtt jelenjenek meg. A napokban megy fel sógorom, s általa küldök néhány jegyzetet azon szempontokra nézve, melyekből ezen irat megítélését a német lapokban óhajtanám. Becsüle-

* A húsvéti cikk.

tesen mondhatom, nem írói hiúságból, hanem mert e kérdést egész politikánkban a legfontosabbnak tartom, s mert iratom hatása bizonyosan nagy részben nem iránytól függ, melyben az az időszakai sajtó, s s akkép a bécsi időszakai sajtó által tárgyaltatik. — Reményilem, a jövő hét végéig ismerni fogja az egészet, akkor látni fogja, hogy nemcsak ezen kérdésre nézve, de általánosan ki akartam jelölni az utat, melyen a magyarnak haladni kell.

De erről máskor hosszabban; sietek, s azért elég mára. Isten önnel!

őszinte barátja
Eötvös.

(67)

Svábhegy, V/24. 865.

Tisztelt barátom!

Nevetségesen hangzik, de mégis igaz, hogy legalább két hét óta készülök íráshoz, s mindeddig nem jutottam hozzá.

Hosszasan akartam írni könyvemről, melyet Ön fordítani szíves, s politikai viszonyainkról, melyek zavartabbak, mint — reményilem — könyvem, de még ma sem érek rá, annyi s nagyrészt kellemetlen apróság veszi igénybe időmet, hogy még ma is csak rövid észrevételeket közlök, s gondolataim kiegészítését Önre bízom.

Mi mindenek előtt könyvemet illeti, szeretném, ha annak bírálatában kettő emeltetnék ki. 1-ször az, hogy azon barátságos mód, mellyel a nemzetiségekről szólunk, nálam nem az újabb események s azon kívánatok következtése, hogy magamnak a nemzetiségek körében barátokat szerezzek; hanem hogy e tekintetben mindig úgy gondolkoztam s nyilatkoztam, s már

1843-ban leleplezem, reá mutattam arra is. Ennek bebizonyítására megküldöm önnek *Falu jegyzőé-nek* legújabb kiadását s megjelölöm az 1-ső kötetben a helyet, mely erre vonatkozik és szóról-szóra úgy maradt, mint az első kiadásban.

2-szor szeretném, ha a bírálatban főfigyelem fordíthatnék a könyv befejezésére, s pedig azért, mert mit itt mondok ki, politikai meggyőződésem nyilvánítása. — A gondolat, hogy a magyar nemzetiség csak úgy tarthatja fenn magát, ha a nyugati civilizáció zászlóját hordja Európa ezen részében s egyediségét azon eszmék szolgálatában tünteti ki, melyekért a művelt világ többi népei küzdenek: e gondolat volt huszonöt év óta vezérfonala összes politikai tevékenységemnek, s az fog maradni ezentúl is. — Valamint a nemzetiség kérdésében, úgy minden kérdésnél azon párton álltam, s fogok állni mindég, mely a szabadságért küzd, s úgy vagyok meggyőződve, hogy midőn azt teszem, egyszersmind a speciálisan magyar érdeket mozdítom elé; ha ezen nézet hibás, akkor elhibázott egész tevékenységem is. Vannak, kik mindent kizárólag a magyar szempontból tekintenek: s kiket korunk haladása csak annyiban érdekel, a mennyiben nemzetünk állására befolyást gyakorolhat; én saját jövőnket az egésznek jövőjétől külön gondolni nem tudom. Mások csak a magyar nemzet egyéniségeért aggódnak, én meg azért, hogy e nemzeti egyéniség magához méltó helyet foglaljon el. Én lelkesülök nemzetemért, mert úgy vagyok meggyőződve, hogy az a nagy szabadsági küzdelemben, melyhez közeledünk, Európa népeinek huszárja lesz, ki mindég az elsőik között küzd. Azon gondolatért, hogy századokon át zsinórozott ruhánkat megtartva, mint huszárok szolgáljunk valakinek, s címeres tarsolyun-

kat, a csörgés kardot és forgós kalpagot fitogtassuk: ezen jövőért én lelkesülni nem tudok; s ha csak ezen jövő várna reánk, nem adok egy jó szót azért, mit Széchenyi nemzetiségünk zománczának nevezett. — Jól tudom, hogy ezen felfogás az oka annak, hogy soha eddig oly népszerűsége nem emelkedtem, minő másoknak jutott. De végre is minden embernél, ki a politikában meggyőződését követi, az elhatározó individualitása, s én az enyémet nem változtathatom meg, s hogy eljárásom megértessék, szükséges, hogy ezen álláspontom ismertessék. — Lehet-e ezt röpiratom bírálatában elmondani, czélszerű-e? ezt ön, kinek irántam való barátságáról teljesen meg vagyok győződve, jobban Ítélni meg nálamnál, de nekem úgy látszik, nem ártana, ha ezek elmondatnának, már csak azért is, mert minden lépésem megítélésére irányadóul szolgálhatnak, melyet, ha csakugyan új politikai élet kezdődik, tenni fogok.

Politikai viszonyainkról csak annyit mondhatok, hogy Deák programja nemcsak a határozati pártnál, hanem a legtisztább vérű feliratiaknál is rossz vért szült. D. teljes meggyőződésem szerint ártott magának, az ügynek azonban bizonyosan nem. — A program ezen formában elfogadhatatlan. Ha viszonyainkról tisztába akarunk jönni, az első, hogy e viszonyok természete iránt tisztában legyünk, s D. nyilatkozatában hiányzik azon határozottság, melyet minden program főkéllékének tartok. — A legfontosabb kérdés, az t. i., hogy mely esetekben bír azon közös testület, mely a közös ügyek tárgyalásával megbízatnék, elhatározó szavazattal, nem bízathatik a véletlenre vagy egyesek önkényére. De már az, hogy D. bizonyos kérdésekre nézve szól, s azáltal a vitakozás kapuit megnyitotta, a legnagyobb fontosságú

a az bizonyos, hogy a *Napló*, bármint védelmezze a maga hallgatási politikáját, azt ezentúl követni képes nem lesz. Mi engem illet, július 1-én fogok heti lapomhoz s abba számolok múlt télen adott ígéretemre. Mielőtt hozzá fogunk, ha csak lehet, feljövök egy pár órára Bécsbe, hogy egymással szóljunk. D. mindent a fejedelemtől vár; én több bizodalmat helyezek azoknak belátásába, kik Ausztriában a szabadságot akarják, s ha már hízelegni kell, hogy politikusok legyünk, inkább a birodalmi tanács hozzánk szító pártjának akarok hízelegni. — A helyzet újnak látszik, de nem egészen az. Mint a reformatió korszakában a protestánsok, úgy korunkban az alkotmányosság hívei egy közös ügyért küzdenek; miért ne fognának kezét, főképp miután ama régiebb kor tapasztalásai 1620-ban megmutatták, mit várhatunk, ha egymást elhagyjuk. — De elég mára, úgysis alig képzelhetem, hogy fogja firkálásomat elolvasni, s ha olvasta, összefüggetlen mondataimat megérteni. De átkom, hogy mindég sietnem kell. Oly rövid az élet, s az embernek annyi dolga lenne. Ég áldja meg önt, írjon nemsokára, s írja meg privat ítéletét könyvemről; mentül szigorúbb, annál jobban szeretem, mert annál igazságosabb lesz.

Híve

Eötvös.

A *Falu jegyzőjével* együtt elküldöm *Reform-omat*, mely 1846-ban jelent meg. Ha ideje volna, olvassa el, sok érdekest fog benne találni, főképp azon állásra nézve, melyet már akkor elfoglaltam. Meg fog győződni, hogy nem vagyok olyan, mint sokan hirdetni szeretik. Az egy magyar példányra szükségem lévén, Henzelmann kegyetlenül rossz fordítását küldöm.

(68)

Pesten, V/27. 805.

Tisztelt Barátom!

Ma küldöm az ígért könyveket. Az említett hely *A falu jegyzője* 1-ső köt. 223. lapszámon áll, a meg Tan jegyezve. Még egy kérésem van: a *Nemzetiségi kérdés* fordításának ezimlapjára tegye oda nevét. Egy kis hiúság tölem, de tudja, telve vagyok gyengeségekkel, s nem fogja megtagadni. Levelet várok; addig is őszinte tisztelettel

híve
Eötvös.

A fordítási honoráriumot a napokban küldöm fel. Mikor kezdheti Szalay fordítását; és szíves lesz-e az utolsó correcturát átnézni?

(69)

Svábhegy, V/31. 865.

Tisztelt barátom!

Köszönöm szíves levelét, s még inkább a sok fáradságot, melyet könyvem fordítása okoz. Bizonyosan nem zaklatnám annyira, ha Ráthtól menekülhetnék, de valahányszor meglát, rimánkodik a fordítás elkészése miatt, s így ön par ricochet kapja a lökéseket, melyek első kézből nekem jutottak, a mivel azonban nem akarom kifejezni, hogy a fordítás megjelenésének siettetése nékem közönyös, sőt igen örülök neki, csakhogy sajnálom, ha azért csak egy fertályórai alvástól fosztja meg magát. — A fordítás ezimlapjára legczélszerűbbnek tartom felírni »aus dem Originál übersetzt« így meglátszik, hogy az felszólí-

tásomra, s az által eszközöltetett, kit erre magam kerestem ki. — Közbevetőleg: ne vegye rossz néven, hogy szegény Szalaynéától köszönő levelet nem kapott, neki, azt hiszem, az írás épp oly nehezebbre esik, mint fájdalom, a beszélés könnyen megy; de azért kezeskedem, hogy férje biographiájának szívéből örült; maga mondta nekem. Máj Árpád, úgy látszik, nem tudja, mi illik, s úgy per tangentem, mintha nem tudnám, megkérdeztem, irt-e önnek, hogy legalább észre vegye. — Annyira el vagyok foglalva éppen ma, hogy nem írhatok, pedig nagyon szeretnék, a *Napló* egész magaviseletéről s e hyperloyális sentimentálitásról, mely most egyszerre szabadelvű urainkat, kik elébb a csillagokat rúgták, megszállta, de nincs időm, s talán jobb is. Szeptemberben 52 éves leszek, s akkor a nil admirari rendén van, főképp oly embernél, ki 30 évig vett részt a magyar politikában. — Jön-e idő, melyben végre elveim győzni fognak? nem volt soha kérdés előttem. Soha egy perczig nem kétkedtem elveim győzelmén, még akkor sem, mikor nálunk Haynau és fenn Bach és Schwartzenberg uralkodott, de mi elérjük-e ezen időt? Das ist ein anderer Gaffée, mint Münchenben mondják, s ha körülnézek, kissé kétkedem, kikkel vigyem ki győzelmemet? De végre, ha eddig mentünk, tovább megyünk ezentúl is; ki 52 évet egy célnak áldozott, annak ostobaság lenne a pár évvel fukarkodni, mely még hátra van, s könnyíteni akarom ön feladását, ha majd, mint reményelem, Szalay biographiájának pendantjaként az enyimet írja; egész életem egy darabból lesz, talán nem igen becses és keresett kelme, de legalább egy színű kezdetétől végig. Ég áldja meg önt. E napokban írok a lap iránt. Mentül többször látom a *Napló-t*, annál inkább vágyódom

utána, hogy végre más orgánusom legyen. Mondja nejének szíves üdvözetemet és tiszteletemet.

Híve
Eötvös.

(70)

VI/4. 865.

Tisztelt barátom!

Fogadja mindenk előtt legőszintébb köszönetemet szíves válaszáér. Félek, munkám nem fog megfelelni várakozásának, mert kissé unalmas, de akarattal mellőztem mindent, mi a szenvedélyekre, sőt csak az érzésekre hatna, s így kissé száraz, s nagyon is német elmélkedéseim a Rajnára emlékeztetnek, de nem borára, hanem azokra a várakra, melyek partjain díszlenek. Azonban ha van valaki, ki legalább a német publicum előtt a hínárból kiséghet, ön könnyű tollával az; mi a magyar publicumot illeti, el kell készülnöm az anathemára, mert egy égő kérdést higgadt megvilágítás tárgyává tettem, s mert, mi ennél még nagyobb bűn, az 1848-iki törvények következeit elismerni bátorkodtam. — Isten neki, ilyen volt egész politikai pályám. Eddig nem léptem fel semmi mellett, mit később a többség nem fogadott volna el, csak, fájdalom, mindég egy pár évvel később, midőn én már ismét messze elől jártam, s épp azért az elv győzelmeinél osztogatott jutalmak másoknak adattak. Ez történt a ministeriális rendszerrel, ez fog történni valószínűleg a nemzetiség kérdésénél, s a zsidó emancipatiónál s még más esetekben, míg élek, mert »non tantum libelli habent sua fata, sed etiam autorest. — Munkám Jákob und Holzhausennél nyomatik Bécsben. Rendelést

tettem, hogy az ívek még harmadik correctura előtt közöltessenek önnel. Tegye magát, kérem, összekötetésbe a nyomdával. A fordítást nyomtatva küldje unter Kreutzband, azaz ha akadály nélkül történhetik, egyébiránt teljesen meg vagyok nyugtatva, ha csak akkor látom is, ha kijött. Nem hiszem, hogy kétértelműen fejeztem volna ki magamat, s hogy ön gondolatomat helyesen adja vissza, azért magam is jót merek állani. Jobban szeretném, ha véleményét írná meg az egyes fejezetekről, s ha például valamit talál, mit elhagyni tanácsosabb, figyelmeztet.

Szalay munkájára nézve a honorárium a magyar kiadás izei szerint számoltatik. A könyvárus hetenkint 2 ívet akarna nyomtatni, ha azonban ez lehetetlen volna, kevesebbel is beérvök, csakhogy a fordítás öntől legyen. — A honoráriumnak azonnali lefizetése 10 ívenkint nem jár semmi nehézséggel. Sietnem kell, hogy e levelet a mai postával még elküldhessem. Isten önnel!

Öszinte barátja

Eötvös.

A Lustkandliádok — sed intep nos sit dictum — magától Deáktól vannak. Olvasson mindég egy pár lapot, mielőtt munkám fordításához fog, ez utóbbi azután jobban fog ízleni.

(71)

Pest, VI/10. 865.

Tisztelt barátom!

Schlesinger, kiről ön irt, nem keresett fel, vagy legalább nem talált meg, ellenben levele következtében bajba jöttem. Pünkösöd hétfőjén egy journalista ember keresett fel, öntől bemutató kártyát hozva; nem is igen olvastam ön ajánlatát, s nem kérdeztem

a nevét, de meggyőződve, hogy Schlesingerrel van dolgom, többet szoltam vele politikáról, s csak később tudtam meg, hogy ő Herzog. Ez magában nem baj, mert nem mondtam neki semmit, a mii bármily osztráknak nem mondtam volna, a szomorú csak az, hogy, mint éppen most látom az *Ostdeutsche Post-ból*, a szegény embernek nincs intelligentiája.

A kiegyenlítésre nézve szó szerint ezeket mondtam neki: Der richtige Standpunkt, auf welchem ein Ausgleich möglich ist, ist der:

Dass von Seite Oesterreichs das Princip der Rechtscontinuität und daher die Gesetze des Jahres 1848, die nur eine Weiterentwicklung unserer Verfassung sind, in ihrer ganzen Ausdehnung als zu Recht bestehend anerkannt werden. Dass von unserer Seite dasselbe für die Verfassung von 26-ten Feber geschehe, indem wir als Grundsatz aufstellen, dass nachdem diese Verfassung durch den Kaiser freigegeben wurde, dieselbe weder zurückgenommen, noch im Wege des Octrois verändert werden kann, indem alle Dispositionen dieser Verfassung in so fern sie *Oesterreich* betreffen, und *daher nicht mit dem ungarischen Gesetzen im Widerspruch stehen*, nur in der durch die Verfassung vorgeschriebenen Form verändert werden können.

Überall, wo eine Verfassung besteht, sind wir gegen jedes Octroi, in Oesterreich so gut als bei uns. Was die Behandlung der den beiden Theilen der Monarchie gemeinsamen Angelegenheiten betrifft, so ist für diese weder in den Gesetzen vom J. 1848 gesorgt, noch stand dem Kaiser das Recht zu darüber, ohne dem Einverständnis mit Ungarn durch die Verfassung von 26-ten Februar zu bestimmen. Die

Art, wie diese gemeinsamen Angelegenheiten zu behandeln sind, ist vielmehr das Object der dereinbarung beider Legislationen, d. h. des ungarischen Landtages und des österr. Reichsrathes, die darüber entweder direct (durch Gommissionen) oder durch die beiden Ministerien zu verhandeln habén.

Es versteht sich von selbst, dass in so fern einzelne Bestimmungen der Gesetze des J. 848 eine zweckmassige Behandlung der gemeinsamen Angelegenheiten unmöglich machen, oder mit den Interesén des Gesamtstaates und der constitutionellen Freiheit der transleitanischen Lander nicht zu vereinigen waren, wir béréit sind alle jene Modificationen in diesen Gesetzen vorzunehmen, welche mit den Intereseen und der constitutionellen Stellung Ungarns verträglich sind, wie denn auch der letzte Landtag dieses klar ausgesprochen hat.

Hogy szó szerint ezeket mondtam, azért jótállok.

Ugyanezt a *P. Lloyd-ban* írtam, annyiszor mondtam el különböző embereknek, hogy könyv nélkül tudom. Herzog úr mit csinált belőle, azt az *Ost D. Post-ban* olvashatja. E rectificatiót nem azért írom, hogy vele valami zajt csináljon. Annyi nagy dolgok forognak szőnyegen, hogy az *Ost. D. P.* cikke el fog hangzani, de másfelől azt sem kívánom, hogy Kuranda engem trotlinak tartson, s azért igen le fog kötelezni, ha ezeket pro illius privata notitia vele közli. Boppant mód el vagyok foglalva, s azért csak most láttam a cikket is, s mindjárt írni akartam önnek, egyébiránt a napokban új levelet küldök lapom iránt. Ég áldja meg önt, mondja kedves nejének tiszteletemet. Híve

Eötvös.

Ha pár sorral válaszolhat, igen le fog kötelezni.

(72)

Pest, VI/12. 865.

Tisztelt barátom!

Ide mellékelve küldök 160 frtot, mint a fordításnak csekély tiszteletdíját, fogadja egyszersmind legőszintébb köszönetemet azon szívességért, hogy nyg is annyira igénybe vett idejét munkám fordításának szentelte, s így egy nagy gondtól mentett fel, s mint hiszem, annak sikerét a német közönségnél biztosította. E napokban írok hosszasan lapom iránt. Ég áldja meg önt!

Híve

Eötvös.

(73)

Svábhegy, VI/17. 1865.

Kedves barátom!

Ha a journalistákhoz nem sok sympathiát érzek, — természetesen kivételekkel, mert hisz mi ketten is azok vagyunk — okom van reá, s a breszlai újság, melyet közöl, nem fogja megváltoztatni nézetemet. Hiheti-e ön, hogy Wiener Vilmost, kiről a lap szól, soha nem láttam, hogy eszerint az egész conversatióból, melyet vele állítólag tartottam, egy szó sem igaz. Miután a *Neues Fremdenblatt*, melyből a breszlai correspondentiáját vette, engem nem nevez meg, legczélszerűbb lenne talán, ha a *Neues Fremdenblatt* szerkesztőjét erről értesítené s őt felszólítaná, hogy e tévedést maga rectificálja, mit, megvallom, szeretnék. Nem azért, hogy az ó-conservativek haragját kikerüljem. Ezen urakkal rég tisztában vagyok s nem vágyódom sympathiájuk után, de azért, mert

az, a mit szájamba tesznek, nem csak nem mondott általam, de valóságos ellentéte nézetemnek. — Miután általján véve a szabadság győzelméhez bizodalمام van, azért meg vagyok győződve arról, hogy a jövő azon eszméké, melyekért küzdöttem. E jövőt sem elleneink intrigál, sem pártunk egyes hibái nem ronthatják meg, de elveink győzelme nem hetektől vagy hónapoktól függ, hanem a dolgok természetében fekszik s így a kérdés: hetek vagy hónapok után hívatik-e össze az országgyűlés, pártunk állására sokkal kisebb befolyást fog gyakorolni, mint azt a breszlauiban felhozott magyar államférfiu felteszi. Mi a közelebbi jövőt illeti, most is azt hiszem, hogy az az ó-conservativeké leend s a császárnak pesti tartózkodása e részben befolyással lehet. Mert a pártot a császárnál popularisálta s mert mindenestre nevezetes manifestáció, mely arra mutat, mennyire vágyódik a nemzet a kiegyenlítés után. Ha — a mit hiszek — az ó-conservativek a többség előítéleteit kímélve, a formákban a lehetőségig engedékenyek s a dolgokat úgy vezetik, hogy a jogfolytonosság külsőleg fenntartassák, a többség sokkal engedékenyebb lesz a korona túlnyomó befolyása iránt, mint azt hiszszük. Az emberek többsége, kik politikával foglalkoznak, két dolgot akar: 1-szor, hogy a hosszú vitatkozás úgy fejeztessék be, hogy látszólag a magyar győzzön; 2-szor, hogy becsülettel ismét hivatalt vállalhasson s a mint látom, az ó-conservativek gondoskodni fognak, hogy e két dolog meglegyen. Hogy e pártnak győzelme szükségképp a birodalom osztrák részében az alkotmányosság megszorítását vonja maga után 8 éppen azért nem definitív, hanem csak pihenő pont, melyről később vagy elébb új agitációk terére megyünk át, — ezt nem vonom kétségbe. Sőt ha

Plener* még többször ily kölcsönökre szorul, valószínűleg nem soká fogunk megpihenni conservativeink vezetése alatt. De csak a legközelebbi időszakraól szólva, itt a valószínűség az ő malmok mellett szól. Mi engem illet, mind ez nem zavar lépéseimben. Odajutottam, hol egész nézetemmel kell fellépnem s én tenni fogom, habár ismét néhány becsületes emberrel magam maradnék, ámbár, mint ön helyesen jegyzi meg, ettől nem kell tartanom. A nemzetiségi kérdésben kijött iratom e részben mérlegül szolgál. Ámbár D. s mások nem mulasztottak el semmit, mi fellépésemnek árthatott volna s a *Pesti Napló*, sőt még a *Hon* is azért nem szólt eddig könyvemről, hogy az ócsárlóknak szabad tért engedjen, a könyv még a legmagyarabb közönségnél is jobban hatott, mint gondoltam s legalább nem öltem meg magamat vele, mint hiv barátaim nagyokat sóhajtvá jóslák. Ha ez irat németül megjelenik, kérem, főképp azon részét (a befejezést) emelje ki, hol nézeteimet a magyar nemzet feladásáról mondom el. Kissé poétikusnak látszik az egész, de meggyőződéseim szerint practikus is és tisztán jellemzi állásomat. Mint eddig, úgy ezentúl is azoknak egyike leszek, kik a szabadság mellett lelkesülő nagy magyar sereg élén küzdenek, azon öntudattal, hogy a magyar nemzetnek jövője azon résztől függ, melyben a közös győzelem neki köszönhető. S most még néhány szót lapomról.

Júliustól kezdve minden hétfőn jelenik meg; én számolok Ígéretére, hogy hetenkint a bécsi dolgokról egy cikket küld. (Igen le fog kötelezni, ha cikkeit úgy küldi, hogy azok a szombat reggeli postán megjőjenek s így az első ívén a vezércikk után nyo-

* Az akkori osztrák pénzügyminister, ki azóta Eötvös leányának (Mariskának) apósa lett.

massanak ki.) Küldje a cikkeket a *Politikai hetilap* szerkesztőségéhez. Jelenleg (mert szegények vagyunk) hónaponként csak 50 firt-ot küldhetek; ha, a mint reménylem, a 3000 előfizetőn túl megyünk, megduplázom. Fő-aggodalmam az, hogy Ön júliusra falura megy. Bizony szüksége van a nyugalomra s jól teszi, hogy e hónap alatt Keménynek nem ír; de vajon 4 cikk egy egész hónapban nem fér-e össze pihenésével? Bizony csaknem indiskrétiónak tartom még a kérést is, de Ön oly könnyen ír s mi cikkjeit oly nehezen nélkülöznék; lapomra csaknem életkérdés, hogy — főképp most kezdetben — Ön velünk legyen s ön barátja nemcsak elveimnek, de személyemnek is. Tehát ne tagadja meg kérésemet s kérje meg kedves nejét, hogy ne haragudjon nagyon reám, hogy békét nem hagyok. Mi az írandó cikkek irányát illeti, azt fejtegetni felesleges, röviden csak azt mondom, hogy éppen nem osztom D. nézetét, ki mindent csak a *magyar királytól* vár, sőt hogy ellenkezőleg, mindent csak az *alkotmányos Ausztria népeitől* remélek s csak ennek képviselőivel kezdet fogva akarok elérni.

S hogy annál fogva azt kívánom, hogy a birodalom két részének érdekközössége mentül világosabban kiemeltessék és a sympathikus szózatok, melyek mellettünk akár a Beichsrathban, akár a journalistika mezején felhangzanak, lapunkban mindig visszhangra találjanak. Barátaink irányában még gyengeégeiket is el kell viselnünk.

De sokat írtam, többet mint olyannak, ki 8 pohár carlsbadi vizet iszik, írni kellene s mit ön elolvashat.

Igen kérem, válaszoljon s nyugtasson meg mentül előbb, számolhatok-e cikkjeire.

Híve

Eötvös.

Tisztelt barátom!

A *Hetilap* július első hétfőjén s így azon hó 3-án fog megjelenni, s minthogy cikkét mindjárt a vezércikk után akarom nyomatni, igen szeretném, ha azt pénteken, vagy legfeljebb szombaton reggel juttatná kezembe. A cikk terjedelmére nézve röviden csak azt mondom: genieren Sie sich nicht, mentül hosszabb, annál jobb, azonban megelégszünk néha röviddel is. Önnek minden esetre jut hely s jobbat s közönségünknek kedvesebbet nem nyújthatunk. Nehezebb a második kérdés, melyet hozzám intéz, s csak avval vigasztalom magamat, hogy azok közé tartozik, melyekre felelni nem tudunk, de melyeknél az, a kinek felelünk, mégis megért. Én tisztán érzem, mily cikkeket kívánok, s Ön bizonyosan el fogja találni óhajtásomat, de az értelmezés nehéz lenne. Nem akarom, hogy mindig csak egy tárgyról szóljon s annyiban cikkei sem lesznek szorosán véve vezércikkek, s nem akarom, hogy sor, vagy rendszer nélkül mindenféle híreket közöljön, s így nem lehetnek cikkei pusztá correspondentia, — de azt szeretném, hogy levelezései magukban foglalják azt, mi Bécsben alkotmányos szempontból fontos előfordult, s hogy azt a situatio képévé állítsa össze, azon világításban, melyet lapunk szelleme kíván. Ez körülbelül oly világos, hogy egy német philosophiae professor sem mondhatná jobban, de Ön azért meg fog érteni. A fő dolog minden esetre az egésznek szelleme, s ez mentül barátságosabb Lajtán-túli constitutionális elvbarátaink iránt, annál jobb. Sokban nem elégszem meg eljárásukkal, főképp később bármennyi kérdés

lesz, melynél szét fogunk válni, sőt ellenkezésbe Jövünk, de ha rosszalva szólunk is, nem lehetünk eléggé kíméletesek, sőt barátságosak. Kik a magyar nemzet jövőjét fejedelmeik igazságszeretetétől várják, elméskedjenek a német sógorok gyengeségei felett s bókoljanak más felé, én mindent kölcsönös érdekeink felvilágosításától s azon szeretettől várok, mellyel mi is, amazok is a szabadság iránt viseltetünk, s abban keresem feladásomat, hogy a megzavart egyetértést helyre állítsam. Sikerül-e ez, s főképp mikor? azt nem tudom, de ha a váratlan jó hatást látom, melylyel a nemzetiség kérdéseiről kiadott röpiratom még a magyaroknál is lesz, (minek legbiztosabb jele, hogy a *Hírnök-ön* kívül senki ellene nem mer fellépni), s midőn tapasztalom, hogy törekvéseim még ezen legbájosabb kérdésben sem voltak eredménytelenek, reménnyel fogok munkámhoz. Mindenesetre könnyebb lesz hontársamat arra bírni, hogy a némettel fogjon kezet, mint arra, hogy az oláht s ráczot egyenlőjének ismerje. írja meg véleményét programomról. A bécsi lapoknak küldendő tisztelet-példányok iránt rendelkeztem, egyébiránt ma újra fogok utána nézni. Ha Bechbauer Pestre jön, szombaton az Akadémiában talál, mondja meg a szolgának lakását, hogy ha nem lennék ott, őt azonnal felkeressem. Vasárnap a Svábhegyen leszek. Hétfőn ismét az Akadémiában bureaumban, mert lakásomba nem megyek. Nagyon örülni fogok, ha az urakkal megismerkedhetem. Ég áldja meg!

Híve

Eötvös.

Tisztelt barátom!

Nem tudom, mennyiben igaz azon hír, hogy az országgyűlést kihirdető rendelet július 2-án fog kiadatni; azon esetre, ha ez csakugyan történnék, 1-ső lapunkban adhatnók ki azt, mely 3-án jelenik meg, mit a lapra nézve igen jó ómennek tartanék. Erre azonban szükséges lenne, hogy valaki a rendelet szövegét terjedelmes kivonatban nekünk telegraphirozza. Kérem tehát, legyen oly szíves és vállalja azt magára, vagy ha maga már nem lenne Bécsben, bizza azt más intelligens emberre. Általján véve, minthogy lapunk oly napon jelenik meg, midőn más nem jön ki, s így telegrammokat is adhatunk, kikérem tanácsát, mily módon rendelkezhetek legjobban, hogy fontos ügyeknek tudomására jussak, s mégis hasztalan költségbe ne verjem magamat, mert miután e napon más lapnak nem jár telegrammja s ezeknek költségét magam viselem, többbe kerülnek. Igen le fog kötelezni, ha saját cikkét mindég pénteken estre adja fel. Úgyszinte, ha azon lapokra figyelmessé tesz, melyek nemzetiségi röpiratomról szólnak. Lapunkhoz eddig igen jó kilátásunk van, az emberek többsége úgy megunta a hallgatást, hogy megtapsolna bárkit, ki azt félbeszakasztja. Meddig tart e jó indulat, nem tudom, de egy hasznot tenni minden esetre fogunk, hogy másokat is jelen tétlenségökből kiragadunk, s ha majd a *Napló* ismét felszólal, tudjak, hogy hajnalodik. Ég áldja meg önt!

Híve
Eötvös.

Tisztelt barátom!

Annyira el voltam foglalva, hogy Dessewffy levelei iránti kívánatát még nem teljesíthettem. Ma küldöm fel a könyveket, melyeket csak Bécsbe a Sparkassába küldök. Még nem is köszöntem meg cikkét; egészen úgy van írva, mint kívántam, s a jövőnek annyival több megnyugvással nézek elébe, mert tudom, hogy nézeteink a földolgozásokban megegyeznek, s mert így lapomban csak saját politikáját védi. Minden törekvéseinknek arra kell irányoztatni, hogy a magyar s osztrák alkotmányos párt érdekeinek azonosságáról győződjék meg, s az nem oly nehéz, mint látszik. Soha mesterséges eszközökhöz, a mit taktikának, sakkhúzásoknak neveznek, nem folyamodtam, s mégis, ha a múltra visszanézek, kevés barátaimmal sokat vittem ki, ha az embereket arról sikerült meggyőzőnöm, hogy alkotmányos garantiájokat a régi rendszer helyett a parlamentáris kormányban kell keresniök. Megmutatása annak, hogy a magyar alkotmány nem nagy biztosságot nyújt a szabadságnak, ha a magyar király Ausztriában mint absolut fejedelem uralkodik, talán még könnyebb. — Jövő hétfőn jön egy cikkem erről a tárgyról; igen szeretném, ha a bécsi lapok arról szólnának, pro, s ha kell: contra, sőt az utóbbit legalább bizonyos lapok részéről még jobban szeretném, ön talán tehet valamit ezen irányban. Minden esetre kérem, írjon s ha azt hiszi, hogy valamely matéria a lapban tárgyalandó í mily irányban, tudósítson. Reményelem, a viszonyt, mely lapunk s ön között létezik, nem fogja fel úgy, mint a *Napló*-hoz. Itt ön a bécsi dolgokra nézve valóságos

társ, mert ismétlem, meggyőződésem az, hogy egyet-
értünk. — Az előfizetők szaporodnak, de nem úgy,
mint reméltem, mert kezdetben nagy kárt tett, hogy
a D. környezete azt hirdeté, hogy lapom nem fog
megjelenni. S ezt tette az *Idők tanúja* is, és szóval
az összes conservatíy had. De nem aggódok. — írja
meg véleményét cikkeimről, de őszintén. Meg-
kísértem Adison modorát, meglátjuk, hogy' bír vele
a magyar publicum s én magam is. Isten önnel!

Híve
Eötvös.

(77)

Pest, VII/17. 865.

Tisztelt barátom!

Már most csakugyan alig tudom, min kezdjem
hálálkodásomat. A cikkeknél, melyek oly annyira
megfelelnek nézeteimnek, hogy ha szombaton látom
s a magaméval összehasonlítom, melyet a nyomdába
hozok, úgy rémlik, mintha egy előre készített terv
szerint dolgoznánk; vagy mindenek előtt azt köszön-
jem-e, hogy a bécsi lapoknál befolyását használta. —
Ha lapomnak sikere lesz, ez csak így érethetik el;
mert az idevalók épp úgy, mint a D. hívei csendes
ellenségeskedéssel viseltetnek irányomban. — Nem
bánom. Mert ha a journalistaságba ismét beleszokom,
épp úgy meg fogom írni cikkeimet, mint a többiek;
de discussió nélkül nincsen hatás, s arról biztos
lehetek, hogy az idevalók közül egy sem ereszkedik
discussióba, hacsak Törökkel nem küzdöm, ki,
mint hallám, nagy hadjáratra készül, ön esek után
bámolni fogja, hogy a helyett, hogy a polémiát

folytassam, mai cikkemet adtam ki, de azt azért tettem, mert főképp a *Neue Freue Presse* 14-iki cikke olyan, melyre kimerítően felelhetek, s mert szükségesnek tartottam, hogy a Reichsrath nagy érdemeiről nyilatkozzam. Az idevaló lapok csakugyan gúnyoló hangon kezdtek szólni, s ennek véget kell vetni. Most jót állok, hogy a feloszlásnál majd a lapok tisztességesen fogják magokat viselni, és nem vigyázhatunk eléggé. — Minden attól függ, hogy a két törvényhozás jó hangulatban nyilatkozzék egymás iránt, s vannak elegen innen és túlonnan is, kik mindent elkövetnek, hogy összevevessünk, s törekvéseik már most sem egészen eredménytelenek. — Az emberek nálunk veszteni kezdik türelmüket a jajveszéklés felett, mely Schmerling bukása után Bécsben támadt, s mint több onnan visszajött ismerősömtől hallám, a hangulat önöknél már is ingerlékeny kezd lenni. — A legnagyobb baj az, hogy a megalakulás még mindig késik, az emberek veszteni kezdik bizodalmut, s félek, ha valahogy avval lép fel a kanczellár, hogy a megyék csak ad hoc hívatnak össze s a jelen megyei tisztviselők megmaradnak, több helyen tűz lesz. Nem hiszi senki, mily ódium uralkodik ezen emberek ellen. Igaz, hogy ha csak tizedrésze annak, mit róluk beszélnek, igaz, ezen ellenszenv igen természetes, azonban valószínű, hogy ezen nézetek a hivatalvágy által is elősegítettnek. — A telegrammokat mindég oly késő küldik, hogy nem jelenhetnek meg; a mai éjfélt után jött a redactióhoz.

Ég áldja meg Önt. Ha éppen ideje van, írjon néha. Miután okos vagy józan szót alig hallok, legalább olvasni szeretnék néha.

Híve

Eötvös.

(78)

Pest, VIII/2. 1865.

Kedves barátom!

Szinte botrány, hogy ily soká nem írtam, de nem volt egy perczem, főképp miután a nagy hőség miatt az utolsó 10 nap rosszabbul érzem magamat, s nehezebben dolgozom. Eszem, úgy látszik, nem tartozik a gőzgépek közé; mentül inkább fűtik, annál lassabban jár; de azért Isten segedelmével a versenyt mégis kiállja másokkal. A lap lassan emelkedik, de eddig nem volt hét, melyben legalább 25 előfizetővel nem szaporodtunk volna meg. Mit Ön azon nehézségekről szól, melyekkel egy hetilapnak kiadása jár, azok mind tökéletesen állnak, s ha a *Napló*, eddigi taktikáját folytatva, lapomat ezentúl is agyon akarja hallgatni, akkor a *Hetilapból* napilapot csinállok, s pedig csak, hogy Keményt barátságatlan magaviseletéért megbüntessem, mert úgy látszik, a praenumeránsokon kívül nincs, mi ő reá hatással bírna; azonban, őszintén megvallva, sajnálattal tenném azt, mert ezáltal lapom megszűnnék az lenni, a minek alapítottam. — Miután mint író is egy bizonyos népszerűséggel bírok, ha a publicum tudja, hogy mindent, mit tőlem várhat, csak egy bizonyos lap hasábjain kaphatja meg, nekem úgy látszik — ha a lap hozzá még jó és olcsó végre — legalább ha egy esztendeig kitartok, mégis csak kapok annyi előfizetőt, hogy a lap megálljon s én fáradságomért 2—3 ezer forintot szerezzek; s ez nekem elég, mert ezen felül éppen egy *Hetilap-nál*, s csak ennél, kivihetem azt, hogy az egész lap egyéniségemnek bélyegét viselje magán, egy szóval nem valamely párt, hanem Eötvös József lapja legyen, s azoké, kik vele egyetértenek,

a kikhez rokonszenvet érez. — ön mosolyogni fog; ezen felfogás aus dem geschäftlichen Standpunkt nem igen helyes, de nekem éppen a jelen pillanatban ily lapra van szükségem. A hínárból, melybe jutottunk, nem pártok, hanem csak elszánt egyének segíthetnek ki, s ez egyszer Napóleont követem, s hivatva tartom magamat a missióra, a mennyiben erre oly ember kell, ki magával tisztába jött, hogy sem vagyontra, sem magas hivatalra nem számol — mert ezek által boldogítva nem érezné magát — s ki egy pacsirtának énekén inkább örül, mint száz fiatal óriás bőgésén, ki neki éljent kiabál. Meglehet, impopuláris leszek, de csak halálomig, és végre a népszerűség csak akkor legkényelmesebb, ha a bókokat viszonzni többé nem kell. — Ég áldja meg önt. írjon levelet is. De jó volt utolsó czikke!

Híve
Eötvös.

(79)

Pest, VIII/13. 865.

Kedves barátom!

Holnaputáni lapomban egy hosszú cikk fog megjelenni, melyben a *N. Fr. Pressének* feelve, a német kérdést tárgyalom. Gondoskodtam, hogy e cikk egész kiterjedésében a Lloyd-ban megjelenjék, s nagyon szeretném, ha a bécsi lapok arra reflectálnának. Éppen most államjogi kérdéseink discussiójára nincs kedvezőbb terrén. Ha azon párt hangulatáról (Kaiserfeld stb.), mely a Reichsrathhoz pártolt, privatissime valamit írhatna, ha egyáltalában egy kis utasítást adna, mily módon tárgyalhatom a kérdé-

seket úgy, hogy az Bécsben jobb benyomást tegyen, nagyon lekötelezne. Én természetesen az itteni hangulatot tartva szem előtt, tanácsát talán mindenben nem fogom követhetni, azonban mégis sokat tehetek, ha tanácsával segít. Legyen teljesen őszinte, s higye el, ha bakot lövök s figyelmessé tesz, még inkább fogom szeretni. Mondja, kérem, nejjének tiszteletemet.

Híve
Eötvös.

(80)

Pest, VIII/20. 1865.

Tisztelt barátom!

Idezárva küldöm tartozásomat július és augusztusra, azaz a pénzbelit, mert azért mindig lekötelezettje maradok, mind a gondért, melyet lapomra fordít, mind azért, mert tudom, hogy a figyelmet, melylyel a bécsiek lapomat kísérik, önnek köszönöm. Ha így haladhatok és Isten erőt s egészséget ad, oda jutunk, hogy a liberálisok a Lajtán innen s túl kezét fognak s ez az, mitől szabadságunk jövője függ. írja meg jövő hétfői cikkemről véleményét; ebben már közelebb lépek a dolgokhoz. Isten önnel!

őszinte barátja
Eötvös.

(81)

Svábhegy VIII/20. 865.

Tisztelt barátom!

Nem tudom, mennyi időm marad az írásra, a ezért a szükségessel kezdem: Szalay fordításával. Midőn ön pietásból Szalay iránt a fordítás elvállalására késznek nyilatkozott, s e nehéz munkát, a család

igen korlátolt helyzetét tekintetbe véve, ívenkint 10 írtért magára vállalta, saját s a család nevében legőszintébb hálámat fejeztem ki. Nem is tudom hamarjában, mi történhetett volna, mi nekem kedvesebb, mert legforróbb óhajtásom, hogy barátomnak e műve méltó alakban jelenjék meg a német közönség előtt. — Ön bizonyos intézkedéseket kívánt, azt, hogy a könyv Bécsben nyomassék, hogy füzetenként minden hónapban 8 ív jelenjék meg; hogy 8 ívnyi manuscriptum átadtván, a honorárium önnek kifizetessék; — s én mindezt így rendeztem el, megírva, hogy a honorárium általam fog küldetni; mi iránt vannak még kételyei? — Ha külön szerződést kíván, küldje meg formuláját, mely akár a könyvtáros, akár általam aláírandó, egyébiránt kérem mindenképp előt folytatassa a fordítást, s írja meg, mikor intézkehetnek Lauffer a nyomtatás iránt?

Utolsó levelemet azért adressiroztam Bécsbe, meri ön írta, hogy 10-én visszajön; igen köszönöm válaszát, s nagyon fogom köszönni, ha a bécsi hangulatról — (ad amicas aures) — mentül többször értesít. Miután az összes lapok nyilatkoztak a megyékről, szükségessé tartottam szintén elmondani nézetemet.

Mi a megyék restitúcióját illeti, egy véleményben vagyok a *Napló-val*, s kik az országot ismerik, jól tudják, hogy a megyék helyreállítása most is csak ugyanazon következtetéseket fogná előidézni, mint 61-ben. Miután a jelen állapotot senki törvényesnek nem ismerheti el, a megye sem azt, hogy kancellár és tárnok neveztetett ki miniszter helyett, nem mellőzheti hallgatással, sem a nem törvényes adónak beszédét nem vállalhatja magára, s így ha nem, is mindjárt, néhány hét múlva, s még az országgyűlés előtt, ott lennénk, hol akkor voltunk. —

Azonban mi a módot illeti, melyben a *Napló* e kérdésről szól, s főképp kormányi magasztalásait, nem csak nem helyeslem azokat, sőt megfoghatatlanoknak találok. Én már a *Hetilap* 1-ső számában — mi itt akkor nagyon rossz néven vétetett — kifejeztem meggyőződésemet, hogy a jelen kormányval együtt járni nem fogok; s most felhasználtam az alkalmat tisztán formulázni helyzetünket az ó-conservatív urakkal szemközt, nehogy a támogatást, melyben részesülnek, úgy magyarázza valaki, mintha majoritásuk lenne. — írja meg nézetét a cikkről. Mi magamat illet, teljesen igazsága van, hogy eddig még senki a lényeges különbséget köztem s a *Napló* között nem láthatja át, azonban minden lappal tisztábban ki fog válni helyzetem, s később küldőimhez tartandó beszédeimben s az országgyűlésen még inkább. Én részemről elhatároztam, mindenben a lehető pressióval lépni fel. Der verschwommenen Politik muss ein Ende gemacht werden; és ha a jövő törvényhozásnál nagy minoritásban maradok is, azért jót állok, legalább szándékaim s programmom iránt mindenki tisztában lesz. Azonban nem csak lehetségesnek, sőt valószínűnek tartom, hogy Deáktól nem válok el. Valamint az, mit az idén húsvétkor s főképp később a *Débatte-ra* kimondott, 61-iki programjától mérföldekre áll, úgy, ha a szükség azt hozza magával, tenni fog ő még más módosításokat is, s miután formulázni nem tud, vagy legalább nem könnyen, el fogja fogadni mások elveit, mint 48 ban s egész életében mindig tette: a kormányét, a határozati pártét vagy végre azt, mit én állítok fel, s mire azt fogja mondani, hogy az övé. S e három lehetőség között az utolsó a legvalószínűbb, miután ő nem kíván mást, mint hogy vezér maradjon, s én

nem kívánok egyebet, mint hogy a nemzet bárki által, de nézeteim szerint vezéreltessék. Egyébiránt a jövő meg fogja mutatni; én igen nyugodtan s így jól érzem magam. Nem tudom, mi lesz, de az iránt, mit teszek én, tisztában vagyok magammal, s mai nap ez is elég. Ha sok félremagyarázástól nem félnék, felmennék, csak hogy Önnel szóljak. Ég áldja meg; írjon legalább. Ne csak a lapban a publicumnak, de nekem is.

őszinte barátjának
Eötvösnek.

(82)

Pest, IX/13. 865.

Tisztelt barátom!

Levele az Alföldön talált, hol körülbelül 10 napot töltöttem. Ez oka, hogy csak ma válaszolok, miután Szalay históriájára nézve Laufferrel szerződésem lévén, ön kívánatának teljesítése nem magamtól függött. Lauffer nem ellenzi a dolgot azon feltétel alatt, ha ön a kéziratot átnézi s a mennyiben szükséges, javítja, mert enélkül nem sok bizodalunk van a tanácsosokhoz. — Mindezt ön levelének értelmében megígértem, s így ezen dolog rendben volna. Lauffer még ma ír a Sommer-féle nyomdába. Tegye magát avval érintkezésbe, mert még ez idén kívánja legalább az 1-ső kötetet kiadni; s minthogy a honoráriumot minden füzet után kegyednek küldöm fel, a siettetés, valamint a Szalay árváknak, úgy önnek is érdekében fekszik. Serkentse a tanácsnok urat, hogy fordítását folytassa; mert ha bele halna, vagy később felhagyna vele, önhöz tartom magamat, s csak azon feltétel alatt fogadom s fogadhatom el az egészt,

hogy önt kezesnek tekintem. — S így átestünk az első dolgon. A mi Balázs lapját illeti, járjon el egészen belátása szerint. Nagyon helyeslem, hogy magának a politikát egészen kikötötte. A naivitásig vitt szemtelenség, melylyel ezen úriember elmondja, hogy ő természetesen Deák pártjához tartozik, mert a mellett legtöbb előfizetőre számolhat, jellemzi az embert. Nagyon sajnálom, hogy több időm nincs; mert én egy hossza dorgatoriumra készültem menthetetlen hallgatásáért. Megvallom, hogy ön a *Hetilap* olvasóival jobban bánik, s hogy mint azoknak képviselője, csak dicséretet mondhatok, de néha a szerkesztőnek is dukál valami. Fájdalom nem mehetek fel, s így nem beszélhetünk (másképp rólam is elmondanák, mint most Keményről, hogy a szerződésért volt fenn, melyet mint szerkesztő a kormánnyal kötött), de épen azért szükséges, hogy néha egy bizodalmas levéllel kártalanítson. — A mit helyzetemről ír, az minden más viszonyok alatt így lenne, csak nálunk nem az, mert D. és egész eljárása unicum.

Miután Deákot és Eötvöst mint Castort s Polluxot mindég együtt nevezték, s miután az első semmi kérdésre nézve nem mondja el nézetét legalább alter egójának, mert az alter ego, ki ezen rejtélyt a politikában igen érdekesnek találja, de az országra nézve károsnak, nem ismervén Bruderkájának nézeteit, végre saját meggyőződését kénytelen kimondani minden egyes kérdésre nézve: országgyűlésig nem lesz egy tárgy, melyről véleményemet szabatosan s határozottan nem mondtam el s ennek csak két következése leend: D. vagy ellenem nyilatkozik, s akkor ő válik el tőlem, mit el fogok viselni; vagy elfogadja az egyes tételeket úgy formulázva, mint én

azokat formulázom, s akkor barátságunk csak még biztosabb lesz. Én az utolsót tartom valószínűbbnek, s akkor bizonyosan én leszek az első tömjénezői között. Szívemen fekszik, hogy eszméimet vigyem keresztül. Ha az én eszméimért őt éljenzik — míg lesznek a világon fülemilék, emberek szavát nem irigylem senkitől.

Híve: *Eötvös.*

(83)

Svábhegy, X/1. 865.

Tisztelt barátom!

Éppen most jövök a Lövöldéből, hol választóimhoz egy óránál tovább tartó beszédet mondtam. Fáradt vagyok, magyarosan mondva, mint egy kutya s azáltal, hogy mégis írok s ma vett levelére válaszolok, reményelem, jó példaként fogok szolgálni Önnek is, s arra fogom bírni, hogy valamivel többször írjon. A manifestumnak minden esetre azon igen csodálatos hatása volt, hogy míg egy rész in dulci jubilo rajong, addig éppen azok, kik máskor optimisták, mint sógorom (Trefort), vagy legalább erre hajlanak, mint ön, elbúsulnak. Nézetem szerint a két felfogás egyiránt tévesztett. Hogy azok közül, kik a most történeknél közreműködtek, többen a manifestumot csak első lépésnek tekintik, mely az absolutismushoz vezet: ez kétségtelen s bizonyosan még többen ezáltal a foederalismus felé törekszenek; de a végeredmény minden esetre tőlünk s még sokkal inkább azoktól függ, kik magokat a Lajtán túl alkotmányosoknak mondják. Én részemről előre látom a dolgoknak fejlődését; elköttem mindent, hogy a német constitutionalis párttal megegyezve, a foederalismus felül kerülésének elejét vegyem. Annyira

mentem ebben, hogy még Schmerlinggel is értekeztem a birodalomnak a dualismus alapján alkotmányos organisatiója iránt. Nézeteim ismeretesek Bécsben, hisz maga a *N. F. Presse* hivatkozott azon egyik levelezője előtt kimondott nézetemre, hogy a birodalom közös ügyeinek rendezése a két törvényhozás által történjék s abban a magyar országgyűlés s az engerer Reichsrath két egymásnak coordinált factornak tekintessék. Az eredmény az volt, hogy míg itt népszerűségemet vesztettem el, a bécsiek szépen kigúnyoltak, s hogy éppen ezért eszméim mellett akkor, mikor azok bizonyosan acceptabilisabbak voltak, mint most, pártot nem alakíthattam. Ugyanaz történt azon czikkeimmal, melyek lapomban jöttek ki, s melyekről a bécsi lapok körülbelül úgy szóltak, mint ha egy kanczellista írta volna. Mindezt nem azért írom, mintha ezen procedúra eljárásomra a legkisebb befolyást fogná gyakorolni. Holnap estve olvasni fogja beszédemet s ebből láthatja, hogy a németek, még az osztrák németek iránt is épp oly méltányossággal szólok, mint mindég, de írom azért, hogy eszébe juttassam, s ön másokat figyelmeztessen, miként ha azon eszmék, melyeket most az autonómiáról elfogadtak, nálunk nem állnak sokaknak pro grammján, azt nem mi okoztuk, hanem azok, kik ezen eszméket, mint minden méltányos kiegyenlítést, perhorrescáltak, kik, midőn reánk az ostromállapot mondatott ki, tapsoltak s mint az inas, ha új bérruhát kap, az alkotmányosság köntösében csak előbbi szolgai szerepöket folytatták.

És ha — a mit egyébiránt nem hiszek — a manifestum az absolutismushoz vezetne akár egyenesen, akár egy kis kerülettel a foederalismus által, ennek Lajtán-túli constitutionalis uraink lesznek fő

támaszai. Hisz az absolutismusnak több szolgára van szüksége, s ezért nem bámulom, hogy az ott annyi hívekre talál, még akkor is, ha Kuranda úr nagyreményű 4 fiát csakugyan a külföldre küldi, s így az osztrák birodalmat hatalmas támoszlopaitól fosztja meg. Ha a Lajtán-túli alkotmányos párt nem csak néhány emberből áll, mint Kaiserfeld, Bechbauer stb., hanem ha az valóságos párt, csak tőle függ, hogy az absolutismust lehetetlenné tegye. Állítsa fel tisztán az alkotmányos dualismus elveit, s jót állok, hogy a foederalismusnak nyakára hágunk, de szükség, hogy azt nyíltan s világosan tegye. Egyes általános phrasisok nem elégítenek ki senkit, s a tapasztalás, melyet én német-baráti érzelmeimmel tettem, nem buzdít senkit a követésre. Én, ki egész éltemen át magam álltam s ki minoritásban szinte jobban érzem magamat, meggyőződésemért eltűröm még az impertinens leereszkedést is, melylyel irányomban viseltetnek, de jó szándékaim nem biztosítják még constitutionalismusunkat. — Csalódik ön, ha azt hiszi, hogy politikai nézeteit nem osztom. Utolsó cikkében bátor voltam valamit törlni, de csak azért, mert féltem, hogy az a bécsiekre rossz hatással lehetne; egyébiránt teljesen osztom nézetét arra nézve, hogy az alkotmány simpla felfüggesztése ellen szót kellett volna emelnünk. S én tettem is volna, sőt meg is írtam a cikket, de nem adtam ki, mert miután többször kimondám, hogy a két factornak, melynek viszonyainkat rendezni kell, az engerer Reichsrathot s a magyar országgyűlést tekintem, s miután ezen eszme Bécsben akkor nem kellett senkinek, s tudom, hogy Deák is belsőképp ellene van, örültség lett volna ezeket magam ellen zúdítani, s a cseheket és lengyeleket is, azért hogy senki se csatla-

közzék hozzám. — Ma elmondott beszédemben egész világosan elmondtam nézeteimet a kérdésről. Én tulajdonképp erről akartam írni, de csak most jövök hozzá, midőn az időből jóformán kifogytam. Ante omnia hja meg véleményét. De másodsor — ha hatalmában áll — legyen azon, hogy a bécsi lapok ne nagyon dicsérjenek. Ha a *Freie Presse*, sőt az *Ost. d. Post* gáncsoskodik, hasznomra van. Mert úgy is sok van e beszédben, mi az itteni gyomroknak emésztetetlennek látszik, s ha ezt a *Freie Presse* és *Österreichische* még édességével borítgatja be, a falat még émelygősebbé válik. Hogy — ha birodalmunk fennáll — az általam kimondott elveknek jövője lesz, azt tudom, s el vagyok határozva mindent tenni mellett, habár előre látom, hogy úgy járok vele, mint a ministerialis rendszerrel, melyet Szalayval felállítottam s melyért Kossuth és Deák éljeneztetett, de éppen, hogy eszméim mellett valamit tehessek, szükséges, hogy népszerűségemet menagírozzam s ennek bécsi dicséretnek igen árthatnának. De vacsorához hínak, s valóban oly fáradt vagyok, hogy alig tudom, mit írok, azért elég mára.

Idezárok 100 frtot szept. és októberre. Laufferrel a dolgot még holnap rendbe hozom. Várom levelét, mentül elébb, annál jobb; s írja meg őszintén, mit mondanak a bécsiek beszédemhez. Megszoktam a schimpfelést, s azért ne genírozza magát, ha csupa gáncsokat ír is. Tisztelve nejét

őszinte barátja

Eötvös.

Tisztelt barátom!

Éppen a *Wanderer* cikkét olvastam el, midőn az Ön levele kezembe jött. Hogy a cikk jól esett, s hogy azt olvasva, nem csak szerzőjét, de azt is megismerem, hogy az nem hideg dicséret, hanem baráti nyilatkozat, csaknem felesleges mondanom, s azért nem is tudom, mi kifogásom lehetne ellene. Talán túlbecsül s ez úgy is van törekvéseim resultátumára nézve, de nem, a mi szándékaimat illeti. Elöl akartam járni, arra, hol az igazságot találni reméltem, s öntudattal lemondottam a tapsról és elismerésről, ámbár az jól esett volna; s így elmondhatom, hogy nem értem el annyit, mint Ön felteszi, s nem használtam oly sokat, de legalább ez után törekedtem, A ki mindig valami magas után nyúl, az, ha apró legény is, legalább annyira emelkedik, a mennyire természete szerint lehetséges. Mi jövőmet illeti, azt hiszem, ön a barátság optimismusával nézi azt; bennem fekszik-e a hiba, vagy másokban, nem tudom, de annyi bizonyos, hogy nincsen semmi talentumom a népszerűséghez. Tudva nem ártottam életemben senkinek s mégis akárhányszor hivatásuknak tartják, hogy nekem ártsanak. Most is, mit előre láttam, megtörtént. A *Hon* lefordítva az *Ostd. Post.* cikket, a legmalitiosusabb módon közli azt, s éppen azért ismétlem kérésemet, vigyázzon a centralista lapokra, hogy a kis popularitást, melylyel még bírok, ne rontsák meg; magamért föl sem venném, mert oda jutottam, hogy nem egy fülemüle, de egy pacsirta énekén inkább gyönyörködöm, mint 500 embertorok éljenzésén; de érzem magamban, hogy

bizonyos dolgok keresztülvitelére másoknál képe-
sebb vagyok, s ehhez a popularitásnak egy bizonyos
fokára szükségem van. Oly cikkek, mint *N. Fr.*
Presse-é, nem árthatnak, de ennél is » a kéz Ézsaué, de
a hang Jákobé volt; kiéreztem, ki inspirálta.

Mi jelen helyzetemet — azaz politikai helyze-
temet — illeti, az úgy jellemezhető, hogy D. agyán
most is egy bizonyos féltékenységet árul el irá-
nyomban (tudja Isten miért), de egyébiránt minden
pontban józanul szól. Egyes s éppen legfontosabb
kérdésekre nézve ugyanazokat monda nekem, mint
saját nézeteit, miket múlt ősszel én beszéltem neki
s mik akkor ínyére nem valának. Én erősen meg
vagyok győződve, hogy az ügynek fontos szolgálatot
fog tenni. Értzi a pillanat fontosságát, tudja, hogy
viszonyaink kiegyenlítését kivüle senki sem bírja
keresztülvinni s így ő fogja tenni ezt s evvel bevé-
gezni politikai pályáját. Két hosszú beszélgetés után
meg vagyok győződve arról, hogy benne a nagy
ambitio feltámadt s mióta ezt tudom, nyugodt
vagyok. A feladat tehát: támogatni őt, saját eszméi-
met lassankint belecsepegtetni s általa praeparálva s
feleresztve hozni publicum elébe. Kellemetlen szerep,
gondolja ön, s eszembe jut, mit minap egyszer irt,
mennyire nehéz, hogy az egyik Badeczky legyen, a
másik Benedek maradjon.

Higye el, én is máskép szeretném, mert a Badeczky
a rendjeleket, s Benedek a sebeket kapja, de ki tehet
róla, hogy a nagy szereposztó nekem éppen a hálát-
lant szánta; de ha valamit tenni akarok, el kell
fogadnom, s az ember azt is megszokja, főkép ha
eszébe jut, hogy az bizonyosan már másoknak is
jutott, s a história nagy emberei mellett talán igen
sokszor egy kis ember állt, kit senki nem nevez, s

ki hazája fejlődésére talán ép oly befolyást gyakorolt, mint e pillanatban én. Ha az országgyűlés előtt (talán az Akadémia megnyitásához) eljöhethetne, véghetetlenül szeretném, hogy mindenről szólhassunk.

Ungárról, ki minap írt, soha nem szóltam a lapról, sem másról, hacsak ne az az Ungár, ki egyszer Afrikában utazott s 7 vagy 8 esztendő előtt meglátogatott.

Laufferrel holnap ismét szólok s pedig mennnyörögve.

Prenumeranten kommen langsam, aber sie kommen!

Mily ember Heller, a *Neues Fremdenblatt* redactora?

Volt is nálam, írt is.

Ég áldja meg Önt. A napokban többet. Tisztelevellel,
nejét,

híve

Eötvös

(85)

Pest, X/24 1866

Tisztelt barátom!

Most veszem észre, hogy e levél első szava nem igaz, mert nem Pestről, hanem a Svábhegyről írtam, azonban annál igazabb, hogy rég nem vettem levelet, s hogy, mert a hiba bennem fekszik nyár után hogy levelezésünk mentől elébb fogatba jöjjön. Ön azóta az egész birodalmat utazott be, s nem csak a koronaországokat, mellyel sokakat uszítja magára. Az első természetes helyzetünk, a másikat sajnálom, de őszintén megvallva azt szeretném ha Ön sógorunkat meghallgatná.

Keményt azt természetesen nem ismeri, mert nem léphet érintkezésbe Önnel, de maga néhány bonne

tournurevel ismét mindent a jó kerékvágásba hozhat. Igaz, sok önuralomra van szükség, hogy a bécsi lapoknál türelmünket ne veszítsük. A *N. Fr. Presse* s főkép az *Ost. D. Fost* engem is kihoz sodromból és sokszor egy kis káromkodással könynyitek szívemen, midőn szemtelenségeit olvasom; de el kell túrnunk mindent, mert a birodalom viszonyainak békés kiegyenlítése constitutionalis úton csak úgy lehetséges, ha a magyar és a német elem kezét fognak. Ha összevesztünk, az absolutismus s a szlávok győzelme biztos, s én meg vagyok győződve, hogy a német journalismusnak egy része teljes öntudattal dolgozik e cél felé. Általján véve, ha időszaki sajtónk működését látom s meggondolom a hatást, melyet néha a legértelmentlenebb vagy legerkölcstelenebb firkászok előidéznek, csaknem kételkedni kezdek a sajtószabadság hasznain.

Ez természetesen köztünk marad, de annyi bizonyos, hogy ha a sajtószabadságnak eredményét csak Ausztria után kellene megítélnünk, a többség másképp ítélné ezen institutióról. Ennyi rossz akaratot s kajánságot látva, sokszor elundorodom. De, mint mondtam, el kell túrnunk s el fogjuk túrni, s kérem önt is, kerüljön minden keserű szót, legalább ne mondja senki, hogy a súrlódásokra mi adtunk alkalmat. Eddig a Correspondenz-Bureau embere nem volt nálam. Én is azonnal Gregussra gondoltam, s azt hiszem, el fogná vállalni. Mindenesetre jó correspondenst fogok szerezni az intézetnek, s gondolkodni fogok, hogy jól legyen értesítve, mi a jövő országgyűlésnél még fontosabb, minthogy a fő ügyek nagyrészt comité-ülésekben fognak tárgyalatni. Az eredményre nézve, azaz az országgyűlés eredményére nézve Kemény peszimista, mint mindég, Csengery is, de én

reménnyel nézek a jövőbe, s ha nem csalódom, Deák is, ámbár mást mond. Hogy néhány küzdelmeken fogunk keresztül menni, az kétségtelen s nekem Agy látszik, nem a határozatiak, hanem a kormány ellen. Én legalább azon alkotmányos institutiókat s a ragaszkodást a 48-iki törvényekhez nem tudom őszintéknek hinni. Mit mond ön ahhoz, hogy csaknem minden megyébe 3—4 mágnás ajánlkozik követnek? Nem bámulta-e, hogy lordjaink magok vetik meg a lordok házát; alig képzelhetnék erősebb izgatási eszközt a főrendi tábla ellen.

Három hete, hogy csaknem mindig rosszul érzem magamat s csak most akarok hozzáfogni Szalay beszédjéhez; bár oly jól tudnám megírni, mint ön, melyet ma harmadszor végeztem el.

Ég áldja meg!

Híve
Eötvös.

(86)

1/24. 1866.

Tisztelt barátom!

Ismét csak néhány sort írok, mert félnyolcztól mostanig nem maradt időm és egy fertály múlva a képviselőházba kell sietnem. Lauffer már újév előtt számolni akart velem, de miután ön írta, hogy a pénzre szüksége nincs, akkor elhalasztottam, később elfelejtettem s így csak a napokban jártam el kötelességemben. Az 1-ső kötet 22 ív (a magyar kiadásban, mely szerint szerződtünk), ebből a fordításért idezárva 220 frtot, kérek nyugtát, hogy azt gyámi számadásomhoz csatolhassam, úgy szintén nagyon lekötelezne, ha Vögerertől egy önhöz intézett elő-

mutatható levelet küldene, melyből világos, hogy ő nem csak a honoráriumra, de az ezutáni kiadásokra igényt nem formál. Szalay Ágoston, mint váltószéki elnök, roppant scrupulosus. Laufferrel még ma szólok a nyomtatás folytatása iránt, de arról biztossá tehetem, hogy a munkának félbeszakítása nem fekszik szándékában. A Bernére előre örülök, de még nem kaptam meg. Heckenast szándékáról még nem hallottam semmit. Annyi biographia jelent meg tőlem, hogy e részben elfásultam s nem bánom, ha egygyel több jön ki, bármi rossz legyen; azonban örültem volna, ha ön írná, mert bizonyosan jó lenne, s így ön abstinentiája, melyet barátsága okoz s az, hogy talán túl is becsül, mindenesetre Keménynek s magamnak kárával jár. Az országgyűlés menetében nincs semmi, mi azoknak reményét gyengíthetné, kik arra reménnyel tekintettek, sőt teljes meggyőződésemmel, hogy ha az eredménytelen marad, ennek nem mi, hanem egyedül a bécsiak lesznek okai. Ég áldja meg önt. Kérem irjon, s ne várjon becsületes választ, míg az Adreszen túl nem vagyunk,

híve

Eötvös.

(87)

Pest, II/5. 1866.

Kedves barátom!

Reménylem, eddig a lapokból is tudja már, hogy betegségemnek híre csak azon ügyetlenségek s hazugságok egyike, melyekkel a *Debatte* olvasóit tartja. Nem tartoztam soha az óriások közé, s így most sem tartom magamat a képviselő testület legegészségesebb tagjának, azonban annyi bizonyos, hogy hónapok óta

semmi sem történt rajtam, mi a közlött hírre alkalmat adhatott, s így az egész talán némelyeknek kívánata lehet, de bizonyosan nem való. Minap egyszer Ludvig volt nálam és szokása szerint mindenfélét beszélt a jövő kormány alakításáról stb., mire én, hogy az unalmas complimentirozásnak véget vessek, mondtam, hogy részemről semmi vágyam a kormányzás után, mert öregnek érzem magamat s ha egyszer a kérdések, melyek szőnyegen vannak, eldőlték, tudományos otiumba akarok vonulni. Ennyi igaz az egészből s habár a részvétnek örülök, mely irányomban ez alkalommal nyilatkozik, s melyet a sok levél bizonyít, melyben egészségemről kérdezősködnek: megvallom, örömmel verném meg a *Debatte* egész szerkesztőségét, mely ennyi levélírássra kényszerít.

Ég áldja meg önt. Jövő héten az *Adreszdebattenál*, ha Isten megsegít, megfogom mutatni, már azért is a *Debatte* pártfogóinak, hogy nem oly egészen haltam meg, mint ők szeretnék.

Híve
Eötvös.

Itt jó német tréfa járja:

Warum war Deák nicht zum Hofballe gerauscht?—
Adresse unbekannt.

(88)

Pest, II/19. 866.

Kedves barátom!

Végzetem, hogy csaknem minden levelemet bocsánatkéréssel kell kezdenem, de a legjobb szándék mellett mindig kifogyok időmből s csúnya szokása az embereknek, hogy ilyenkor mindig a barátok ügye marad el, mert engedekenységükre számolunk.

Soha inkább, mint most, nem voltam elfoglalva. Deák nem akarta, hogy discussió legyen, s így egész tevékenységemre és erélyemre volt szükségem, hogy azt előidézsem. Legjobb barátaim elhagytak, sőt nehezteltek, mert magamat a szólásról lebeszéltetni nem engedem. De végre keresztülvittem szándékomat s nagy lépést tettem előre, nem csak azért, mert practice megmutattam, hogy végre én is keresztül vihetem akaratomat, de mert nagy előny, hogy a *hatalmi állás*, melynek megemlítése az adreshben kerületett, sőt melyről szólni D. által tilos volt, nem csak általam emeltetett ki, de most a discussiónak egyik fő részét képezi. Ha egyszer a magyar törvényhozás a constitutionális érdekek ugyanazonosságáról győződik meg, s átlátja, hogy Ausztriának hatalmi állása saját jólétünk sine qua nonja: a kiegyenlítés — nem mondom: azonnal, — de biztosan sikerülni fog, s ezt legalább a képviselőház többségénél elértem, egy beszéd által (?); bármi kérkedően hangzik, mégis úgy van, s pedig azért, mert a ház többsége már, mielőtt szóltam, erről meg volt győződve, és csak az kellett, hogy valaki bátorsággal bírjon és kimondja. (Mindezt természetesen csak ad amicas aures írom ön orientációjára.) Beszédemet nem extemporizáltam, mert kevés van benne, mit elébb nem írtam volna fel, de azon formában, melyben elmondám, csak szólás között csináltam össze. Nagyon veszélyes terenumon jártam s így nem tudtam előre, mit s mennyit mondhatok, míg a beszéd hatását láttam. Mondja ezt, kérem, Grasznak is, ki tőlem a beszédet kérte, s kinek azt csak azért nem küldhettem fel, s nem is válaszolhatok, mert nincs időm.

A bécsi journalismus ez ízben úgy viselte magát, hogy megcsókolhatnám — azaz a feleségeiket, azon

esetre, ha 40-en túl nincsenek. — Ha hiúbb lennék, oly ítéletek, hogy nézeteimet a világ minden részeiből szedegetem össze, rosszul esnének, s boszankodnám a tréfákon, melyeket képviselőtársaim a felett csinálnak, hogy beszédem németeimnek, kiket annyira becsülok, még sem tetszik — tegnap egész este a clubban avval mulattak, s egymásután felolvasták a bécsi lapok Ítéletét; — de semmi sem emelheté beszédem hatását inkább, semmi nem bátoríthatta volna a többieket úgy, hogy e térre kövessenek s ezért Isten áldja meg az *Alté* és *Neue Presse-t* és az *Ost Deutsche-t* vélek együtt (a *Wanderer-t* nem olvasták rám, mert ez alkalmasint megelégszik.) — Igen szeretném, ha jövő heti lapomban egy levelet írna a bécsi hangulatról, melyben kiemelné, hogy a népstimmung más és szintén a constitutionalis érdekek egységéről van meggyőződve; reflectálhat e mellett beszédemre, csak természetesen ne dicsérjen nagyon, máskép nem adhatom. Sietek az ülésbe s így csak röviden ismét bocsánatot kérek, hogy az idemellékelt 100 frtot ily későn küldöm, de elfelejtettem. Nem kissé veszedelmes-e oly feledékenység, mely már pénz-küldésre is terjed? Denique vénülünk.

Nejét tisztelve

híve

Eötvös.

(89)

Pest, IV/8. 866.

Tisztelt barátom!

Mindég jól esik, ha valamely körbe lépünk s az első, kivel találkozunk, régi ismerős, ki barátságosan kezét szorít s így ön telegrammja, bár nem váratlan hírt hozott, kellemesen lepett meg. Mondjon érte

Frankenburgnak is köszönetet. Mi magát az állást illeti, most, midőn az elnökséget egészen saját belátásom szerint vihetem, meg fogom kísértetni, a létező erőkkal mit vihetek ki. Annyi bizonyos, hogy az állásnak egész fontosságát belátom. Mindég az volt meggyőződése, hogy nemzetünk jövője tisztán kulturakérdés; igaz, attól függ, vajon civilizatio tekintetében a népeket, melyek között lakunk, mennyiben haladjuk túl, s itt a dolgok természeténél fogva az Akadémiát illetné az első szerep. De mit s mennyit fogok kivihetni, az más kérdés, és félek, itt is úgy járok, mint mindenben: hogy tisztábban látom másoknál, mit kellene tenni, de másoknál kevesebbet viszek ki. Kedélyem s elmém jó vagy rossz tulajdonai teszik-e ezt, azt magam sem tudom, de a tény tagadhatatlan s talán mert vénülök s ilyenkor érzékenyebbé válunk, néha nagy levertséget érzek, mely nem megy annyira, hogy törekvéseimet megszakítsa (látni fogja, hogy például éppen most az Iparegyesülettel bajlódom s leveleket s felszólításokat küldök szét több száz intézethez), — de végre fáradtnak érzem magamat s miután éltemnek más jutalma így sem lesz, vágyódom a nyugalom után. Politikai körben a dolgok úgy állanak, mint közönségesen. Most sem kétkedem, hogy a dolgok jóra fognak fejlődni, mert azt a helyzet úgy hozza magával, de lassan és nem is oly jóra, mint egy kevéssel több észszel hatalmukban állna, ön levelei a *Hetilapban* a legjobban hatnak. A legfontosabb az, hogy köztünk s a Lajtántúli szabadelvűek között valaha egyetértés jöjjön létre, erre az Ön bécsi levelei sokat tesznek. A jövőben jó lesz, ha Ön is azon befolyásra reflectál, melyet a német kérdés saját ügyeinkre szükségkép gyakorolni fog. Holnapi lapunkban e

tárgyról szólok. Nagyon jónak tartanám, ha egy, vagy ha lehet több bécsi német lapban kiemeltetnék az, hogy az események nézeteimet igazolják s hogy én voltam az első, ki már 1861-ben, sőt előbb a német-kérdés megoldásának szükségét láttam s azon nézetből indultam ki, hogy az Osztrák-birodalom belső alakításánál mindig azon viszony tekintetbe vételével kell haladnunk, melyet Ausztria Németországban elfoglal s melyről lemondani nem lehet. Ennek felemlítése a bécsi lapokban erősíti az én helyzetemet itt; úgy is egész állásomat azon kis tekintélynek köszönöm, melylyel a külföld előtt bírok. Itt eltűrnék, mert látják, hogy a határon túl egy bizonyos fokig becsülnék s nem igazolhatnák, ha éppen semmibe sem vennének; azonban valóságos állásomnak már lapom is mérlegéül szolgál, melynek előfizetői nem növekednek. Részint ezért s hogy a sok kellemetlenséget kerüljem, mely a lapnak vasárnapom szedésével jár, a lapot — ámbár az újesztendeig hétfőn fog megjelenni — ezentúl is már szombaton készítjük el s azért kérem, küldje cikkét mindég úgy, hogy a pénteki postán nálunk legyen. Ha ideje van, azaz nem volna is, de egy pár perczet talál* írjon néha, valóságos jótéteményt tesz velem; ámbár reggeltől estig emberek között vagyok, nem képzelem, mennyire izolálva érzem magamat.

Ide mellékelve küldök 100 frtot pro Marti et Áprili. Ég áldja meg önt, mondja nevének tiszteletet s ne felejtse őszinte barátját

Eötvös.

(90)

Pest, IV/29. 866.

Tisztelt barátom!

Minthogy ápril 7-én írtam és levelemmel 100 frot küldtem, s a mint hallom, a postán csak 14 napig reklamálhatni, kérem, tudósítson pár sorral, vajon leveletem megkapta-e? Mi itt élünk, a mint tudunk, sok bajjal, főképp miután a horvát deputatio is itt van, s más terhes foglalatosságainkhoz még az is járul, hogy szeretetreméltóságban excelláljunk.

Ég áldja meg Önt. írjon, ha lehet, pár sorral többet is.

Híve
Eötvös.

(91)

VI/10. 866.

Tisztelt barátom!

Akkorra halasztottam köszönetemet, mikor a könyvet elolvastam, s látom, nagyon is hosszú időre halasztottam el. De ön, reménylem, nem veszi rossz néven, s talán a kiadó is megbocsát. Mondja neki nevemben, hogy nagy érdemet szerzett magának, midőn önt arra birta, hogy e munkára vállalkozzék, mert ennek köszönjük, hogy Széchenyiről végre jó biographiát bírunk; de ezen érdem mellett van egy nagy bűne is, s ez az, hogy a legnagyobb magyar jellemzése, mely sokára bizonyosan a legjobb fog maradni, nem magyarul jött ki. Részben — mi azon hatást illeti, melyet e könyv közönségünkre gyakorolhat — részben a bajon fordítás segíthet. Politikusaink a fordításban is feltalálhatják a nagy igazságokat, miket ön elmond s mik némelyeknek keserűeknek látszanak:

talán, de annál egészségesebbek; de azok, kik a fordítást magokra vállalták, semmi esetre nem adhatják vissza a könnyűséget és gratiát, melylyel ezen biographia íratott, s így a könyvnek egyik irodalmi érdeme a magyar közönségre nézve elveszett. Valószínűleg szeretné hallani ítéletemet. — Nagyon sajnálom, hogy egy pár órát nem tölthetünk együtt s teljes őszinteséggel elmondhatnám nézeteimet az egyes részletekről. így csak röviden szólhatok, s ennek nem nagy hasznát veszi.

Mindenekelőtt elmondhatom, hogy az életrajzot jónak, irodalmi tekintetben igen jónak tartom. Hogy az fővonásaiban igazságos is, sőt hogy az egész könyvben talán nincs semmi, mi magában véve nem igaz, és mégis van egy vonás, mely hiányzik, s mely miatt Széchényi képe nem felel meg egészen a valóznak, legalább azok előtt, kik őt közléről ismerték. — Mind azon jó s nagy tulajdonok, melyeket róla elmond, teljes mértékben meg voltak benne. Nagy ész, erély, kitartás, hazaszeretet, a képesség eszmékért feláldozni magát, egyszóval minden, mi nagy férfiban szükséges; — csak egy hiányzott — az ember-szeretet, s valamint ez okozta, hogy a nép, — mely barátjait ösztönszerűleg ismeri, — iránta soha igazi sympathiával nem viseltetett, úgy kétségen kívül ez volt oka, hogy midőn a sors keze reánk nehezedett, — ő összetört.

Széchényi szerette hazáját, szerette a nemzetet. Hazájának nagysága s a nemzet jövője magas fogalmak voltak előtte, melyekért semmi áldozattól vissza nem rettent; de nem ismertem embert, ki az egyes individuumok iránt hidegebb és közönyösebb lenne, mint ő volt. Hazáján kívül csak ön-személye volt az, mi számolásainak tárgyát képezé és innen magya-

rázható, hogy midőn a remények, melyekkel hazája és saját jövőjére gondolt, elenyésztek, nem volt semmi, miben vigasztalást találhatott volna, sem neje, sem gyermekei, sem mindazon jó, mit szűkebb körben tehetett volna. Éppen oly embernek, ki életét nagy céloknak szenteli, s kire mindig nagy csalódások várnak, még több szüksége van a szeretetre, mint másoknak, és ez a szeretet képessége, ez az, mit tőle a természet megtagadott.

Nézzen végig az egész pályán, melyet ön oly ragyogó színekkel festett le: fényes pillanatokat fog találni, nagy tevékenységet és erélyt, roppant sikert, lángoló szenvedélyt, de melegséget, őszinte ragaszkodást sehol, s ezen férfiú, ki magát joggal a nemzet napszámosának nevezhette, s kinek élete minden egyes magyarra nézve áldás vala, egész életén át nem szeretett. Senki nem áldozott többet hazájának, mint ő, — mert hisz feláldozta életének minden napját a közügynek, — de nem hiszem, hogy esetet hozhatna fel, midőn a legkisebbet, csak kényelmét is, valamely kedvesének áldozta volna fel, s azokhoz, kiket barátjának nevezett, csak egy nappal tovább ragaszkodott volna, mint azt nagy céljainak elérésére szükségesnek tartá. — Szerette az egész hazát, vagy helyesebben mondva lelkesedett a haza fogalmánál, de az egyén nem volt semmi egyéb előtte, mint eszköz, melyet nagy s nemes célokra használt fel, de pusztán eszközül, eldobva azt, s lábbal taposva, mihelyst haszontalanná vált vagy éppen útjában kezdett állni; s ha megengedem is, hogy éppen e tulajdon vagy hiány volt az, mi őt sokban elősegíté, bizonyosan ez kulcsa azon nem szeretetre méltó tulajdonoknak, melyeket benne ismertünk: az aristokratikus gögnek, a türelmetlenségnek, a hideg gúnynak, mely oly

sértően hatott, s ez oka nagy szerencsétlenségének is, mely alatt összerogyott, midőn a hazát, melynek kizárólag élt, melyen kívül semmit sem szeretett, veszve hívé, s a nagy világon magányosan találá magát, csak azokat látva maga körül, kik iránt semmit sem érzett, s kiknek szeretete őt nem boldogíthatá, mert nem tudta viszonzni.

Nem tudom, ön így fogta-e fel jellemét; ha igen, mindenesetre jól tette, hogy nem monda el biographiájában. Ily könyveknek fő célja, hogy példányokat állítsanak fel s azért a hiányok, melyeket nagy embereinkben ismerünk, nem a közönségnek valók. Ugyanezt tettem én is Széchenyi emlékeszédében és igen kérem önt, ne közölje e nézetemet *senkivel*, de önnel, ki őt oly jól ismeré, közölni akartam nézetemet s igen örülni fogok, ha ön azt nem osztja; valóságos nyereségnek tartanám, ha egy vonással figyelmeztetne, mely ítéletemet megczáfolja, hogy e nevezetes férfiút, kit annyira tisztetek s kinek, mint minden magyar, hálával tartozom, szerethetném.

Mit ön a ministerialis állásról ír, hála Istennek, nem teljesült s reményelem, még soká nem fog teljesülni; sokan s maga a Felség, is azt monda felőlem, hogy álmodozó vagyok — ein Traumer; — legjobb reám nézve, hogy így megyek át életemen s halálom után azt mondják felőlem, hogy álmaim teljesültek. Mi Széchenyiben hiányzott, az bennem túlmértékben megvan s ezért mentől idősebb leszek s higgadtabban ítélek magamról, — annál inkább belátom, hogy elleneim nemcsak magamra, de a közügyre nézve is érdemet szereztek maguknak, midőn a lehetőségig háttérbe szorítottak.

Azoknak vagyok egyike, kik arra valók, hogy előljárjanak, de a gondolat s nem a cselekvés mezején,

és ebben sem új conservativok, sem mások nem fognak akadályozni. Ha ideje van, írjon s emlékezzék barátsággal hívére

Eötvösre.

(92)

VI/17.866.

Kedves barátom!

Ide mellékelve küldök 100 frtot, s egyszersmind a szomorú jelentést, hogy a hetilap e hó végével megszűnik. Csak méltányos, hogy ily esetben az apa azoknak, kik meghalt gyermekének legnagyobb jóltevői voltak, köszönetet mondjon, s azt teljesítem, midőn Önnek hálámat fejezem ki s pedig kétszeresen, mert tudom, hogy buzgó közreműködését főképp irántam érzett hajlamának köszönöm. — Az okok, melyekért a lapot megszüntettem:

1-ször. Mert nincs időm, hogy azt jól vezessem.

2 ször. Mert a jelen pillanatban hetilapnak nincs hatása.

3 ször. Mert már is 1700 frtot vesztettem, s nem vagyok eléggé gazdag, hogy ezen időtöltést folytassam.

Egyébiránt a lapnak volt némi hatása is, és Bismarck legalább telj esí té Önnek azon jövendölését, hogy a nagy német-kérdés küszöbén állunk, s végre a kérdés mikénti eldöntésétől függ egész jövőnk.

S most még egy kérést. Az, hogy Önhöz írásban is intézem, leginkább bizonyítja bizodalmat, de tudom, hogy ebben épen oly helyesen cselekszem, s ép úgy nem csalódhatom, mint politikám combinációiban.

Ön ismeri politikai pályámat. Egyik főbb kelleme abban áll, hogy mintán egyes kérdéseket én initiáltam s mellettök éveken át küzdöttem erélyesen, végre elveim győztek, de másnak dicsőségére. így jártam a városi kérdéssel, a parlamentáris kormányral, a nemzeti egyenjogúság kérdésével, egy szóval mindig. Tagadhatatlan, hogy a német-kérdés megoldásának közeledését s azon összekötését, melyben az a magyar-kérdéssel áll, senki nem említette nálamnál elébb, s többször és határozottabban. Tulajdonkép ez volt 50-től kezdve egész politikám sarkköve, s azon pont, melyből kiindulva, a dualismusként szükségét hirdetem. — Miután Ausztria harcának oka nem más, mint hogy állását Németországban ne veszítse el és miután ennél fogva szükségképp a dualismus eszméjéhez kell áttérnie, igen óhajtanám, ha az, mit e kérdésben tettem, feledékenységbe nem menne. Nem hiúságból óhajtom ezt, de azért, mert ha a közönséget figyelmeztetik, hogy a kérdésben senki nálamnál helyesebben nem látott, ez erősíti állásomat s én, ha lehetne, most kívánnék erős állást, hogy azt saját eszméim előmozdítására használjam fel. Nem tudom, megvan-e iratom: *Die ungarische Frage aus dem Standpunkte der Einheit Deutschlands*. Ha nincs, elküldöm a napokban, keresztkötés alatt. Igen szeretném, ha ezen iratról most a bécsi lapokban szólnának. Korszerű s bár öt év előtt írtam, minden, mit Ausztria állásáról Németországhoz, s a porosz- és osztrák viszonyokról mondok, még maiglan illik. Ön befolyása által ezt talán eszközölhetné, s nagy barátságot tesz nekem, s úgy hiszem, nagy szolgálatot az ügynek is, melyet most semmi nem segíthet inkább elő, mint azon meggyőződésnek terjesztése, hogy ki a birodalom duális-

tikus alakítása ellen küzd, tulajdonkép Bismarck politikáját segíti elő. Ég áldja meg Önt! Várva választát — s bár hosszú legyen! —

híve
Eötvös.

(93)

Húsvétvasárnapján, IV/21. 1867.

Tisztelt barátom!

Ma feltettem, hogy nem dolgozom semmit s nem is tettem mást, mint hogy a délelőtt nagyobb részét a botanikus kertben töltöttem s a tanár nem lévén otthon s a kertészlegények nem ismervén, többet tudtam meg, mint cultusministernek szokása. Nemcsak dolgozni nem akartam, hanem írni sem; de hazatérve, kezembe vettem a *Magyarország-ot*, láttam Ön nevét, elolvastam cikkét, s ott találtam a szép piros tojást számomra s most leültem, hogy megköszönjem, mert ámbár nem vagyok hiúbb másoknál, — legalább író- és politikus társaimat értem, — de jól esik, ha itt-ott egy okos embernek eszébe jut, hogy bizonyos dolgokat, melyekről most a verebek is csiripelnek, én mondtam ki először az országban s hogy célként mertem kitűzni magamnak oly dolgokat, melyek akkor még reménynek is nagyoknak látszottak. Ebből láthatja, hogy bármit beszéljenek egyesek, nem látom a jövőt oly borosnak s nem mondok le a jövőről, habár Strossmayer azt állítja is, hogy ahhoz nincs jogunk.

Meg vagyok elégedve helyzetünkkel s hiszem, vagy inkább érzem, — mert vannak instinctusaim, — hogy szebb jövőnek megyünk elébe s így kedélyi állapotom jó; annál rosszabb a oorpus delicti.

Májam Karlsbad után sóvárog, fejem zúg, lábaim romlanak; egy általjában mint rokkant katona fogok résztvenni a győzelmes sereg diadalmenetében s annyira el vagyok halmozva munkával, hogy alig győzöm. De carpe diem Jóska, carpe, quam minimum credula postero s előre megyek 24 lóerővel. Ha csak őszig tartom ki, annyit fogok tenni, hogy ha a szolgálatból elbocsátanak s a régi kocsisokat fogadják vissza, ezek Augiás-istállójukat nem is ismerik meg, s bizonyosan soha többé oly jól — so kannibalisch wohl, mint Goethe mondaná — nem fogják érezni magukat, őszig, ha Isten megsegít, a pátens ügye rendben lesz, a szerb iskolák s egyházak szervezve — s pedig az illetők megelégedésére — és a zsidó zsinat összehalva. Ezeken kívül, hogy mulatságom is legyen, rendezem a foundationális javakat, felépítem a Lipót-templomot, építek egy nagy chemiai laboratóriumot az universitás számára s visszaállítom a győri jogakadémiát. Ennyit, ha élek, bizonyosan teszek; ha idő marad, van még más dolgom is. De ebédre hlnak s enni is kell s így elég mára. Költeményeimet elküldtem s leírva a *Lobogót** is. Nagyon szeretném, ha jól fordíttatnék le, talán mert szeretem művemet, talán mert bizonyosan utolsó versem, talán mert 2 strófa fiamtól van, ki akkor 13 esztendő volt s jót állok, nem találja ki senki, melyik? Ég áldja meg önt! — Szeresse

hívét
Eötvöst.

* Címe a kötetben: *A zászlótartó.*

(94)

IV/29. 1867.

Tisztelt barátom!

A német közmondás: »Wem Gott ein Amt gibt, gibt er auch Verstanát, mint sok, mi Németországban helyes, nálunk nem alkalmazható; legalább reám nem; én eddig csak az észnek tetemes megfogyatkozását tapasztalom. Naponként kevesebb jnt eszembe s ha így haladok, nemsokára rám illik, mit a bécsiek Nádasdy-ról mondtak:

Er ist Minister
Wenig liest er
Und was er liest, vergisst er.

Annyira azonban még most sem jutottam, hogy levelemben a sok Excellenciás czímet nem sokaltam volna meg. E sallang jó az Adreszre, benn a levélben nem szeretem, mert miután Isten segedelmével tovább fogunk levelezésben maradni, mint excellenciásságom tart, jobb, ha a régi stylusnál maradunk. Egyáltalában én — mint azt tegnap választóimnak is megmondtam — Eötvös József akarok maradni, ámbár az előbbi kancellár jónak látta nevemet a hétszemélyes tábla elnökének ajándékozni, minek következtében, mióta az bárónak neveztetett, csaknem naponként a legboszantóbb kérdések fordulnak elő s leveleim hozzá s az övéi hozzám hordatnak. Költeményeim már a múlt héten küldettek fel. A 67. bizottmány munkálata fordításának nyomdászamlája a miniszterelnökhöz küldendő, ki egyébiránt jövő szerdán vagy csütörtökön Bécsbe jön s kivel együtt én is felmegyek. Szóval többet mondhatok közdolgainkról, annyi azonban bizonyos, hogy mindenesetre sokkal rosszabbul is mehetnének. Üres pénztárral és igen középserű erővel csudákat művelni nem lehet, de ki a megyék

eddig eljárását figyelemmel követi, az meg fogja valani, hogy a helyreállítás nagy experimentuma jobban sikerült, mint 61-ben. Fognak-e a megyék igen czélszerű administratív szerkezetnek mutatkozni, az más kérdés. Műveltségi állapotjaink mellett nem tartom valószínűnek, hogy 52 oly tisztikart állíthassunk fel, mely a jelenkor szükségeinek megfelel és talán sokan, kik most a megyéért rajongnak, úgy fognak járni rövid idő múlva, mint az járna, ki kedvesét 18 évig nem látta s az alatt róla álmodva, azt mindig még imádja, míg vele találkozott s meggyőződik, hogy talán saját ízlése is és még inkább kedvese azóta megváltozott. De ezen belátás mindenesetre csak később várható, most még a mézesheteket éljük s én mindenesetre igen örvendetes jelnek tartom, hogy eddig még nem ütötték le senkinek fejét. — 2-án, reménylem, találkozunk, vagy legalább 3-án keresem fel reggel Herczeg Károlynál, hacsak nem kerülök ágyba. Tegnapelőtt is ott voltam, tegnap választottak s ma ismét csehül érzem magamat

őszinte barátja

Eötvös.

(95)

Pest, V/14. 867.

Tisztelt barátom!

A napokban Grasz felszólított, hogy Freiligrath subventiójára ujak alá; magától értetik, hogy ezt örömmel teszem, de nem akarok sem piszkos, sem kérkedő lenni, ezért kérem, írja meg, mit adjak? De őszintén kérem. — Magas tanítványa virágokkal fogadtatott, s napról-napra nő a lelkesé-

dés, mely irányában nyilvánul. Valamint hiszem, hogy soha az országnak nem volt királynéja, ki azt inkább érdemié: úgy tudom, hogy soha nem volt olyan, kit így szerettek, és én a jövőhöz bizodal-
mamat éppen ezen érzésre alapítom. — Az érzelmek — legalább a népnél — sokkal nehezebben változ-
nak, mint meggyőződése, s én mindig úgy voltam meggyőződve, hogy ha egy korona, mint 1848-ban a magyar, széttört, azt csak a nép szívében ébresztett nagy érzelmek lángjai forraszthatják össze. — Három századon át megkísértettük a hittel, s megpróbáltuk reménynyel is több ízben, de egy mégis hátra volt: az, hogy a nemzet a dynastiának valamely tagját igazán, szíve mélyéből szeresse, s minthogy ezt most elértük, nem aggódok a jövő iránt, ön talán mosolyogva mondja, hogy poéta vagyok, és meglehet; valóságos aristokratát és excellenciás urat ő Felsége minden hatalmával nem csinálhat belőlem; de meg fogja vallani azt is, hogy minden poétaságom mellett elég jól láttam előre a dolgokat, s hiszem, most sem fogok csalódní. Ég áldja meg Önt!

Öszinte barátja

Eötvös.

(96)

Budán, V/24; 867.

Kedves barátom!

A *Wanderer* tegnapi számában keményebben nyilatkozik a trónbeszédről, mint bármily oppositionális lap. Elvonatkozva attól, hogy nézetem szerint nincs igazsága, mert az, ha a *schwungvolle phrasisek* hiányzanak, főképp Ausztriában, hol azoknak bőségében voltunk, inkább érdem; de magában az, hogy

épen a *Wanderer* nyilatkozik így, kit irányunkban barátságos lapnak ismer a világ s kiről sokan felteszik, hogy a magyar kormány intenióit ismeri: — nagy baj, s igen természetesnek találom, ha Benst az iránt keserűen panaszkodik. Mintán a czikk megjelent, nem tudom, miként lehetne segíteni rajta; csak arra akarnám kérni, miként befolyását Grasznál arra használja fel, hogy ily dolog ezentúl ne történjék. Abstrahálva minden egyébtől, a *Wanderer* szava mindég fontossággal fogna bírni, már csak azért is, mert az összes bécsi journalistikában nincsen lap, mely jellem tekintetében vele mérkőzhetnék. A *Wanderer* becsület dolgában mint valóságos unicum áll a többi bécsiek között s ezért meg vagyok győződve, hogy a magyar kormány rosszalása vagy megalégedése ott, hol bizonyos nézetek forognak kérdésben, Grasza nem fogna bírni semmi befolyással. De úgy vagyok meggyőződve, hogy azon politika, melyet a *Wanderer* képvisel, nem kívánja, hogy Beust tekintélye csonkíttassék, sőt azon elvek, melyekért e lap küzdött, csak gyengítettnek, ha B. állása megrendítetik, mi okvetlenül bekövetkezik, ha épen a liberális s magyar érdekeket elismerő lapok nyilatkoznak ellene. A centralistáknál s kik hozzájuk szítnak, úgy sem számolhat pártolásra. Ha e sorokat el bírja olvasni, csakugyan nagy mester, de ha ez önnek nehezebbre esik, mint a sorok között olvasni s így sok időt tölt firkálással, annál tovább kénytelen reám gondolni. Mit mond a pátens megszüntetéséhez? Sokat dolgoztam e tárgyban, de sikerült, s még jobb következéseket fog előidézni, mint magam gondoltam; mert számtalan beszélgetés és levélírás által végre odajutottam a dologgal, hogy a patentalis községek nagy száma még a convent

előtt visszalép, s hogy ez a patentalista papokat nyílt karokkal fogadva, még szemrehányással sem fogja illetni. Ég áldja meg önt!

Híve
Eötvös.

(97)

Pest, V/28. 867.

Kedves barátom!

Két levélre kell válaszolnom s csak addig írhatok, míg Andrassy jön, kit már egy fertály óta várok, így hát rövid lesz a levél is. Mindenekelőtt mi a *Wanderert* illeti: tetszik átlátni (mint ön a *Napló*-ban írja), ha a *Wanderer* kifogásai — nem nekünk, de B.-nek — rosszul estek, ki, úgy látszik, stylusára sokat tart s ha ő az ellen panaszkodott, mi itt nem tehattünk kevesebbet, mint hogy lapjainkban elmondtuk, hogy nekünk még a stylus is tetszett és valóban nem több az, a mit a *Napló*, *Lloyd* és *Magyarország* kimondták. A *Wanderer* ellen nincs e czikkeben egy szó, a mint nem is lehet, mert, mit — habár a bécsi ministeriális styhisra nézve nem lehetek vele egy véleményben — ha kell, akár nyomtatva is declarálok: én a *Wanderer-t* a legrespectábilisabb német lapnak tartom, mely Bécsben megjelenik. De elég erről. Ha az ember 5 órát tölt ülésben s nem tudom hány czikket olvas, mely mind ugyanazon egy tárgyról szól, megunja a politikát s még azon barbár kívánatra is vetemedik, vajha legalább egy félévig nem látna újságot s ne is hallana még beszélni sem hírlapokról.

Kossuth czikkét ismeri. A hatás, melyet a házban tett, az vala, hogy törvényjavaslataink, melyeknek

discussiójára egy hetet számítottunk, 2 nap alatt mentek keresztül; a hatás a városban — kivéven a legfiatalabb fiatalságot — ugyanaz s a hatás az országban — mint több tudósításból látszik — szintén nem igen lesz más; azonban kitűnik ez alkalommal is, hogy Kossuth hívei, ha nincsenek is többségben, még most is számosak s hogy benne nem hiányzik az akarat, felhasználni befolyását. Adja az ég, hogy e figyelmeztetés a Reichsrath tagjai mellett ne menjen át hasztalanul; mert az egyért jót merek állani, hogy ha a 67-es munkálat főelvi, azaz a delegációk, paritás stb., nem fogadtatnának el, ha így a közös ügyek még egyszer discussió alá kerülnek: nincs azon erő, mely csak annyit is még egyszer keresztülvinne. A bécsiek mondják, hogy a mienk az oroszlanrész s én magam is azt hiszem, hogy úgy van, de épp oly bizonyosan állíthatom, hogy kedves hontársaink e részüket ugyan nehezen kapták be s hogy a nagyfalat, melyet a bécsiek tőlünk irigyelnek, mint a német mondja, nagyon a gyomrunkban fekszik. — Hivatalom legkellemesebb kötelességének tartom, hogy tisztelt tanítványát időről-időre egyes tanintézetbe kísérem. Nem vagyok barátja a ceremóniának és soha sem hittem volna, hogy ily functiót kellemesnek tarthatok, de a császárné semmiben sem hasonlít hasonlóihoz; előtte a tisztelet, melyet egy nemes nőiség előtt érzünk, háttérbe szorít minden egyebet s hódolatunkban nincs semmi, mi a császárnét illetné, önnek nincs fogalma a lelkesedésről, melylyel főképp a nép alsó osztályai hozzá ragaszkodnak. Ha valamely intézetet meglátogatva kocsijához visszatér, mely körül az alatt nagy népcsoport alakult, fanatikus acclamatióval fogadja nagy asszonyát s én, a kire minden, a mi szívből jó, mélyen hat,

elfelejtem, hogy egész éltemen át az ellenzékhez tartoztam s pár hónap mulya (wenn der Mor seine Schuldigkeiten gethan) valószínűleg ismét ahhoz fogok tartozni, én örülök a loyális érzések ezen kitörésének, mintha legalább udvarmester lennék, ön látja, az udvari levegő még demokratikus lelkemre is megteszi hatását; szerencsére eddig a tisztelő rokonszenv, melylyel magas tanítványát kísérem, nem terjed tovább. Gyula nem jön. Ebédelni is kellene. Ég áldja meg önt.

Híve
Eötvös.

(98)

Pest, VI/11. 867.

Tisztelt barátom!

Bármennyire el vagyok foglalva, az nem lehet, hogy szívem örömében legalább néhány szót ne írjak. Nem hittem volna soha, hogy koromban még ily boldognak érezhetem magamat, főképp politikai események által. De a mi most történt, sok fáradságnak, hosszú küzdelmeknek és főképp számtalan keserűségnek díja, s így nem érzem magamat érdemetlennek e jutalomra. Az amnestia, mely így adatott ki, a királynak határozata a 100.000 arany felett, mely neki koronázási ajándékkul adatott, befejezi a munkát, s bátran merem állítani, hogy a 848-iki forradalom be van végezve, s belőle csak az egyenlőség kivívott elve, s nemzeti becsületünk, melyet vele arattunk, maradt meg. Sok munka vár ránk, veszélyek környeznek a külföld részéről, de Kossuth levele, melynek elterjedését legtágabb körben megengedtük, s az agitátor fiai, kik a koronázás alatt

nyugodtan nézték az ünnepélyt, bizonyítják, hogy biztos alapon állunk, s így megküzdhetünk a veszélylyel s nehézségekkel. Isten áldja meg önt a sok fáradságért, melylyel győzelmünk kivívásához járult. Isten áldja meg buzgó tanítványát, ki mint egy áldás jött körünkbe, s kinek arczárói egy szebb jövőnek reménye mosolyog reánk! Vele szemközt az egész nemzet költői érzésekkel telik el, mert hisz csak egy valódi költészet van e világon, s ez a szeretet.

Híve
Eötvös.

(99)

21/XI. 869.

Tisztelt barátom!

Ma reggel a romániai herceghez megyek s valószínűleg kénytelen leszek őt az Akadémiába és Múzeumba kísérni; azután ministeri fogadási napom van s este pártconferentia s így ma sem rendelkezem időmről. Ha holnap reggel 10 óráig vagy este 6 és 7 óra között meglátogat, vagy megírja, mikor találom lakásán, igen le fog kötelezni, miután a katolikus autonómia és a zsidó congressusok ügye olyan, melyre az Ön nagy befolyású lapja nagy hatást gyakorolhat s úgy vagyok meggyőződve, hogy ha ezen kérdések való állásáról értesítve lesz, a *Lloyd* nem fogja akapályozni, hanem támogatni azon kérdések megoldását, melyek meggyőződésem szerint a legfontosabbak s melyeknek megoldása hazánkban egész Európa szabadelvű pártjainak érdekében fekszik.

Híve
Eötvös.

(100)

1870. május 4.

Tisztelt barátom!

Még azon benyomás hatása alatt, melyet mesteri czikke rám tett, fogadja köszönetemet azon élvezetért, melylyel azt olvastam. Minden, a mi a maga nemében tökéletes, nem maradhat hatás nélkül és ilyen ezen csak kiterjedésére nézve kicsiny mesterműve, mely az egésznek nemes hangjától az egyes részletekig — ide számítva a kormánynak adott mellék dőfést is, — a művészre mutat; nem ismerek jobbat e nemben még öntől sem és így meg fogja bocsátani a vén Írónak, ki még a journalismusban is kontárkodott, ha ezt kimondja, és még azon esetben sem veszi tolakodásnak, ha a vén író véletlenül egy időre minister is . . .

Híve

Eötvös.

(101)

VII/12. 870.

Tisztelt barátom!

Ludvig késmárki képviselő meghalt. — Miután választó-kerülete az ország intelligentiája közé tartozik és olyan, mely a *Pester Lloyd* szerkesztőjét méltányolni tudja, azt hiszem, hogy ha ön ott mini jelölt felállíttatik, a választás sikerülni fog. írja meg, kérem, vagy ha e sorok már Hissingenben érnék, telegraphírozzon, vajon megengedi-e, hogy befolyásomat felhasználva, ön megválasztása mellett fellépjek. Felhatalmazása nélkül nem érzem magamat jogosítva semmire; azonban szerencsésnek fogom magamat érezni, ha Ön velem egyetért. Kérve válaszát, őszinte tisztelettel

híve

Eötvös.

JEGYZETEK A LEVELEKHEZ.

Eötvös levelei nem maradtak ránk valami nagy bőségben. Sokat levelezett ugyan, de a nehéz időkön át mindabból kevés maradt meg. A mi hozzáférhető volt, e kötetben össze van gyűjtve. Nagyrészt napvilágot láttak már itt vagy ott, nagyobb monographiákban, minő *Deák Ferencz beszédeinek* kiadása, melyet Kónyi Manó egész a korrajzává szélesített; gr. *Andrássy Gyula beszédeinek* magyarázó részében, Lederer Béla kiadásában; s *Széchenyi leveleinek* Majláth rendezte I. kötetében. Sokat kiadott Falk Miksa is *Kor- és jellemrajzok* című becses munkájában. Arany Jánoshoz irt két levelét Arany László adta ki atyja levelezése közt. Mindez megvan e kötetben, de az anyag itt újjakkal is szaporodott. Itt jelennek meg először a Toldyhoz intézett levelek, a M. T. Akadémia kéziratárából, s itt látnak először napvilágot a fiához írottak. Falk Miksa sok ujjal is gyarapította a gyűjteményt. Bánó József két fontos levelet küldött Nagy Miklós úrhoz, a *Vasárnapi Újság* szerkesztőjéhez, a ki azokat lapjában közölte s e vállalat szerkesztőjével íratott hozzájuk felvilágosító sorokat. A M. N. Múzeum kéziratárában is akadtam egy pár levélre, régi hírlapokból is kiböngésztem egyet-kettőt. Ennyi volt, a mit össze lehetett szednem. Leveleinek nagy része veszendőbe ment. Elvesztek vagy lappanganak Szalayhoz irt levelei, melyekről a *Hon* 1879. évi 278. száma egy napihir formájában annyit közöl, hogy vétel útján valamelyik nógrádi földesúr tulajdonába jutottak, de e hír óta nyomuk veszett, nekem legalább semmit sem sikerült kipuhatolnom. A Treforthoz intézett levelek megsemmisültek. Csengery Lóránt úr hiába kereste kértémre atyja irományai közt a *Jellemrajzokon* közölt levéltöredékek eredetijét, így itt csak pár töredékes sort közölhetek. Hozzáférhetetlen még most Pulszky levelezése, melyet a család készül

kiadni. Ha valamennyi levelét össze lehetett volna is gyűjteni, nem lett volna szabad mindet kiadni. A történetíró és a közönség csak azon levelekre tarthat igényt, a melyek közdolgozokról szólnak s minden futólag följegyzett üzenet vagy bizalmas közlés nem való a nyilvánosság elé. Ilyen papírszelet sok van a M. N. Múzeumban őrzött iratai között, de e gyűjteménybe csak egy pár jutott el 8 kiadatlanul marad Fáyhoz, b. Hauer Istvánhoz intézett levele 8 Vachottnéhoz irt levelei is, kinek pártfogója, úgyszólván földi gondviselése volt a irodalmi és egyéb törekvéseiben gyámolítója. Bajos is lett volna Eötvös leveleit a már szinte megszokott sértő érzéketlenséggel egytől-egyig közzétenni, mikor ő maga „korunk gyalázatos szokásának“ nevezi azt, hogy nagy emberek bizodalmas levelei... valamely biograph által a közönség elébe hozathatnak“ (*Gondolatok* 111. 1.).

Az átvett vagy itt először közölt leveleknek egyaránt megmondjuk eredő helyét. Más jegyzetet keveset kell azokhoz főzni. Nem tartjuk szükségesnek e leveleket a kor történelmének elmondásával felvilágosítani, inkább a leveleket nézzük adalékoknak a kor történetéhez, melyeknek csak az veheti hasznát, ki a históriában járatos. Használatuk megkönnyítésére czélszerűbbnek tetszett tárgymutatót fűzni hozzájuk.

A levelek egyének szerint s időrendben vannak csoportosítva és sorban számozzák. Az akadémia újabb helyesírása itt nincs olyan szigorúan keresztülvive, mint a többi kötetekben; így inkább megmaradt a levelek intim jellege és ódon patinája, a régi érzések hamva és érdekessége.

Levél Kazinczy Ferenczhez (1). A M. T. Akadémia kéziratárából közölte Jakab Elek, az *Ellenőr* 1878 okt. 4-iki számában (X. évf. 499. sz.).

Levél Pulszky Ferencztől (2). Inkább politikai cikk, mint levél, melyet Pulszky a *Falu jegyzőé-nek* (Pulszkynek ajánlva) megjelenésekor irt, de csak az *Életem és korom* I. kötetében adott ki (II. kiadás, 181. lap.). Pulszky a szövegben e megjegyzést fűzi cikkéhez:

„Én kötelességemnek tartottam ez alkalommal tisztázni a helyzetet s kimutatni, mily csekély a különbség a szabadelvű párt zömének s a centralista szakadároknak theoríái közt s minthogy divatba jött újabb időben a centralisták bölcsességét különösen kiemelni, nem tartom szükségtelennek Eötvös Pepihez irt nyílt leveletem mostan közleni, mely a *Pesti Hírlap-ban* a censura akadályai miatt akkor nem jelenhetett meg, hogy a mostani

nemzedék ismerje a régiek nézeteit a centralista mozgalomról s a *Pesti Hírlap* akkori magatartásáról“ (180. 1.).

Levelezés gróf Széchenyi Istvánnal (3—5). A 3. számú levél Széchenyinek a M. N. Múzeumban őrzött iratai közül való. A 4. számú levélre Viszota Gyula bukkant rá a M. T. Akadémia Széchenyi-iratai között s kiadta a *Budapesti Szemle* 1903. novemberi füzetében, *A Kelet Népe történetéhez* címmel. Széchenyi elejétől fogva nem jó szemmel nézte a *Pesti Hírlap-ot*, már 1841 januárjában elítélte irányát Eötvös előtt s azt is említette, hogy röpiratot szándékszik kiadni ellene. Eötvös tudta, hogy minden támadás, mely Kossuth ellen irányul, még ha Széchenyitől jönne is, csak a támadónak árthat. Igyekezett Széchenyit megfontolásra és halasztásra bírni s megígérte, hogy küszöbön álló Szabolcs- és Borsod-vármegyei körútjában puhatolódzni fog a hírlap hatása dolgában a vidéken s irányáról beszélni fog elvbarátaikkal. Ez útjáról számol be e levélben, ismét igyekezve lebeszélni Széchenyit a *Hírlap* megtámadásáról s közölvén vele, hogy a *Hírlap* szerkesztősége is kérte véleményét a lap dolgában, a mit ő Szalayval közölt is. Kossuth ezenfelül Deák és Wesselényi véleményét is meghallgatta. L. ezekre vonatkozólag Ferenczi Zoltán cikkét: *Széchenyi és Kossuth írói harca. Új Magyar Szemle*. Szerkesztik Ambrus Zoltán és Blaskovich Sándor. 1900. V—VI. szám. Az 5. számú levél megjelent e gyűjteményben: *Gróf Széchenyi István levelei*. A M. T. Akadémia megbízásából összegyűjtötte, előszóval s jegyzetekkel ellátta Majláth Béla. Budapest. Athenaeum. III. köt. 556. 1.

Levél Lónyai Gáborhoz (6). Kiadta Petrovics Elek, *Három régi levél* című cikkében, a *Fővárosi Lapok* 1890. évi folyamában, a 198. számban.

Levelek Toldy Ferenczhez (7—13). Toldynak a M. T. Akadémia kéziratárában őrzött levelezéséből először itt jelennek meg. Van ott több kisebb papírszelet s számos egy-két sornyi üzenet is, melyek kiadásának azonban semmi célja sem volna. Az itt közöltek egyrészt adatokat szolgáltatnak az Akadémia és Kisfaludy-Társaság újjáébredéséhez s az írói segélyegylet megalakulásához, melyben Eötvösnek oroszlanrészre volt; másfelől mutatják írójuk mindenre kiterjedő figyelmét és munkásságát. A 7. levélben említett sajtóhiba Szalay valamelyik munkájára vonatkozhatik, de a későbbi példányokon kijavítottat, így ma ezt lehetetlen megállapítani.

Töredékek a Csengeryhez írott levelekből (14—16). Csengery nagyobb tanulmányt írt Eötvösről a *Magyar írók és státusférfiak*

könyve számára, mely tanulmány Csengery Összegyűjtött munkái közt s újabban *Jellemrajzok* címmel az *Olcsó könyvtár-ban* is megjelent (383. sz.). E tanulmányból valók az itt közölt töredékek. Az idézett levelek egészét Csengery Lóránt úr hasztalan kereste atyja hátrahagyott irományai közt.

Levelezés Arany Jánossal (17—19). E leveleket először Arany László adta ki *Arany János hátrahagyott iratai és levelezése* között és pedig a 17. számút a II. kötet 103—104. oldalán, a 18. és 19. számúakat ugyanott a 434—436. lapokon. A 19. levélnek kelte nincs, de Arany rájegyezte: vettem 1867 június 12. reggel 8 órakor. Ugyanezen a napon jelent meg a hivatalos lapban a kitüntetés. L. erre nézve Arany János és Wenckheim Béla leveleit Arany levelei II. kötetének 436—440. lapjain.

Levél gróf Károlyi Györgyhez (20). E levelet Éble Gábor úr találta meg a gróf Károlyi-nemzetség levéltárában s lemásolva, másolatát Esztegár László urnák adta át, a ki szíves volt azt e gyűjtemény számára átengedni. Károlyi Sándor naplója megjelent 1865-ben: *Magyar történelmi emlékek*. Kiadja Szalay László. Negyedik kötet: Gróf Károlyi Sándor önéletírása és naplójegyzetei. — Pulay Jánosnak a szathmári békességről irt munkájával egy kötetben.

Levél Heckenast Gusztávhoz (21). Kiadta Vachott Sándorné: *Babérlombok báró Eötvös József műveiből* (Pest, 1871), 222—23.1. Az *Anyák hetilapját* Vachottné szerkesztette, s Eötvös levelének megjelenté után Deák a lap érdekében hasonló tárgyú levelet intézett b. Kemény Zsigmondhoz, mely a *Pesti Napló* 1861. okt. 24-iki számában megjelent. A levél így szól:

Pusztasz.-Lászlón, október 19-dikén, 1861.

Kedves Barátom!

örömmel olvastam azon sorokat, miket b. Eötvös felszólása folytán az „Anyák heti lapja”-ról a „Pesti Napló”-ban írtatok.

Nézetem szerint is hézagot tölt be ezen lap irodalmunkban, s mind irányára, mind tartalmára nézve valóban közhasznú s meleg részvétre érdemes.

Egy év óta irodalmunkban is előtérbe lépett a politika. És ezt nem csodálom. De felette sajnálnám, ha más fontos és közérdekű vállalatokat a térről leszorítana.

Sok szellemi szüksége van a nemzetnek, mit a kizárólag politikai tartalmú irodalom nem képes kielégíteni. Sőt a politikai

képzettség is csak úgy alapos, ha tudományos műveltségben gyökerezik. Mindaz, mi a tudományos műveltséget előmozdítja, annyira fontos a nemzetre nézve, hogy az ezek iránti részvétlenség csak fonák egyoldalúságnak lehet eredménye s kétségtelenül vétek a haza ellen.

A legsúlyosabb körülmények között sem kétkedtem honunk szebb jövődjén. De hogy reményeink egykor valósuljanak, nem elég akarni. Tanulnunk kell s művelnünk a tudományok minden szakát, művelnünk a népnek minden osztályát; mert korunkban csak azon nemzetnek van biztos politikai jövődje, mely komolyan törekszik az általános műveltség színvonalára emelkedni s azon előre haladni.

Nagy hiány, ha oly folyóiratok, minő a „Budapesti Szemle“, a „Figyelő“ a honfiaknál, s az „Anyák heti lapja“ a honleányoknál elegendő részvételre nem találhatnak. Azt kellene hinnünk, hogy nálunk csak a politika zaját és külfényét szeretik, de a fáradtsággal járó komoly tanulmányok nem éppen kedvesek.

Szent érzelem a honszeretet, s magasztos azon lelkesedés, melylyel a honfi kész vérét ontani a hazáért. De nemcsak vérrel s nem mindenkor vérrel szolgálhatunk a hazának.

A ki hazáját nemcsak a lelkesedésnek fellobbanó hevében, hanem mindig igazán szereti, törekedni fog minden úton, minden alkalommal használni a hazának. Nem ijed vissza a nehézségektől, nem attól, hogy csak parányi azon áldozat, melyet ő hozni képes; nem attól, hogy törekvéseinek sikere nem rögtön, sőt talán ki sem számítható. Tesz, a mit tehet, s hogy utóbb még többet tehessen, igyekszik saját képességét is magasabbra emelni. Ezt pedig leginkább tanulás és tanítás által lehet elérni. Minden perez tehát, melyet tanulásra, minden fillér, mit a tudományoknak s azok közlönyeinek pártolására fordítunk, egyszersmind a haza oltárára tett áldozat.

Nem árt Barátom, sőt valóban szükséges, hogy a sajtó útján fölszólaljatok időnkint e tárgyban, s figyelmeztessétek a közönséget, hogy a politika mellett más is megfér, más is szükséges,

Ismételt felszólalásoknak lesz végre sikere, mert annyi belátás, annyi jóakarát van a magyarban, hogy a jó szándékú igaz szó előtt sem esztét, sem keblét el nem zárja. Isten Veled.

Igaz barátod

Deák Ferencz.

* (Kónyi Manó: *Deák Ferencz beszédei* III. 292—3. 1.).

A M. N. Múzeumban megvan Eötvösnek Heckenasttal a *Karthausi* negyedik kiadása dolgában kötött szerződése is, mely szerint a kiadó 1856 máj. 26-án 600 o. é. forintot adott át az írónak, azon hozzáadással, hogy ha a kiadás 2000 példánya elfogyott, még 200 firtot tartozik fizetni. Ez összeget Eötvös 1861 aug. 28-án vette föl.

Levél Pesty Frigyeshez (22). Eredetije a M. N. Múzeum kéz-irattárában. A nemzetiségi kérdésre vonatkozó megjegyzése szerzett helyet számára e gyűjteményben.

Két levél Bánó Józsefhez (23—24). E leveleket Bánó József a *Vasárnapi Újság* szerkesztőjéhez, Nagy Miklóshoz küldötte fel, a ki azokat lapja 1908. évi 10. számában közölte is, e gyűjtemény szerkesztőjének felvilágosító soraival. Onnan vesszük át e gyűjteménybe. A 28. számú levélben említett *Wiener Lloyd* dolgában Trefort Ágoston Ghyczy Kálmánhoz fordul hasonló kérelemmel, mint Eötvös Bánóhoz. 1865 február 2-án azt írja Csabacsüdről:

A birodalmi tanács jobb utakon jár, mint ennekelőtte, s remény-lem, hogy majdan szövetségest találандunk benne törekvéseink érvényesítésében. Rajtunk azonban a viszonyok hatalma fog segíteni, mely természetesen nem mint deus ex fabula, de az emberek működése által nyilvánul. Éppen azért hajlandó vagyok bizonyos fontosságot tulajdonítani annak is, hogy a magyar ügy a mi értelmünkben a bécsi sajtóban képviselve legyen. A *Pesti Napló* „Bécsi dolgai“-ból láttad, hogy a *Wiener Lloyd* is felkarolta, pedig meg-
lehetős ügyességgel és hévvel, a magyar ügyet, a múlt országgyűlési feliratok alapján. Lapoknak előfizetők kellenek és némi erkölcsi támasz. Schlesinger ur, a lap tulajdonosa által felszólítva bátorodom neked a lapot ajánlani, hogy méltóztassál körödben az embereket e lapra figyelmeztetni, hogy járassák és olvassák; s valakit a komáromi intelligentiából felszólítani, hogy írjon időről-időre egy kis tudósítást e lap számára vidékiek állapotáról“. (Kiadta Kónyi Manó: *Deák Ferencz beszédei* III. kötetének 341. lapján.)

A 24. sz. levél világot vet arra, a minek kevés írott nyoma maradt, hogy Eötvösnek milyen része volt az 1848-iki törvények azon részének alkotásában, melyek közös ügyeket említenek, bár részletes meghatározásuk nélkül.

Levél Lónyay Menyhérthez (25—26). Közli Kónyi, *Deák beszédei* V. kötetének 166. lapján. A levélben említett deputatio a quótáról és államadósságról tanácskozó bizottság. E bizottság munkásságát pontosan ismerni Lónyay naplójából (kiadta Kónyi V. kötetében,

147—166. 1.). A 26. számú töredéket Kónyi közölte *Deák Ferencz beszédei* új kiadásának III. kötetében a 447—448. lapon.

Levél Stuart Múihhez (27). E levél itt közölt magyar fogalmazása Trefort Ágoston utján jutott Eötvös hagyatékából Falk Miksa kezébe, a ki szíves volt azt e vállalatnak átengedni.

Letelek fiához, b. Eötvös Lorándhoz (28—36). Fiához intézett számos levele közül az itt közöltek érdekelhetik a közönséget. B. Eötvös Lóránt ez éveket a königsbergi s a heidelbergi egyetemen töltötte, ide írta atyja e leveleket. Bővebb magyarázat hozzájuk felesleges.

A 29. számú levélben említett Gypsy Eötvös Lóránt itthon hagyott kedvencz kutyája volt.

A 33. számúban említett Bolyai neve és munkássága ma világszerte ismeretes. Főmunkáját dr. König Gyula és Heller Ágost adták ki. Kolozsvártt 1902 óta emléktábla jelöli a házat, melyben élt s ugyanakkor születésének százados évfordulóján a kolozsvári egyetem külön — latin nyelvű — emlékkönyvvel hódolt emlékének (*Regia litt. universitas hung. claudiopolitana Ioannis Bolyai in memóriám.* MGMI.)

A 36. sz. levélben említett cikk a *Vasárnapi Újság* 1869-iki évfolyamában jelent meg, a 49. számban: *A scarisorai jégbarlang* czimmel.

Az ugyane levélben említett Vogt a physiologus és természetudós (1817—1895), a *Köhlerglaube und Wissenschaft* című elterjedt könyv szerzője. 1864-ben írta *Vorlesungen über den Menschen* című munkáját; ennek tárgyáról tartott előadásokat Budapesten.

Levelek gr. Andrassy Gyulához (37—59). E levelek egytől-egyig politikai tartalmúak s azért mindegyikhez szükséges néhány fölvilágosító sor. Eötvös bizalmas viszonyban volt Andrassyval, későbbi miniszterelnöksége alatt rendszeren ő szokta volt helyettesíteni. Eötvös nem volt különösen jóban Deák környezetével Csengerytől akadémiai korteskedés idegenítette el (Szalay László főtítkársága érdekében), Keménytől az, hogy nem helyeselte a *Napló* politikáját, Deákot magát sem igen szokta fölkeresni, köztük az ellentétes természetén kívül még elvi ellentét is volt Mikor Eötvösnek *Die Quarantien der Macht und Einheit in Oesterreich* (1859) című munkája megjelent, Andrassy a könyv olvasása után tüstént fölkereste Eötvöst s szemére vetette munkájának irányát. Eötvös azzal védte magát, hogy az utolsó fejezetet kefelevonatban megküldte Deáknak s tőle minden megjegyzés nélkül kapta vissza, a mit úgy magyarázott, hogy Deáknak nincs semmi észrevétele. Deák azonban azt

felelte Andrassy tudakozódására, hogy Eötvös politikája homlok-egyenest ellenkezik az övével; de ily válságos időkben nem éri magát feljogosítva arra, hogy a más véleményét elnyomja (Kónyi: *Deák beszédei*. III. 404.). Ez ellentét mindvégig megmaradt közöttük s némi idegenkedés is. Ily körülmények közt Andrassy tartotta fenn közöttük az összeköttetést, ki mindegyiküknek egyaránt jó barátja volt. Ez teszi fontossá az 1867 előtti leveleket, a későbbieket pedig az, hogy Andrassy távollétében íratlak, mikor őt Eötvös helyettesítette s e levelekben értesítette őt a Házban s a hazában történetekről.

A 37. számú levelet Eötvös nevezetes események hatása alatt írta. ő Felsője 1865 június 8-án visszaállította a magyar helytartó tanácsnak ideiglenesen megszorított hatáskörét s megszüntette az ideiglenes katonai törvényszékeket. Június 26-án Mailáth Györgyöt kinevezte magyar kancellárnak. Egy nappal később pedig elfogadta Schmerling lemondását, utódja kinevezéséig megbízván az ügyek vezetésével. Ily hangulatban kelt Eötvös levele. Először közölte Kónyi: *Deák beszédei*, új kiadás, III. 438—39. 1.

A 38. levél Mailáth kinevezésével foglalkozik. Július 27-én a felség végleg fölmentette Schmerlinget s államminiszternek a nem magyar tartományokban Belcredi Richárd grófot nevezte ki. Ugyanakkor magyar kinevezések is történtek: b. Sennyey Pál főtárnokmesterré lett, Bartal György a helytartótanács alelnökévé. Ez eseményekre vonatkozik Eötvös levele.

Ugyanezekre vonatkoznak a 39. és 40. számúak is. Mind a három levelet Kónyi közölte, *Deák beszédei-nek* kiadásában. (Újabb kiadás, III. 440—447.1.)

A 41. BZ. töredék egy 1865 szept. 18-án kelt levélből való. Közlötte Kónyi, idézett helyen a 447. lapon.

A 42. és 43. számú töredékek az úgynevezett „hevesi ügy“-re vonatkoznak. Néhány vérmesebb vármegye törvényhatósága ugyanis a magyar kormány nyal szemben sem tudott letenni az önkényuralom éveiben megszokott ellenállási kedvről és szabadosságról. Midőn 1867 őszén a *Magyar Újság-ban* megjelent Kossuthnak váci választóihoz intézett levele, melyben a dynastiát Magyar. ország függetlenségével összeférhetetlennek nyilatkoztatta ki, a kormány lefoglaltatta a lapot, de Eger városa magáévá tette Kossuth elveit. Midőn a kormány elrendelte a bizalmi nyilatkozatnak s a végzésnek megsemmisítését, a vármegye is oltalmába vette Eger eljárását, úgy hogy végre is királyi biztost kellett leküldeni. Az 1868-iki megyei közgyűlésen újabb botrány esett meg. Németh

Albert kikelt az országgyűlés ellen, hogy a közösgyekkel feladta az ország függetlenségét, gyarmattá sulyesztette Magyarországot, melyet az államadósság elvállalásával is tönkretett. A megye pedig elhatározta, hogy kárhóztatását határozat alakjában az összes megyéknek megküldi. Ezzel a törvényhatóság túllépte hatáskörét s a ministertanács rendelettel utasította határozatának megsemmisítésére. Midőn a megye elhatározta, hogy inkább valami kimagyarázó feliratot küld fel a belügyministernek, lent termett gróf Szapáry Gyula királyi biztos s erélyesen rendet csinált. A megyék rakoncátlanokodása azonban nem hogy megszűnt volna, hanem még tovább harapódzott s végre is a kormány belátta, hogy a megyei közigazgatást erélyesebben kell alárendelni a belügyministeriumnak s hogy a ministeri székben Wenckheim Bélánál erélyesebb férfiúra van szükség. Ez eseményekre vonatkozik Eötvösnek ezen két levele. Az új belügyminister aztán Rajner Pál lett, azelőtt Barsmegye főispánja. Kineveztetett 1869. okt. 21. A két levelet kiadta Lederer Béla: *Gróf Andrassy Gyula beszédei*, II. köt. 108—109. 1.

A 44. és 45. levél Andrassy távollétében íratott, a ki ő Felségét szuezi útján elkísérte (1869 okt. 25. — decz. 6.). Ez idő alatt a cattarói Boccában s néhány más községben is a véderő-törvény végrehajtása miatt lázadás ütött ki, mely úgy elterjedt, hogy ellene 30,000 embert kellett mozgósítani, a mi 5.000,000 forintba került Magyarországot a zavarok kevéssé érintették, éppen azért a képviselőház nem is akart abba belenyugodni, hogy a költséget közösen viseljük Ausztriával. E viták közben természetesen nagyon hiányzott itthon a kormány feje, a kit Eötvösön kívül Lónyay is sürgetett a hazatérésre. Mindkét levelet Lederer Béla adta ki, a fentebb idézett munka II. kötetének 179—181. lapjain.

A 46. levél a számvevőszék felállítását illeti. A Lónyay által javasolt állami számvevőszék tervezete (Lónyay adta be, 1869 nov. 13.) az elnök kinevezését a ministerelnök előterjesztésére a király ő felségére bízta. A képviselőház féltvén a számszék önállóságát a ministeriumtól, azt kívánta, hogy a kinevezés a Ház felterjesztésére történjék. A levelet kiadta Lederer, idézett könyvében a 170—171. lapon.

A 47. levelet Eötvös a Bécsben időző Andrassynak írta, az után, hogy Tisza Kálmán júl. 19-én interpellálta a kormányt, hajlandó-e és képes-e a német-francia háborúban Magyarország semlegességét megőrizni. Andrassy Eötvös levelének hatása alatt Pestre jött s júl. 28-ikán felelt az interpellatióra, megnyugtatólag.

Ugyanaz nap jelent meg az újságokban Beust július 28-iki körjegyzéke, melyben értesítette a monarchia diplomatiái képviselőit, hogy a háborúban a monarchia semleges marad. Eötvös levelét kiadta Lederer Béla, *Andrássy beszédeinek* II. kötetében, 334. lapon, szöveg alatti jegyzetben. Ugyanott található ez ügy bővebb ismertetése.

A 48. és 49. levelek a pápai csalhatatlanságnak dogmává emelése idején íratlak. IX. Pius ez intézkedése következtében meg kellett változnia a viszonyoknak egyház és állam között, mert e dogma révén a pápa egyházi ügyekben legfőbb és korlátlan hatalommá lett. A fiatal magyar állam az egyház túlhatalmával az ősi placetum regium felelevenítését vette tervbe, a mely nélkül pápai bullákat nem lehetett kihirdetni az országban. Lásd ez ügy egész történetét Kónyi Manó okiratokra és levelekre támaszkodó részletes előadásában, *Deák Ferencz beszédei* VI. 383—416. Ugyanott közli Eötvös itteni leveleit, a 388 és 389. lapokon.

Az 50. levélre az a mind gyakrabban felmerült híresztelés adott okot, hogy Beust a német-francia háborúk okozta izgalom elől visszavonul és a külügyministeri széket, mint rátermettebb, gróf Andrássy Gyula foglalja el. E hírek hatása alatt írta Eötvös az 50. számú levelet. (Kiadta Lederer, i. m. II. 346). A hír ezúttal nem vált valóra, de a novemberi orosz események és Gorcsakoff jegyzéke mindinkább Andrássy felé fordították a monarchia figyelmét Némely lap már mint bizonyosat közölte Andrássy kineveztetését. Ekkor kelt az 51. levél, mely újra e hírek miatt aggódik s a német-francia háború esélyeit mérlegeli. E levelet először Lederer Béla adta ki 1893-ban (II. k. 355—56. lap), azután — némi kihagyásokkal — Kónyi, *Beust és Andrássy 1870- és 1871-ben* című füzetében (*Olcsó könyvtár*, 717-718. sz. 38-42.1.). Az itt közölt első bekezdés Ledéreméi hiányzik. Az 55. és 56. levelek szintén erre az ügyre vonatkoznak.

52. számú levél. A pápai csalhatatlanság dolgában. V. ö. a 48. és 49. leveleket. Az 52. számút Kónyi Manó közölte *Deák Ferencz beszédeinek* VI. kötetében, a 391—92. lapon.

53—55. ismét a porosz háború dolgában. Ledéreméi, U. kötet a 356—361. lapokon; az 54. számú pár sort, mint az 53. számú levél töredékét, Kónyi Manó közli. (*Beust és Andrássy 1870 és 1871-ben. Olcsó könyvtár* 42. lap.)

56—57. számúakat v. ö. az 50. és 51. levelekkel. Mindkettőt Lederer adta ki, *Andrássy beszédeinek* II. kötetében az 55. számút a 360. oldalon, az 56-ikat a 348-ikon.

Az 58. és 59. számú töredékeket Kónyi Manó közölte, *Beust és Andrassy 1870 és 1871-ben* című tanulmányában. (*Olcsó könyvtár*, 717—718. szám. 36—37. l.)

Levelek Falk Miksához (60—104.). E levelek egy részét maga Falk Miksa közölte *Báró Eötvös József életéből* és *Báró Eötvös József és az 1867-iki kiegyezés*, című cikkeiben, melyek ujabban (1903) a *Kor- és jellemrajzok* kötetében is megjelentek. E kötetben az itt közölt levelek közül a következők jelentek meg:

a 66. sz.	a 244—46. lapokon
• 67. „	• 246—50. „
• 71. „	• 251—53. „
• 78. „	• 253—56. „
• 84. „	• 228—30. „
• 85. „	• 256—58. „
• 88. „	• 259—61. „
• 89. „	• 261—63. „
• 92. „	• 264—65. „
• 93. „	• 267—68. „
• 94. „	• 234—39. „
• 95. „ egy része	• 230—31. „
• 96. „	• 266—67. „
• 97. „ egy része	• 231—32. „
• 98. „	• 232—33. „
• 100. „	• 233—34. „

Ezekon kívül néhány sor van ott közölve, melyben Fáíknak leánya jegyváltása alkalmából gratulál.

Itt jelennek meg először a 60—64., 66., 68-70., 72., 74—83., 86., 87., 90., 91., 99., 101. számúak, melyeket Falk Miksa ur szíves volt e gyűjtemény számára átengedni.

E levelekhez nem kell sok magyarázat. Sűrűbben leveleztek és bővebben írtak, hogysesem a szóban levő kérdések homályban maradhattak volna. Falk volt Eötvösnek legbizalmasabb embere, ő tőle nyerte információit Bécsből, hozzá fordult támogatásért a bécsi lapok irányítása dolgában, neki mondta el terveit és szándékait, őt értesítette tetteiről. így megvilágító jegyzetekre nem sok szükség van. A levelek legnagyobb része a *Politikai Hetilap* dolgával foglalkozik (L. a lap történetét a XVII. kötet jegyzetében.) s oly hangulatokat rajzol s oly politikai nézeteket mond el, melyek nem szorulnak magyarázatra, sőt azt meg sem tűrnék. Általánoságban csupán annyit jegyzünk meg itt, hogy a *Wiener Lloyd* szerkesztője Schlesinger volt, a *Debatte*-é Ludasy Mór, a *Hon-é*

Jókai; az *Ostdeutsche Post*-é Grasz; a *Wanderer* főmunkatársa Falk.

A 60—61. sz. levelek a *Gondolatok* német fordítására vonatkoznak. E kötetet Falk fordította.

63. Szalaynak Falk által irt életrajzára vonatkozik, mely ekkor jelent meg az *Oesterreichische Revue*-ben.

64—70. levelek egyik főtárgya Szalay *Magyarország történetének* s Eötvös *Nemzetiségi kérdés-ének* fordítása, mit Falk vállalt el. Eötvös röpiratát le is fordította (1. *A Nemzetiségi kérdés* jegyzetét a XVI. kötetben), a másik munkát azonban másra bízta, Vögererre, s ő maga csak átnézte. V. ö. erre nézve a 81., 82. s 86. leveleket is.

65. sz. levélben Eötvös Deák húsvéti cikkéről nyilatkozik mely a *Pesti Napló*-bon. 1865 ápr. 16-án jelent meg (L. Kónyinnál, III. k. 396—409.). E cikket a bécsi lapok különfélekép magyarázták s többek közt a *Debatte* szerkesztője (Ludasy Mór) is lejött Pestre s Deákkal folytatott beszélgetése alapján három cikket irt lapjának 125, 126, 127. számaiba. Az *Ost. Post* szóvá tette e cikkeket, mire a *Pesti Napló* a *Debatte* védelmére kelt: „Nem nevezte ő e nézeteket pártprogramoknak, hanem a valósággal egyezőleg úgy mondotta el azokat, mint a liberális párt itteni táborában hallottakat“. (L. a *Napló* cikket Kónyinnál, HI. k. 411—413., a *Debatte* cikkeit u. ott 422—429.)

A 68. sz. levélben említett részlete *A falu jegyzőjének* e kiadás 234. lapján olvasható.

71. levelére az a tévedés adott okot, hogy Falk, ki ekkorában a *Wanderer* főmunkatársa volt s a magyar politikáról vezércikkeket irt, maga nem rándulhatván le a vezérférfiakkal beszélni, a lap egy másik munkatársát küldte le maga helyett, dr. Schlesingert, a kiről előzetesen azt írta Eötvösnek, hogy előtte teljes őszinteséggel nyilatkozhatik. Ugyanakkor egy Herzog nevű újságíró is ajánló sorokat kért Fáiktól Eötvöshöz. Schlesinger látogatása elmaradt, Herzog pedig jelentkezett s Eötvös összezavarta kettejüket s Herzognak mondta el — két esztendővel a kiegyezés előtt — a kiegyezés teljes és később minden oldalról elfogadott programját, a mint azt e levélben olvasni. Ilyenforma nyilatkozatokat találni a 73. levélben is. V. ö. a 76. levelet is.

74., 75., 76. a *Hetilap* programjára, modorára, politikájára és belső ügyeire vonatkoznak a 77., 78. és 79. számúakkal együtt.

A 76. számú levélre nézve v. ö. a 71. sz. jegyzetet.

A 77. levélben említett Török az a Török János, a ki ez időtájt a *Pesti Hírnök-öt* szerkesztette.

A 83. levélben említett manifestum a szept. 20-iki, melylyel ő felsége a februári alkotmányt felfüggesztette. Az e tárgyban kiadott pápens így szól:

Azon elutasíthatatlan szükség tekintetéből, hogy a birodalom alkotmányyszerű jogaalakulása számára nyerendő tartós alapok végett a magyar korona országainak törvényes képviselőivel a kiegyezés útjára lépünk s e végből az illető országgyűléseknek az 1860. október 20-iki diplomát s a birodalmi képviselet iránt az 1861 február 26-iki nyílt parancscsal kihirdetett törvényt elfogadás végett eléjük terjeszszük, továbbá azon tekintetből, hogy ez által ki van zárva, hogy ugyanekkor ezen okiratok általánosan kötelező birodalmi törvényeknek tekintessenek, minisztériumunk meghallgatása után rendeljük a mint következik. Először: A birodalmi képviselet iránti törvény hatálya azon föntartással függesztetik föl, hogy a magyar-horvát országgyűlések tanácskozásainak eredményei, azon esetre, ha az említett törvényeknek a birodalom egységes fönnállásával s hatalmi állásával megegyeztethető módosítását foglalják magukban, elhatározásunk előtt a többi királyságok és országok törvényes képviselői elé fognak terjesztetni, hogy ezek hasonló nyomatékú nyilatkozatát is meghallgassuk és méltányoljuk. Másodszor: Míg a birodalmi képviselet össze nem gyűl, kormányunknak feladata lesz, hogy megtegye a halasztást nem tűrő intézkedéseket s ezek közt különösen azokat, melyeket a birodalom pénzügyi s közgazdasági érdeke követel.

A 84. számú levél köszönet azon czikkért, melyet Falk Eötvös politikájáról irt a *Wandererbe*, október elején.

A 88. számú levél az 1866-iki felirat történetéhez ad adatokat. A válaszfelirati bizottság 1866 febr. 8-án terjesztette a képviselőház elé Deák felirati javaslatát. Ez államirat kitünőségét mindenki elismerte, hanem a Deák-párt emberei közt két pontra nézve némi elégedetlenség volt tapasztalható. Az első, hogy a felirat nem tett említést a monarchia nagyhatalmi állásáról, a másik, hogy Deák discussio nélkül kívánta elfogadását. E két pontot sokan kifogásolták, s a zúgolódók többször conventiculumot is tartottak magánlakásokon. E töredékhez tartoztak a Deák-pártnak olyan előkelő tagjai is, mint Lónyay Menyhért, Kerkápoly Károly, Szapáry Gyula, Somssich Pál, Gorove István, s egyszer Andrassy is így fakadt ki: „A helyzet, melyet Deák koszit, rám nézve oly nyomasztó, hogy ha sokáig így tart, kénytelen leszek magamnak

más utat keresni“ (Falk: *Kor- és jellemrajzok* 259 1.). Deák elzárkózott minden rábeszélés elől s kijelentette, hogy ő nem akadályozhat meg a szólásban senkit, de kívánságától, hogy discussio ne legyen, nem áll el; ha pedig valaki a nagyhatalmi állás említésének elhagyása miatt megtámadná, kénytelen volna erőlesen felszólalni. Mindazonáltal a párt kisebbsége keresztül erőszakolta kívánságát s a discussióban Eötvös is résztvett, febr. 16-iki nagy beszédével (1. a X. kötet 236-257. lapjain).

89. 1866. április elején választatott meg Eötvös a M. T. Akadémia elnökévé. Falk Frankenburg udvari titkártól értesülvén a választásnak legfelsőbb helyen való jóváhagyásáról, sietett ezt táviratilag tudatni Eötvössel, s egyben üdvözölni is őt új tisztségében. Erre válasz Eötvös levele.

91. Széchenyi életrajzát Falk németül írta meg az *Oesterreichische Bevue-ben*. Eötvös kívánsága, hogy a kötetet a magyar közönség anyanyelvén olvashassa, nemsokára teljesült. A könyvet Áldor Imre és Vértesi Arnold fordították magyarra, de a címlapon csak neveik kezdőbetűit nyomatták ki.

96. A levélben említett trónbeszédet, melylyel az uralkodó az osztrák birodalmi tanácsot május 22-én megnyitotta, Beust báró szövegezte, kimért ridegséggel. E hidegségért szólalt fel a *Wanderer*, a mi Pesten visszatetszést szült, s Eötvös, akkor már mimster, felgerjedésében írta e levelet a cikk írójának.

A 98. levélben említett amnestia alatt a politikai menekülteknek adott kegyelem értendő. A koronázási ajándék 100,000 aranyát ő felsége a 48-as honvédeknek adományozta.

100. E levél akkor íratott, midőn 1870 tavaszán gróf Batthyány Lajos emlékére nagy gyászünnepélyt készültek rendezni. (Az ünnepély leírása megvan Vahot Imre *Gr. Batthyány Lajos* című alkalmi kis kötetében.) A kormány kényes helyzetben érezte magát s határozatlanul, közönnyel nézte az előkészületeket. Az ünnepély rendezése így lassankint a szélsőbal kezébe ment át, bármily messze állott is e párt Batthyány elvei- és érzéseitől. Falk egy heves cikkben erősen megtámadta a kormányt tétlenségeért és kegyelet-hiányaért, a mivel kormánykörökben sok ellenséget szerzett magának, Eötvös azonban Fáiknak adott igazat s még az nap, midőn a cikk megjelent, e levelet küldte hozzá. „Úgy hiszem, — mondja Falk — hogy az Úristen napja még kevés emberre süttött, a ki aktív miniszter létére ilyen alkalmóbil ily levelet írni képes lett volna (*Kor- és jellemrajzok* 284. 1.).

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ A LEVELEKHEZ.

- Absolutismus 52, 59.
Akadémia 158.
Andrássy Gyula gr. Bécsben 56, 60; keleti útja 64; és a közös ügyek 87; Beust helyére emlegetik 94, 107, 108.
Anyák hetilapja 37.
Arany János *Toldi estéje* 32; érdemrendje 33, 34.
Ausztria állása 1870-ben 103.
Ausztria és a német kérdés 77, 102, 159.
Ausztriához való viszonyunk 47, 75, 80, 135.
- Bach 123.
Bajorország és a német egység 105.
Bánó József 42—48.
Bartal György 76; a *Polit. Hetilap* munkatársa 113.
Bedekovich 87.
Batthány-ünnep 176.
Belcredi Richárd 81.
Benedek tábornok 150.
Beust 94; a concordatumról 98, 171.
Bluntschli 56.
- Bolyay Farkas 62.
Bolyay János 62.
Budapesti Híradó 9.
Bunsen 56, 69.
Cartesius (Descartes) 64.
Centralisatio 7, 8, 9.
Conservatív párt 78.
Csalhatatlansági dogma 92, 93, 98—99.
Csehek 96.
Csengén Antal 30—31, 90, 152.
- Dalmát fölkelés 87, 89.
Deák Ferencz 34; viszonya Eötvöshöz és Andrássyhoz 71; Deák és pártja 74; taktikája 78, 79; Deák és a hevesi ügy 85; az állami számszékről 90; húsvéti cikke 117; programmja 120; „Lustkandliádjai» 125; Deák Eötvös *Nemzetiségi kérdés* ez. röpirata ellen 180; a jövőről 131; Deák és a *Polit. Hetilap* 136; Deák és Eötvös 136, 144; elvei 142.
Debatte 142, 154, 155.

- Delegált testület 76.
- I
- Dualismus 81, 145, 152.
- Elszász és Lothringen 103, 106.
- Eötvös József Kossuthról 15, 18;
 a *Pesti ft#Wopróll* 14, 19; Széche-
 nyiről 16, 160-163; ministersége
 1848-ban 22; a Kisfaludy-Tár-
 saság újjáalakításáról 23, 24;
 az írói segélypénztár dolgában
 25; életéről 28, 31; menekülé-
 séről 1849-ben 30; családjáról
 30; Arany Jánosról 32—34; a
 nemzetiségi kérdéstről 40, 45,
 70, 121; *Nemzetiségi kérdés*
 ez. könyvéről 115, 116, 117,
 118; Szalayról 42; *A XIX.*
sz. uralkodó eszméiről 53;
 második ministersége 64, 65,
 67, 87, 89, 91, 167, 169; ön-
 magáról 66, 123; a tudomá-
 nyos munkásságról 55, 57, 68;
 szándékai 75; a dualismusról
 81; a megyei szerkezetről 83; a
 közösügyekről 84, 87, 145;
 ellenzéki állása 84; Andrassy
 útjáról 89; a placet-jogról 92,
 93, 99, 100; a porosz-francia
 háborúról 96—104; egy lehető
 forradalomról 102; Beustról
 104; Andrassyról 108; a *Polit.*
Hetilapról 110, 112, 113; a *Gon-*
dolatokról 110; Falk Szalay-
 életrajzáról 114; a magyar
 nemzet jövőjéről 119, 120;
 elveiről 123, 129; eszméi-
 ről 124; különbség közte és
 Deák közt 131, 144; a *Polit.*
Hetilap pro grammjáról 134,
 142; Deákról 142, 150; Eötvös
 és Schmerling 145; a felirati
 vitáról 156; saját politikai pá-
 lyájáról 165; költeményei 168;
 a koronázásról 174.
- Eötvös Loránd báró 54—69.
- Erzsébet királyné 170, 173.
- Falk Miksa akadémiai ajánlása
 26; a *Polit. Hetilap* munka-
 társa 113; Szalay életrajza 114;
 részvétele a *Polit. Hetilap-boa.*
 132—133; czikkeiről 158;
Széchenyi életrajzáról 160;
 kép-
 viselősége 176.
- Falu jegyzője* 5, 121, 122.
- Februári pátens 171.
- Felirati vita 156.
- Ferencz József király Eötvösről
 163.
- Francia köztársaság jóslása 98.
- Frankfurter Zeitung* 49.
- Freiligrath 169.
- Gauss 63.
- Ghyczy Kálmán 50, a porosz-
 francia háborúról 91; az in-
 fallibilitásról 100; a metzi üt-
 közetről 101.
- Gondolatok* 110.
- I Grasz 156, 169, 171.
- Greguss Ágost 152.
- Gyulai Pál 113.
- Határozati párt 73.
- Határörvidék 87, 88, 90.
- Haynau 123.
- Heckenast Gusztáv kiadó 15, 37.
- Heller, a *Neues Fremdenblatt* szer-
 kesztője 151.
- Hevesi ügy 85.
- Hírnök* 83, 133.

- Hon* 72, 78, 79.
 Horváth Boldizsár 86.
 Horvátország 87.
 Horvátországi igazgatóság 1870-
 ben 103.
 Húsvéti cikk 117.
idők tanuja 83, 136,
 írói segélyegylet 25.
 Károlyi György gr. 36.
 Károlyi István gr. 25.
 Károlyi Sándor 35—36.
 Kazinczy Ferencz 3.
 Keleti Károly 113.
 Kemény Zsigmond 79, 131, 151,
 154.
 Kerkapoly 87.
 Kirchhof 56, 69.
 Kisfaludy-Társaság újjáalakulása
 23, 24.
 Kossuth Lajos 6; K. és a *Pesti*
Hírlap 15; modoráról 18, 21;
 levele Deákhoz 172.
 Közös ügyek 84, 87, 145.
 Közvélemény 14.
 Krenner 67.
 Lipótvárosi bazilika 60—61.
 Lónyay Gábor 22.
 Lónyay Menyhért 49, 89.
 Ludvig 179.
 Lustkandel 125.
 Mac Mahon veresége 105.
 Magyar fennhatóság 46.
 Magyar Nemzeti Múzeum 67.
 Magyar nemzet jövője 119.
Magyarország 166.
 Magyarország beolvasztása 81.
 Magyarország különállása 75, 77,
 82, 165.
Magyar Újság 50.
 Mailáth György 72, 79, 83.
 Megyei rendszer 83, 169.
 Megyék restitúciója 141.
 Merimée Prosper 28;
 Metternich 96.
 Metzi ütközet 100.
 Miletics 87, 90.
 Ministerialis rendszer 47, 148.
 Ministeri felelősség 80—81.
 Mirabeau 13.
 Nagyhatalmi állás 74, 156.
 Napóleon 105.
 Német kérdés 158.
 Németország egyesülése 97, 101,
 105, 106.
 Nemzetiségi kérdés 40,45—46,70.
Nemzetiségi kérdés 115, 116, 117,
 118, 122, 128, 130.
Neue Freue Presse 137,139,145,
 148, 150, 152, 157.
Neues Fremdenblatt 128, 151.
Österreichische Revue 114.
 Ó-conservatívek 128, 129.
 Orczy Béla báró 88.
Ostdeutsche Post 126, 127, 148,
 149, 152, 167.
 önkormányzat 83, 146.
Pesti Hírlap 5, 6, 7, 13; Szé-
 chenyi nézete a *Hírlapról* 14,
 17; Eötvösé 15, 17, 18, 19.
 Pesty Frigyes 40.
Pesti Napló 51, 78, 81, 112; ma-
 gatartása 121, 123, 124, 130,
 135, 138: kormány-magasztal-
 lásai 142.
 Pius K. 78.
 Piacet és placet-jog 92, 93, 99,
 100.

- Plener 130.
Politikai Hetilap 72; készülésétől 110, 112; megindulásáról 130; Falk részvételéről 132; a lap programja 134, 142; nehézségek 138, 144; megszűnése 164.
 Porosz-francia háború 96,97,106.
 Protestáns autonómia 46.
- Radeczky tábornok 150.
 Rauch 87, 88.
 Rechbauer 133, 147.
Beform 121.
 Reichsrath érdemei 137.
 Rüdiger, kath. pap 94.
- Sadowa 101.
 Salamon Ferencz 113.
 Schlesinger, a *Wiener Lloyd* szerkesztője 44, 125.
 Schmerling 137, 145.
 Schwarzenberg 123.
 Sennyey Pál 79.
 Siebold, japáni utazó 69.
 Siéyész abbé 13.
Stádium 14.
 Strossmayer 166.
 Stuart Mill 52.
 Suvaloff hg 97.
- Szalay Ágoston 154.
 Szalay László a *Pesti Hírlapnál* 15; kiadja Károlyi Sándor emlékiratait 35; halála 42; Falk-féle életrajzáról 114; történelmének fordításáról 115, 125, 140, 143, 153.
- Számvevőszék (állami) 90.
 Széchenyi István gróf 9, 11; felépése Kossuth ellen 13 s köv. 1.; iránya 16; Sz. 1847-ben 20; 78, 160.
 Szeptemberi manifestum 145.
 Szerbek 103.
- Taktika 135.
 Thaly Kálmán 113.
 Tisza Kálmán interpellációja a porosz-francia háború dolgában 91.
 Toldy Ferencz 23—29.
 Tóth Lőrincz 26.
 Törvények, 1848-ikiak 45.
 Trefort Ágoston 113; Münchenben 105; az országgyűlést összehívó manifestumról 145.
- Ungar 151.
- Vidov Dan (belgrádi hírlap) 71.
 Vallásügyek 22.
Vasárnapi Újság 67.
 Vogt Károly 69.
- Handerer* 44, 149, 157, 170, 171 172.
 Wangerow 56.
 Welker 56.
Wiener Lloyd, der 43, 44.
 Wiener Vilmos 128.
- Ybl Miklós 61.
- Zászlótartó* ez. költemény 167.
 Zsedényi Eduárd 17.
 Zsidó-emancipatio 56.